

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**BÜYÜK GÜNAH MESELESİNDE MU'TEZİLÎ VE EŞ'ÂRÎ DELİLLERİN
KELÂMÎ VE FIKHÎ YÖNÜNÜN TAHLÎLİ**

**Hazırlayan
Mustafa AKKAYA**

**Danışman
Prof. Dr. İsa DOĞAN**

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI

Samsun, 2013

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**BÜYÜK GÜNAH MESELESİNDE MU'TEZİLÎ VE EŞ'ÂRÎ DELİLLERİN
KELÂMÎ VE FIKHÎ YÖNÜNÜN TAHLİLİ**

**Hazırlayan
Mustafa AKKAYA**

**Danışman
Prof. Dr. İsa DOĞAN**

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI

Samsun, 2013

KABUL VE ONAY

Mustafa AKKAYA tarafından hazırlanan Büyük Günah Meselesinde Mu'tezilî ve Eş'ârî Delillerin Kelâmî ve Fıkhî Yönünün Tahlîli başlıklı bu çalışma 07/08/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybiriliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. İsa DOĞAN

Üye: Doç. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ

Üye: Doç. Dr. Cengiz BATUK

Yukarıda imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin çalışmasında, proje aşamasından sonuçlandırılmasına kadarki süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

12/04/2013

Mustafa AKKAYA

ÖZET

Öğrencinin Adı-Soyadı	Mustafa AKKAYA
Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Danışmanın Adı-Soyadı	Prof. Dr. İsa Doğan
Tezin Adı	Büyük Günah Meselesinde Mu'tezilî ve Eş'ârî Delillerin Kelâmî ve Fıkhî Yönünün Tahlîli

Bu çalışmada Mu'tezile ve Eş'ârî mezhepleriyle fıkıhçıların büyük günah problemi hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Büyük günahlar Kur'an'da ve hadiste şiddetli tehdit ifadeleriyle sakındırılan eylemlerdir. Bunun yanısıra insanın kendisine, toplumun huzur ve mutluluğuna zarar veren fiil ve davranışlardır. Fert, aile ve toplumun inanç yapısını etkileyen eylemler büyük günahları tanımamızda başlıca ölçütlerdir. Kelâmcılar büyük günah meselesini iman konusu kapsamında ele almaktadırlar. Bunun sebebi ise kelâmın doğuşunu hazırlayan Müslümanların birbirlerini öldürme olaylarıdır. Fıkıhçılar ise konuyu hukukî sonuçlar bağlamında incelemektedirler. Fıkıhçılar ve kelâmcılar arasındaki ayırıcı özellik şöyledir: Kelâmcılar büyük günah sahibinin ahirete ait durumunu sorgulamaktadırlar. Fıkıhçılar ise büyük günah işleyen sadece dünyaya ait durumuyla ilgilenmektedir. Fıkıhçılar ve Kelâmcılar arasındaki birleştirici unsur ise: Her iki yaklaşımın büyük günahların maslahat ve hikmet esasına göre yasak edilmiş olduğunu kabul etmeleridir. Günahların yasaklanma hikmetleri anlaşıldığı ölçüde günahlara girmenin hem dînen hem de dünyevî birçok zararlarından korunmuş olunur. Böyle bir kimse dinin tasvip ettiği birey olur. Böyle bireylerden oluşan toplum ise Kur'an'ın tabiriyle en hayırlı bir ümmet olma yolunda ilerler.

Anahtar Kelimeler: Büyük Günah, Kelâm, Fıkıh, Eş'ârî, Mu'tezile

ABSTRACT

Name-Surname	Mustafa AKKAYA
Main Department	Department of Basic Islamic Sciences
Consultant	Prof. Dr. İsa Doğan
Title of The Thesis	The analysis of Mu'tazilah and As'hary evidences about Theology and Fıkh, on the issue of Major Sin.

In this study, there are Mu'tazila and Ash'ari views and Fıkh analyst's opinion about major sin. Major sins are the behaviors that they are severely restricted and threatened in Qur'an and hadith. In addition they are the behaviors and actions which give harm to people, peace and happiness of society. The actions- which affect the belief of person, family and society- are the main criteria for us to get to know the major sins. Theologians evaluate the major sins issue within religious belief. The reason is that killing activities are effective in rising the Kalam. Fıkh analysts examining the issue on the scope of the legal consequences. The difference between Fıkh Analysts and Islamic Theologists is that; Islamic Theologists questioning the Hereafter position of person who has great sin, Fıkh Analysts interested in only world position of person who has great sin. The unifying factor between the Islamic Theologists and Fıkh analysts is that both approaches accept that Major sins are banned on the basis of wisdom. When the reason understood why sins are banned, someone can protect himself from both religion and worldly damage of the sins. Someone who behaves like this, the religion appreciate him as a good person. The Holy Quran says that if a society consist of good people, they progress on the way of being a good ummah.

KEY WORDS:Major Sin, Theology, Fıqh, As'hary, Mu'tazilah

ÖNSÖZ

İnsanı var eden yaratıcı insana hayrı ve şerri yapma meyli vermiştir. İnsan diğer varlıklar gibi kainat sistemi içerisinde sünnetullah denilen Allah'ın kanunlarına boyun eğmiş durumdadır. İnsan bu kanunlardan etkilenmekle birlikte kendisine verilen kabiliyetler sayesinde bunların tesirinden daha az etkilenmektedir. Yüce yaratıcının insana bahşettiği kabiliyetlerin en büyüğü akıldır. İnsan akli sayesinde eşyayı kendi hizmetinde kullanabilmektedir. Onunla hem kendi hem de eşya üzerinde tasarruflar yapabilmektedir.

Allah akılla birlikte insana irade vermekle hür bırakmış ve kendisine daveti insanın ellerine emanet ettiğini bildirmektedir. Verilen bu üstün kabiliyetleri kötüye kullanmaktan sakındırmak için Kur'an'da insanoğluna şiddetli tehditler edildiği müşadehe edilmektedir. Kabiliyetlerini iyi kullananlara Kur'an'ın tabiriyle ahsen-i takvim mertebesine çıksınlar ve kainatın güzel bir takvimi olsunlar diye teşviklerin yapıldığını görülmektedir. Verilen kabiliyetleri kötüye kullananlar ise önce günaha ve kötü yollara gitmemeleri için uyarılmış; bu uyarılara kulak vermeyen ve kendileri için önemli görmeyenler ise şiddetli ilahî cezalarla tehdit edilmiştir.

Günah ve hataya düşme, insanın fitratında var olan bir özelliktir. Günah işleyen insanın imanı, amel ve ahiretteki durumu ise İslam Mezhepleri arasında hep merak konusu olmuştur. Büyük günah probleminin Mu'tezile ile Ehl-i sünnet kelamcılarının kaleme aldıkları kitaplarda el-esma ve'l ahkam (isimler ve hükümler), iman kavramı, iman-amel münasebeti, el-menzile beyne'l-menziyleteyn, va'd ve'l-vaâd ilkesi, insan fiilleri (ef'al-i ibad), insan iradesi, vb. gibi konu başlıkları içerisinde ele alındığı görülmektedir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde günah tanımını büyük ve küçük günahların birbirinden farkı ve büyük günah kavramına genel bir bakış açısıyla bakılmaya çalışılmaktadır. Diğer dinlerin, dinî nasların ve sahabenin konu hakkında görüşlerine kısaca değinilmektedir. İkinci bölümde ise büyük günahların belli başlıları Mu'tezile ve Eş'âriyye mezheplerinin delilleriyle birlikte farklı bakış açıları ve değerlendirilme şekilleri gösterilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte fıkıhçıların da meseleye bakışlarıyla işleyiş tarzları ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde kelamcılarının

bilgi üretme yöntemlerini büyük günahlar hakkında hüküm ve yorumlarını temellendirdiği referanslara temas edilmektedir. Bu iki bilimin bilgiyi kullanma alanları ve bilgi üretme yöntemleri ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Sözün sadedinde çalışmamın başından sonuna kadar bana yol gösteren, çok değerli fikirleriyle çalışmamı bitirmemde emeği geçen ve rehberlik eden kıymetli hocam Prof. Dr. İsa Doğan Bey'e şükranlarımı sunarım. Çalışmanın yöntemi konusundaki katkılarından görüşleri ve önerilerinden dolayı Doç. Dr. Fethi Kerim Kazanç Bey'e, Doç. Dr. Cengiz Batuk Bey'e, ayrıca fikir ve önerilerini esirgemeyen Doç. Dr. Osman Şahin Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

Mustafa AKKAYA

Samsun-2013

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii-iv
İÇİNDEKİLER	v-vi
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
I –Araştırmanın Problem Durumu	1-2
II – Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
III – Araştırmanın Sınırlandırılması	2
IV – Araştırmanın Kaynakları	3
V - Araştırmada İzlenen Yöntem	3-4
VI-Araştırmada Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi	4

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNAH KAVRAMININ EPİSTEMOLOJİK YAPISI/KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Günah Tanımı	5
1.1.1 Günahın sözcük Manası	6
1.1.2 Günahın İstilah Manası	8
1.2 Günah Çeşitleri	8
1.2.1 Küçük Günahlar (Sağire)	8
1.2.2 Büyük Günahlar (Kebire)	9
1.3 Genel Olarak Dinlerde Büyük Günah Kavramı	17
1.3.1 Yahudilikte Büyük Günah Kavramı	17
1.3.2 Hristiyanlıkta Büyük Günah Kavramı	18
1.4 Naslarda Büyük Günah Kavramı	19
1.4.1 Kur'an'da Büyük Günah Kavramı	19
1.4.2 Sünnette Büyük Günah Kavramı	22
1.4.3 Sahabenin Büyük Günah Anlayışı	23

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK GÜNAH PROBLEMİ

2.1 İslam Kelâmında Büyük Günah Problemi.....	25
2.1.1 İslam Kelâmında Büyük Günah Tartışmalarının Arka Planı.....	25
2.1.2 Ebu Hanife'ye Göre Büyük Günah ve Hükümü.....	28
2.2 Mu'tezile ve Eş'ârîlerce Büyük Günahlar ve Hükümleri.....	31
2.2.1 Mu'tezile'ye Göre Büyük Günahlar ve Hükümleri.....	31
2.2.2 Eş'ârîlere Göre Büyük Günahlar ve Hükümleri.....	37
2.3 Mu'tezile ve Eş'ârîlerce Büyük Günahlar ve Hükümlerinin Karşılaştırılması.....	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MU'TEZİLE ve EŞ'ÂRÎLERİN BİLGİ ve HÜKÜM ÜRETME

YÖNTEMLERİ

3.1 Kelâmcıların Bilgi Üretme Yöntemleri.....	81
3.1.1 Akıl.....	82
3.1.2 Kitap ve Sünnet.....	84
3.1.3 Kıyas ve İctihad.....	90
3.2 Mu'tezile ve Eş'ârîlerin Bilgi ve Hüküm Üretme Yöntemleri.....	105
3.2.1 Mu'tezile.....	105
3.2.2 Eş'ârîyye.....	109
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA.....	115

KISALTMALAR

a.e	: Aynı eser.
a.g.e.	: Adı geçen eser
Ata. Üni. İFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.sız Y. L. Tezi	: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi
c.	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İHAD	: İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi
İSAV	: İslami Araştırmalar Vakfı
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
KAD	: Kelâm Araştırmaları Dergisi
md	: Maddesi
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
r.a.	: Radiyallahu Anh.
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
s	: Sayfa
ss	: Sayfalar arası
S	: Sayı
ŞÜİFD	: Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
UAD	: Usul Araştırmaları Dergisi
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb	: Ve benzeri
Yay	: Yayınları

GİRİŞ

İslamî ilimlerin ilim kimliğine büründüğü hicrî II. asırdan bu yana îtikâdî mezheplerin oluşumları göz önüne alındığında büyük günah meselesi hakkında fikirler ileri sürüldüğü, büyük günah sahibinin dünyada nasıl cezalandırılması gerektiği ve ahiretteki durumunun ne olacağı tartışma konusu olmuştur. Çalışmamızda büyük günah ve büyük günah sahibinin dünya ve ahiretteki halleri hakkındaki görüş ve düşünceleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. İtikâdî mezhep denince ilk olarak büyük günah meselesi akla gelmektedir. Büyük günah meselesini, fırkaların ortaya çıkışında etkili olması ve güncelliğini yitirmemiş olması dolayısıyla çalışmamıza konu yapacağız. Büyük günah meselesi kelâmî mezhepleri anlamının adeta belirleyici bir mihenk noktası mesabesinde durmaktadır.

Çalışma konumuz, kelâm ilminin teşekkül süreci göz önüne alındığında ne kadar büyük bir önemi haiz bulunduğu kelâm ilmine aşına olanların malumudur. Büyük günah meselesini mütalaa etmemizin aynı zamanda çağdaş problemlere çözüm aramada etkili yöntemler bulmaya katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamızda büyük günah meselesini araştırırken aynı zamanda kelâmcıların kullanmış olduğu bilgi edinme yöntemlerine değinmek suretiyle ve büyük günahları izah ederken koydukları hükümleri inceleyerek bilimsel yöntemlerini/metodolojilerini de incelemiş olacağız. Böyle bir metodoloji izlememiz bize kelâmı daha yakından tanıma imkanı sağlayacağı ve kelâm bilimi hakkında söylenecek olan sözlerin daha isabetli olmasına katkıda bulunacağı kanaatindeyiz. Araştırmanın hareket noktası ve ulaşılmak istenen hedef büyük günah konusunda Mu'tezilî ve Eş'ârî mezheplerinin büyük günah konusundaki görüşlerini, kullanmış oldukları bilimsel yöntemleri aracılığıyla ortaya koymaktır.

I – Araştırmanın Problem Durumu

Büyük günah problemi, ilk firkalaşma hareketleriyle birlikte özellikle itikâdî fırkaların oluşmasında ve bu fırkaların fikir planının alt yapısını oluşturan bir meseledir. İlerleyen

ve kökleşen firkalaşma hareketleri sonucunda firkalar büyük günah meselesi merkezli ve mürtekibi kebîrenin durumu hakkındaki görüşlerinden dolayı gruplara ayrılmışlardır. Çalışmada kelâm problemlerinden biri tarihsel arka planından hareketle î'tikâdî firkaların görüşleri konu edinilmektedir. Tezimizde büyük günahlara fikhî yönden değinilerek dünyevî hükümler konusundaki görüşlere de yer verilmektedir.

II - Araştırmanın Amacı ve Önemi

İtikâdî firkaların fikrî alt yapılarını oluşturan büyük günahlar ve mürtekibi kebîre meselesi kelam ilmi ve fıkıh ilmini anlamada önemli konuların başında gelmektedir. Birbiriyle fikri mücadelede olan Mu'tezile ve Eş'ârî örneğiyle büyük günahları ele alarak izah etmek çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır. Konunun fıkıh bilimiyle kesiştiği noktada fıkıhçıların büyük günah olarak kabul edilen fiillere ne tür hüküm verdikleri ortaya konulmaktadır.

Çalışma kelamcılar açısından muhalif fikirleri karşılaştırmakla birlikte fıkıhçıların da görüşlerine yer vermesiyle farklı bakış açılarını irdeleme imkanı sağlamaktadır.

İtikâdî firkaların en önemli problemlerinden biri olması, günümüze kadar ulaşan firkaların görüşlerinin temel meselelerinden birini oluşturması ve çok hararetli tartışmaların kaynağı olması yönüyle araştırmamızın önemini ortaya koymaktadır.

III – Araştırmanın Sınırlandırılması

Çalışmamız İtikâdî ve fikhî firkaların özellikle Mu'tezile ve Eş'ârî mezhepleriyle Hanefî ve Şafî mezheplerinin görüşlerinden hareket edip büyük günah ve mürtekibi kebîre hakkındaki bu firkaların görüşleri üzerine odaklanmaktadır. Konu, büyük günahla direkt bağlantısı bulunan konularla özellikle iman, insan fiilleri, adalet vb. konularla ilişkilendirilerek incelenmeye çalışılmaktadır.

IV –Araştırmanın Kaynakları

Büyük günahın tanımı ve ne olduğu hakkında söylenenleri bilmek amacıyla konuyla ilgili eserler ve müellifleri hakkında kitap ve makalelerden yararlanmaya çalıştık. Konuyla ilgili İsam kütüphanesinden temin ettiğimiz Hafız Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ömer b. Kaymaz ez-Zehebi'nin, "*Kebair Tebyinü'l-Meharim*; adlı eseri, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn-i Hacer el-Mekkî el-Heytemî'nin, ez-Zevacir an İktirafi'l-Kebair adlı eserinden günahları açıklama ve konuyla ilgili ayet ve hadisleri bulmada yararlanmaya çalıştık. İmam Mahmut b. Ömer Zemahşeri'nin, el-*Keşşaf an Hakaiki Avamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Te'vil* adlı tefsiri ve İmam Muhammed Fahrüddin Allame Ziyaüddin er-Râzi'nin, *Tefsir-i Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)* adlı tefsirleri ise Mu'tezili ve Eş'ari delilleri irdelediğimiz yerlerde müracaat ettiğimiz materyaller arasında yer almaktadır.

Birinci el kaynaklara ulaşamadığımızda tercüme eserlere müracaat ettik. Konumuzla bağlantılı bulunan makalelerden ve kitaplardan yararlanmaya çalıştık. Konu hakkında yazılan makalelerden ikincil kaynak olarak faydalanma yoluna gittik. Çalışmada faydalandığımız Cihat Tunç'un, *Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi, Kelâm İlminde Günah Kavramı*; Adil Bebek'in yazdığı, *Maturidi'de Günah Problemi*; Muharrem Akoğlu'nun, *Kebîre ve İman Bağlamında Haricilik-Mu'tezile İlişkisi*; Mustafa Türkgülü'nün *Günah kavramı ve İman problemi Haline getirilen Büyük Günah Hakkındaki Kelâmî Tartışmalar*; Ferruh Kahraman'ın *İslam İnancında Günah, Günah Çeşitleri ve Kişiyi Günaha Sevk Eden Faktörler*, Kemal Işık'ın *Mutezile'nin İlk Kurucusu Vâsıl b. Atâ ve Büyük Günah Meselesi* adlı makaleleri zikredebiliriz.

V - Araştırmada İzlenen Yöntem

Çalışmaya mukaddeme bağlamında öncelikle metodolojik bir yaklaşım sergilenerek günahın sözlük ve terim anlamı, büyük ve küçük günahların tanımları, diğer dinlerin günah anlayışları ve naslarda günah kavramına yer verilmektedir. İkinci bölümde Mu'tezile ve Eş'ariyye mezheplerinin büyük günahla ilgili görüşleri karşılaştırmalı bir şekilde verilmektedir. Bununla birlikte fıkıhçıların amel boyutuyla meselelere

yaklaşımları ele alınmaktadır. Üçüncü ve son bölüm ise Mu'tezile ve Eş'ârîlerin büyük günah hakkındaki görüşlerine ulaştıkları yöntemleri incelenmektedir.

V – Araştırmada Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Çalışma kelamcılarının ve fıkıhçıların bilimsel bilgiye konu bağlamında büyük günah hakkındaki yargılarına nasıl ulaştıklarını göstermektedir. Büyük günahların Mu'tezile nezdinde insan fiilleri, özgür irade ve ilahi adalet gibi insan merkezli diyebileceğimiz konular bağlamında değerlendirildiği görülmektedir. Eş'ârîlerce ilahi kudret merkezinde değerlendirilmektedir. Fıkıhçıların ise ayet ve hadis ekseninde yaklaşımlarının olduğu görülmektedir. İctihat sahasına giren konularda ise fikir beyan etmekten de geri kalmamaktadırlar.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNAH KAVRAMININ ETİMOLOJİK YAPISI/ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Günah Tanımı

Geçmişten günümüze kadar var olagelen bütün dinlerde günahla ilgili zengin bir literatür bulunmaktadır. Bütün dinlerde günahın kutsala karşı gelinmesi, ilahî yasaların ihlali, beşerî ve tabîî düzenin bozulması şeklinde genel geçer bir tarifinden söz etmek mümkündür. Bu tariflerle birlikte günahın tanımı, kaynağı, çeşitleri hakkında farklılaşmalar bulunmaktadır. İlk günahın Hz. Adem tarafından işlendiği hususunda Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet görüş birliği içerisindedir. Yahudilik insanı Tanrı suretinde mülahaza etmiş ve Hz. Adem ilk günahı işlemekle Tanrı katındaki konumunu kaybedip çileli dünya hayatına maruz kalmıştır. Hıristiyanlık ise insanlığa Hz. Adem'in ilk günahının nesilden nesile geçtiğine inanmaktadır. Hz. İsa Mesih'in çarmıha gerilmesi ile insanlık bu gūnahtan kurtulmuştur. İslamiyet de Hz. Adem'in günahını kabul etmektedir. Bununla birlikte günahı insanın tabiatı gereği işlediğini, bu günahın ilâhî planın bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Hz. Adem'in günahından tövbe ederek bağışlandığını ve birinin günahını başkasının yüklenmediğini de vurgulamaktadır.¹

İslam dininde günahın insan ruhunda bırakmış olduğu psikolojik etkileri bulunmaktadır ki bu da insanı manen kirli hissettirmektedir. Diğer yandan İslâm dinine göre günah, derûni ve kalbî bir yapıdan kaynaklanmaktadır. Günahın derûni ve kalbî bir hal oluşuna dair Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde pek çok deliller bulunmaktadır. Sözgelimi, Kur'ân-ı Kerîm'in sunduğu günah, kalbî yani insanın şuur fonksiyonuna katılan, duygularında belli bir yer işgal eden insanî bir vaki'dir. Bu cümleden olarak günah için *eba*,² (kaçındı); *enkere*³, (inkar etti) *teammede*⁴, (kastetti); *sağa*⁵, (meyletti); *kasa*⁶, (kalbi

¹ Ferruh Kahraman, *İtikâdî Açısından Hıristiyanlık ve İslamiyet'te Günah*, İstanbul: Rağbet Yay., 2011, s. 17-18

² Bakara, 2/:24, 282; Hicr, 15:31; İsrâ, 17: 89-99

³ Yûsuf , 12:58; Nahl, 16:22

⁴ Nisâ, 4:93; Mâide, 5:95

katılaştı) *rane, rabe*, (kalpleri şek ve şüphe içerisinde oldu) *zebzebe* (bocaladı)⁷ kavramları kalbî duruma işaret etmektedir.

Bir hadiste ise “Rasulullah’a iyilik ve günahın sorulduğunda şöyle buyurmuşlardır: İyilik, ahlâkın güzel olması, günah ise, kalbi tırmalayıp insanların da muttali olmasından hoşlanmadığın şeydir.⁸ Bir başka hadis’te de Rasulullah Vâbisa’ya hitaben: “İyilik ve günahın sormaya gelmiştin değil mi? diye sormuş. Vâbisa “evet,” deyince Rasulullah parmaklarını bir araya toplayıp, onlarla göğsüne üç defa vurmuş ve şöyle demiştir: Nefsine danış, kalbine danış ey Vâbisa! İyilik, nefsinin kendisine ısındığı ve kalbinin itminan duyduğu; günah ise nefsinin tırmalayan ve göğsünde tereddüde yol açan şeydir” şeklinde tarif etmiştir.⁹

1.1.1 Günahın Sözcük Manası

Farsça bir kelime olan günah, kutsala karşı işlenen kusur ve aşırılıkları ifade etmektedir. Türkçe’deki günaha telaffuz olarak en yakın Arapça kelime cünah’tır. Ancak bu kelime Türkçe’deki anlamı karşılamamaktadır. Arapça’daki “Vizr”, “zenb”, “hub”, “isyan” ve “ism” kelimeleri Türkçe’deki günahı karşılayan kelimelerdir. Günahla ilgili Kur’an’da birçok kelime kullanılmıştır. Günahı anlatan her bir kavram insan davranışının sebebini ve psikolojik yapısını ortaya koymaktadır.

Kur’an’da günah kavramıyla ifade edilen birçok kelime bulunmaktadır. Bunların ne anlama geldiklerini verelim: “İsm” kelimesi dinen meşru sayılmayan bir işin yapılmasıdır. “Cürm” kelimesi tecavüz etmek sınırı aşmak ve günah işlemek gibi anlamlara gelir. “Hüb” kelimesi üzüntü, keder, musibet, günah gibi manalara gelir. “Hatîe” kelimesi yoldan çıkıp sapma, isabet etmeme gibi manalara gelir. Hatîe kelimesi, manayı ifade eden fiili hem kasten hem hatalı olarak yapma anlamı taşır. “Zenb” kelimesi kuyruk, birinin peşinden gitme, herhangi bir şeyin sonu gibi manalara gelir. Cürüm ve masiyet anlamı da taşır. “Sü” üzülmeye kötülük, çirkinlik ve günah manalarına

⁵ En’âm, 6:13; Mülk, 66:4

⁶ Bakara, 2:74; Mâide, 5:13; En’am, 6:43

⁷ Nisa, 4:143

⁸ Müslim, *Birr*, 5; Tirmizî, “*Zühd*,” 52; Ahmed b. Hanbel, IV,182

⁹ Darimî, *Buyu*, 2

gelmektedir. “Şirk” ortaklık, ortak olma ve Allah’a rububiyetinde ortak koşmak demektir. “Dalalet” hidayet ve olgunluğun zıddıdır. İsalet etmemek, yolunu ve bir şeyi yitirmek, azmak ve helak olmak gibi manalara gelmektedir. “Tuğyan” yükselmek, azmak, haddi aşmak günah ve küfürde aşırı gitmek gibi anlamlara gelmektedir. İsyana itaat etmemek ve emre aykırı hareket etmek manalarına gelmektedir. “Fücûr” yalanlamak yalan söylemek hak ve doğruluktan sapmak, günah ve haramlara dalmak, günah ve fık gibi manalara gelmektedir. “Fısk” lügatta hurmanın kabuğunu yarıp dışarı çıkması manasına gelir. Kelime dini terim olarak isyan etmek, hak yoldan sapmak istikametten, dinden çıkmak gibi anlamlara gelir. “Küfür”; inkar etmek, örtmek, perdelemek, kaplamak, uzak durmak, isyan etmek gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta imanın zıddı olarak kullanılmıştır. “Nifak” tarla faresi ve çöl tavşanı gibi hayvanların ini manasına gelen (nefega) kelimesinden türemiştir. Dinî bir terim olarak İslam’a girip, öbür yandan ondan çıkmayı ifade etmektedir.¹⁰

Günah için Kur’an’da geçen bir kavram ise “isyan” kelimesidir. Sözlükte "itaatten ayrılmak, söz dinlememek, çoğunluk tarafından onaylanan davranışlara uyum sağlamamak" mânasına gelmektedir. “Masiyet”, isyan kelimesinin isim masdarıdır. Masiyet veya isyan kelimesi Kur’an’da Allah’a, rasulüne ulü’l-emr ve anne babaya karşı gelindiğini ifade etmek için kullanılmıştır. Sözelimi Kur’an’da: “Ben, ...”ve Adem Rabbine asi olup çıktı.”¹¹ Rabbim'e isyan edersem gerçekten büyük bir günün (kıyametin) azabından korkarım.”¹² Allah’a isyanı ifade için kullanılmıştır. “Firavun o peygambere isyan etti de Biz onu vahim bir tutuşla tuttuk alıverdik!”¹³ Bu ayette peygambere karşı gelindiğini ifade etmek için kullanılmıştır. Küfür anlamı içeren ayette ise şöyle geçmektedir: “Artık kim Allah ve rasulüne karşı gelirse, bilsin ki ona, (kendi gibilerle birlikte) içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi vardır.”¹⁴ Allah’a ve rasulüne karşı yapılan itaatsizlik ve kamuya yönelik işlenen suçlar/masiyetler büyük günah

¹⁰ Adil Bebek, *Maturidi’de Günah Problemi*, İstanbul: 1989, s. 60-62

¹¹ Taha, 20:121

¹² En’am, 6:15

¹³ Müzzemmil, 73:16

¹⁴ Cin, 72:23

olarak nitelenmektedir. Kur'an ve hadislerde geçen büyük günah kapsamındaki fiiller isyan kelimesiyle ve aynı kökten gelen kelimelerle ifade edilmektedir.¹⁵

1.1.2 Günahın İstilah Manası

Şeytanın aldatması ve şeytanın isteklerine tabi olmak, dünya ve ahirette cezayı hak eden ve Allah'ın emirlerine karşı gelen kimseden çıkan fiiller günah olarak değerlendirilmektedir. Günah kutsala inanan kimse için vardır. Dine inanmayan ateist için günahtan bahsedilemez. Günah, ilâhî bir kavram olup dini va'z edenin emir ve yasaklarının çiğnenmesi suretiyle ortaya çıkmaktadır. Günah, dinin kötü, çirkin, dünya ve ahirette cezayı öngördüğü, ahlak ve hukuk açısından uygun görmediği fiillerdir. Günah, meşruiyetini Allah'tan alan her şeye saldırı manası da taşımaktadır. Ya yap denileni yapmamakla ya da yapma denileni yapmakla ortaya çıkmaktadır. Hukuksal açıdan bakıldığında günah, ceza ehliyetine haiz kimsenin Şârî'nin emrettiğini yapmaması ve nehyettiği şeyi yapması sonucu kendisine ceza tayin edildiği yasak fiildir.¹⁶

1.2 Günah Çeşitleri

1.2.1 Küçük Günah (Sağîre)

Kur'an'ı Kerim'de lemem¹⁷ ve seyyie¹⁸ kelimeleriyle ifade edilen günahlar küçük günah olarak ifade edilmektedir. Küçük günah kebîrenin anlam ve alanı dışında kalan,¹⁹ yani hakkında bir ceza (hadd) bulunmayan, cehennem azabıyla tehdit edilmeyen günahdır. Başka bir tarifte de sağîrenin kebîreye götürme ihtimali üzerinde durulmaktadır. Hadislerde günah işlene işlene alışkanlık halini alacağı ve neticede daha kötülerini işlemeye sebep olacağı bildirilmektedir. İslam alimleri küçük günahlar hakkında herhangi bir sayı vermemektedirler. Bir hadiste Hz. Peygamber: “Ey Aişe, göze

¹⁵ Bekir Topaloğlu, “Masiyet”, *DİA* c. 28, Ankara: TDV Yay., 2003, s. 78

¹⁶ Mehmet Yaman, *Kelâm'da Günah ve Tevbe*, Konya: 2006, s. (Basılmamış Y. L. Tezi), s. 4-5

¹⁷ Necm, 53:52

¹⁸ Nisa, 4:31

¹⁹ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya: Hibaş Yay., 1984, s. 329

önemsiz gibi görünen günahlardan sakın! Çünkü bu günahlar için Allah tarafından gönderilmiş bir görevli vardır. Hadisin devamında şöyle bir benzetme yapılmaktadır: Çölde azar azar odunlar toplanıp yığın haline getirmek suretiyle yakılınca nasıl büyük bir yangına neden oluyorsa, küçük günahlar da bir araya gelince aynı bu örnekteki gibi insanın helak olmasına neden olacağı bildirilmektedir.²⁰ Hadislerde günahın insan psikolojisine olumsuz etkisi üzerinde durulmaktadır. Günaha ısrar, günahı önemsememe ve günaha devam etme küçük günahı büyük bir günaha çevirebilmektedir.

1.2.2 Büyük Günah (Kebîre)

Büyük günahların mezheplerin metodlarından kaynaklanan farklı ölçütlerle değerlendirildiği görülmektedir. Büyük günahı ifade etmek için Kur'an'da ve hadiste "kebîre" lafzından ayrı olarak kullanılan kelimeler de bulunmaktadır. "İsm" kelimesi insanın günaha düşmesini ifade etmektedir. "Zenb" kelimesiyle sinonim olarak kullanılsa da ism kasdî yapılan fiili zenb ise ihtiyarsız ve gayr-i kasdî fiili gösterir. Kur'an'ın iki yerinde (Şuara, 26/37; Necm, 53/32 ism'in kebairinden (kebairu'l-ism) bahsedilir. Bu şekliyle hem lemem yani küçük günahların mukabili hem de hakkında vaîd bulunan ve büyük bir cezayı gerektiren günah olarak zikredilir. Kur'an'da büyük günahlardan içki içme²¹, kardeş öldürme²², Allah'a şirk koşma²³ gibi günahlar için "ism" kelimesi kullanılmıştır.²⁴

Allah ve Rasulünün dünyevî cezasını ve ahirette azabını bildirmiş olduğu, sahibinin fasıklıkla nitelendiği, kendisine lanet edildiği, aklî olarak da çok çirkin ve olumsuzluk anlamı çağrıştıran işler olan "kebîre" ve "fâhişe" kelimeleri ve türevleri (kebair, kebaire'l-ism, fevahiş gibi) büyük günahlar olarak tanımlanmıştır.²⁵ "Fahişe" Kur'an'da "fevahiş ve Fahşa" formunda gelmektedir. Esas anlamı itibariyle bir şeyin haddi aşması anlamına gelen kelime, ahlakî alana ait çirkin bir günahı (cinsi hayatla ilgili) nitelemek

²⁰ Ferruh Kahraman, *İtikâdî Açından Günah*, s. 148

²¹ Bakara, 2:218

²² Maide, 5:29

²³ Nisa, 4:48

²⁴ Kılıç, *Kur'an'da Günah*, s. 122-125

²⁵ Hayreddin Kahraman, *Hukuk Tarihi*, İz Yay., İstanbul: 2001, s. 148

için gelmiştir. Kur'an'da nesille ilgili kuralları çiğnemek, zina²⁶, babanın hanımıyla evlenme, livata gibi günahlar için kullanılan fahşa kelimesi büyük günahı ifade etmektedir.²⁷

Büyük günahları değerlendirirken “fısk” kelimesinden de bahsedilmesi gerekmektedir. Sözlükte meyvenin kabuğunu yarıp çıkması, belirli bir sınırı aşmak anlamına gelen “fısk” Kur'an'da farklı çekimlerde gelmektedir. İmanın karşıtı olarak geldiği gibi dinî emirlerin karşıtı olarak da kullanılmaktadır. “Fısk” kelimesinin hidayet ve dalalet kelimeleriyle de ilişkisi kurulmuştur. Kur'an'da “fısk” çoğul şekliyle büyük günahları ifade etmek için kullanılmıştır. Fısk, şirk ve küfür dışında kalan büyük günahları ifade etmek için kullanılmıştır. Hadiste ise fısku'r-ravi tabiri ravi'nin güvenilirliğini denetleyen cerh ve ta'dil yöntemidir. Ravi açıkça günah işleyen, günahı sevabından çok ise veya küçük de olsa günaha ısrar ediyorsa onun adaletini zedelemekte ve onun rivayetine itibar edilmemektedir. Böyle birisinin rivayeti münker kabul edilmektedir.²⁸

Kur'an'da fıskın imanın karşıtı olarak kullanımı birçok ayette yer almaktadır. Sözelimi: “Öyle ya inanan kimse fasık olan gibi olur mu? Onlar eşit olamazlar.”²⁹ “Andolsun ki, sana çok açık ayetler; parlak mucizeler indirdik. Öyle ki iman sahasından uzaklaşmış fasıklardan başkası onları inkar etmez.”³⁰ “Ve onlardan biri ölürse asla namazını kılma ve kabrinin başına gidip durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Rasulünü tanımadılar. Ve fasık olarak can verdiler.”³¹ Günah anlamıyla kullanımı ise şöyledir: “Hac vakti, bilinen aylardır. Kim bu aylarda Hacca başlarsa, artık Hac sırasında ne kadına yaklaşma, -ne günah işleme-, ne de kavga vardır.”³² şeklinde geçmektedir.

Fıkıh literatüründe fısk imamet, devlet başkanlığı, hakimlik, velayet, vesayet, şahitlik gibi birçok hukukî işleme mani olacak bir kusur olarak görülmektedir. Fıkıh, insanın

²⁶ Nahl, 16:90; Ahzab, 33:25; İsrâ, 17:32; Talak, 65:1

²⁷ Kılıç, *Günah*, s. 154

²⁸ Ali Şafak, “Fısk”, *DİA*, İstanbul: 1996, c. 13, s. 37-38

²⁹ Secde, 32:18

³⁰ Bakara, 2:99

³¹ Tevbe, 9:84

³² Bakara, 2:197

amel boyutuyla ilgilenmesi hasebiyle fasık kişinin dışa yansıyan amelleri hukukçu açısından önem taşımaktadır. Fıkıhçılar açısından fık, kişinin büyük günahları işlemesi, küçük günahlarda ısrar etmesi, farzları terk etmesi, haramları işlemesi, kötü yönünün iyiliğinden fazla olması şeklinde vasıflanmaktadır.³³

Büyük günahın birçok tanımı yapılmıştır. Ez-Zehebi (ö. 748/1358) büyük günahın ne anlama geldiğini diğer alimlerin görüşlerini de zikrettiği “Kitabü'l-Kebâir” adlı kitabında izah etmektedir. Ez-Zehebi, İbn Hacer Askalani'nin had cezası gerektiren günahın büyük günah olduğunu söylediğini nakletmekte ve devamında şunları ilave etmektedir: Kitap ve sünnetin nassıyla işleyene tehdit ulaşan şeydir. Maverdi de günah olan şeylerden haddi gerektiren her şey büyük günahdır. Ya da onu işleyenin kitap ve sünnetten bir delille tehlide uğradığı şeydir şeklinde tarif etmektedir.

Zehebi'nin nakline göre; İbn Abdisselam (ö. 931/1525) şöyle demektedir: Büyük günahın ittifakla kabul edilen kesin bir tanımı yoktur. Ancak en uygun olan tanımı: Haklarında kesin nass bulunan günahları işlerken, bunları küçümseyip hiçe sayarak işlemektir.³⁴

Bazı alimler beraberinde tehdit ve lanet bulunan her günah büyük günahdır, derken; İbn Salah şöyle demektedir: Büyük günahın belirtileri haddi gerektirmesi, kitap ve sünnette azap, ateş veya başka bir şeyin onu işleyenin fıkla lanete muhatap olmasıdır. Bununla ilgili olarak Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Sahibini ateşe sokan her günah büyük günahdır.” Hasan Basri (ö. 110/728) Allah'ın ateşe nispet ettiği her günah büyük günahdır, ne var ki İbn Hacer el-Heytemi (974/1567) de Eş'ârî kelâmcılardan Üstad Ebû İshak el-İsferâyinî (ö. 418/1027), Kadı Ebû Bekir el-Bâkılânî (ö. 403/1013), el-İrşad'da İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), el-Murşid'de İbnü'l-Kuşeyrî (ö. 465/1072) gibi kelâmcıların büyük günah ile küçük günah ayrımını kabul etmediklerini

³³ Ali Şafak, “Fısk” *DİA*, s. 38

³⁴ Muhammed b. Ahmed b. Ömer b. ez-Zehebi, *Kebair Tebyinü'l-Meharim*, Beyrut, Dimâşk: Daru'l fikr Yay., 1981, s. 15

söylemektedir. Ona göre günahlardan bir kısmına seğair denmesi izafidir. Ayrıca Allah'a isyan olan her günah büyük günahdır, dediklerini nakletmektedir.³⁵

Zehebî'ye göre bu büyük günah tariflerinden en güzel olanı Kurtubî'nin (ö. 671/1273) "el-Mefhum" adlı kitabında kaydettiği tanımdır. Kurtubî: "Kitap, sünnet ve icmayla büyük günah olarak adlandırılan veya onu yapana şiddetli ceza hükmü bildirilen veya işleyene had uygulanılan veya şiddetli bir şekilde sakındırılan her günah büyük günahdır. Buna göre bir günahın büyük günah olabilmesi için Kur'an'da, sahih veya hasen hadislerde (hakkında) fisk veya lanet veya tehdit varid olması gerekir. demektedir."³⁶

el-Câmiu li Ahkami'l-Kur'an adlı tefsirinde Kurtubî büyük günah hakkında şöyle demektedir: "Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı örter ve sizi şerefli bir yere yerleştiririz."³⁷ Allah Teâlâ bu ayette birtakım günahlardan nehyetmiştir. İşte bu nehyettiği büyük günahdır. Allah Teâlâ büyük olarak nitelendirdiği günahlardan kaçınanların küçük günahlarının affedilebileceğini vaad etmektedir. İşte bu ayet, günahlarda büyük ve küçük diye iki kısmın olduğunu ortaya koyan bir delildir. Bundan dolayı bazı müfessir ve fakihler, haram olan kadına dokunma veya ona bakma gibi günahların, büyük günahlardan kaçınıldığı vakit Allah'tan gelen bir söz olarak bağışlanabileceğini kaydetmektedirler. Fakat bu küçük günahların büyük günahlardan kaçınmakla tamamen affedileceği manasına gelmemektedir. Bu konuyla ilgili olarak başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır: "Allah tevbe edenlerin tevbesini kabul etmeyi kendi üzerine almıştır."³⁸ Allah Teâlâ büyük günahları affedebileceğini açıklamaktadır. Rasulullah (s.a.v) da şöyle buyurmaktadır: "Beş vakit namaz, Cuma'dan Cuma'ya, Ramazandan Ramazana geçen vakit büyük günah dışında kalan diğer günahlar için keffarettir."³⁹

³⁵İbnü'l-Hacer, el-Mekkî el-Heytemi, *Ez-Zevacir An İktirafi'l-Kebair*, Kahire: Hicaz Matbaası, h. 1356/m. 1937, s. 3

³⁶Zehebi, *Kebair*, s. 17

³⁷Nisa, 4:31

³⁸Nisa, 4:17

³⁹Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el- Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, Çev: M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruç Yay., 1998, c. 5, s. 156

Rasulullah (s.a.v.) bir keresinde minberde oturmaktaiken şöyle demiştir: "Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin olsun ki;" bu sözü üç kez tekrarlamış ancak devamını getirmeyip susunca orada bulunan herkes Rasulullah'ın (s.a.v.) bu yemininden hüzünlenerak ağlamaya başlayınca Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlar: "Beş vakit namazını eda eden, Ramazan orucunu tutan, yedi büyük günahdan kaçınan hiçbir kul yoktur ki kıyamet gününde kendisine cennetin sekiz kapısı açılmasın." Sonra şu ayeti okudu. "Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı örteriz."⁴⁰ Kendisine haram olan kadına bakma ya da onun benzeri küçük günahların büyük günahlardan sakınılmasıyla affedilebileceği hususunda Kur'an ve sünnet birbirine paralel görüş içerisindedir.⁴¹

Usul alimleri bu konuda şunları söylemektedirler: Büyük günahlardan kaçınmak, küçük günahların affedilmesini kesin olarak gerektirmez. Ancak galip olan zanna, büyük bir umuda ve Allah'ın sabit olan dilemesine göre bunların affedilebileceği ancak muhtemel olan bir durumdur. Şayet büyük günahlardan kaçınmak da küçük günahları kesin olarak affettirir dersek, o zaman küçük günahları işlemenin mübah olduğunu iddia etmiş oluruz. Halbuki bu İslam'ın şer'î ilkelerine ters düşmektedir.

El-Kuşeyri Abdurrahim (ö. 465/1072) şöyle demektedir: Sahih olan görüş küçük günahların da büyük günahlara dahil olduğudur. Ancak bu büyük günahların bir kısmının diğer kısmından daha büyük veya daha küçük olabileceğidir. İşte bunun hikmeti ise kulun bütün günahlardan küçük büyük ayırt etmeksizin sakınmasını temin etmektir.⁴²

Bazı günahlara ondan daha büyük olana nispetle küçük günah denmiştir. Mesela, zina küfre nispetle daha küçük günahdır. Mahrem olmayan birisini öpmek de zinaya nispetle biraz daha küçük bir günahdır. Heytemi'ye göre hiçbir günah başka bir günahdan kaçınmak suretiyle bağışlanmaz. Çünkü her günah büyüktür. Onu işleyenin küfür ve

⁴⁰ Nisa, 4:31

⁴¹ Zehebi, *Kebair*, s. 25

⁴² Zehebi, *Kebair*, s. 19

şirk dışında affedilmesi Allah Teâlâ'ya kalmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Allah kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışındakileri dilediğine bağışlar.”⁴³ Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız...”⁴⁴ Bu ayetteki büyük günahtan kastolunan şirk veya küfürdür. Bu iki ayette Allah’ın affetmeyeceği ve kaçınılmasını emrettiği günah şirk, küfür ve onun çeşitleridir. “Bundan başkasını dilediğine bağışlar.”⁴⁵

Ebu Umame (r.a.)’nin bir hadisinde Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Bir müslümanın malını yeminle haksız yere alana Allah ateşi vacip kıldı ve cenneti haram kıldı.” Orada bulunanlar: “Ey Allah’ın Rasulü! Bu aldığı şey çok az olsa bile mi?” diye sorduklarında Rasulullah (s.a.v.): “Arak ağacından misvak için alınan dal bile olsa” şeklinde cevaplamıştır. Müslim, Bu hadiste alınan şey az bile olsa ifadesinde şiddetli bir tehdidin sözkonusu olduğunu bildirmektedir. İbn-i Abbas şöyle demektedir: "Allah’ın ateş, gazap, lanet ve azapla sonuçlandığı her günah büyük günahdır.

Büyük günah ayrımında yapılan tanımlamaların farklı oluşundan kaynaklanan değişik sayı ve kriterde günah tanımı yapılmaktadır. Farklı uygulamalardan kaynaklı büyük günah tanımı benzer kavramları doğurmaktadır.

Kimi alimlere göre büyük günahlar şunlardır: Hırsızlık, kumar, içki içmek, sahabeye sövmek, hakimlerin haktan vazgeçmeleri, hevaya uymak, yalan yere yemin etmek, Allah’ın rahmetinden ümidi kesmek, kişinin başkasının anası ve babasına sövmesi suretiyle kendi anne ve babasına sövmüş olması, yeryüzünü fesada vermeğe uğraşmak. Alimler rivayetlerdeki farklılıklardan dolayı büyük günahları tam olarak sınırlandırmamışlardır. Zaten ayet ve sahih hadislerde belirtilen büyük günahları sınırlandırmak esasen istenilen bir şey değildir. Fakat bu günahların bazıları diğerlerine

⁴³ Nisa, 4:48

⁴⁴ Nisa, 4:31

⁴⁵ Nisa, 4:116

göre daha fazla zarar verdiği için daha büyüktür. Sözelimi Allah'ın affetmeyeceğini bildirmiş olduğundan ötürü şirk, bu tür büyük günahlardan daha büyüktür.⁴⁶

Bunun akabinde büyük günah olarak Allah'ın rahmetinden ümidi kesmek gelmektedir. Çünkü burada Allah'ın: "Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır."⁴⁷ ayetini inkar söz konusudur. Kişi kendisinin bağışlanmayacağı düşüncesiyle Allah'ın bu geniş olan rahmetini sınırlandırmış olmaktadır. Bu hüküm de bu ayetin, dolayısıyla Kur'an'ın yalanlanmasından başka bir şey değildir. Bunu destekleyen başka bir ayet de şu şekildedir: "Allah'ın rahmetinden sapık olanlardan başka kim ümidi kesebilir."⁴⁸ Sonra büyük günah olarak Allah'ın azabından emin olmak gelir. Kişi günahları işler işler sonra da Allah için amel yapmadan Allah'ın rahmetine güvenir. Allah Teâlâ bunlar hakkında şöyle buyurmaktadır: "Onlar Allah'ın ansızın yakalamasından emin mi oluyorlar? Allah'ın ansızın yakalamasından hüsrana uğrayanlardan başkası emin olmaz."⁴⁹

Sonra büyük günah olarak adam öldürmek gelmektedir. Çünkü burada nefislerin ve varlığın yok olması söz konusudur. Sonra nesli kesen livata, sonra soyların birbirleriyle karışmasına neden olan zina mükellefiyetin sebebi sayılan aklın gitmesine neden olan içki, İslamî şiarların terkine neden olan namaz ve ezanın terki, kanları malları ve haram olan şeyleri helal kılan yalan yere şahadet ve zararı açık olarak belli olan diğer günahlar gelmektedir. Allah Teâlâ'nın cezalandırmakla tehdit ettiği varlığa zararı dokunan her günah büyük günahdır. Bunun dışındakiler ise küçük günahdır.

Bazı alimlerin ifade ettiği şekliyle günah işlemek Allah'a muhalefetin bizzat kendisidir. İmamü'l-Harameyn el-Cüveyni büyük ve küçük günah ayrımı yapmamakta ve şöyle demektedir: İşlenen günahın küçük olup olmamasına bakılmamalı, kime isyan edildiğine bakılmalıdır. Günahların hepsi bu yönüyle büyük günahdır. Nitekim nice

⁴⁶ Zehebi, *Kebair*, s. 26-27

⁴⁷ A'raf, 7:156

⁴⁸ Hicr, 15:56

⁴⁹ A'raf, 7:99

şeyler vardır ki bunlar sıradan birine yapıldığında küçük sayılabilir. Bu yapılan şeyler bir hükümdara karşı yapılırsa büyük bir cezaya hatta bunu yapanın ölümüne neden olacak büyük suç sayılmaktadır. Allah ise kendisine isyandan sakınılacak ve ibadet edilmeye layık yegane varlıktır. Günahlar Allah'a karşı işlenme yönüyle büyük de olsalar bunların birbirlerinden derece yönüyle farkları bulunmaktadır.

Günah meselesi kelâmcılar tarafından inanç boyutuyla ele alınmaktadır. Tartışılan konu bağlamında İmam Zeyd'in iman ve inanan kimse hakkındaki görüşlerini vermek yerinde olacaktır. İman meselesinde Zeydiyye'nin iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birinci grup imanı marifet, ikrar ve hakkında yasak (vaîd) bulunan herşeyden kaçınmak diye tarif ederek üç kısma ayırmışlardır. Zeydiyye marifeti, Allah'ın emrettiği ve yasakladığı şeyleri bilmek; ikrarı, Allah'ın emir ve yasaklarını lisanıyla zikrederek kabul etmek; vaîdi adam öldürmek, zina etmek gibi yasak gelen şeylerden kaçınmak şeklinde anlamaktadırlar.

İmanı itaatlerin tümü olarak kabul eden ikinci grubun iman görüşüne göre ise yasak fiillerin tamamı küfre götürmemektedir. Bu görüşte olanlara göre adam öldürmek ve zina etmek gibi sadece büyük günah olan fiiller küfür olarak değerlendirilmiştir. Hz. Peygambere iman sorulunca o: Allah'a, Meleklerine, Kitabına, O'na kavuşmaya, Peygamberine ve son dirilmeye iman etmendir şeklinde cevap vermiştir. İslam nedir sorusuna da: Allah'a ibadet etmen, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, farz kılınmış olan namazı kılman, zekatı vermen, ve ramazan orucunu tutman şeklinde cevaplamıştır. Burada iman ve İslam ayrı manada ifade edilirken başka bir hadiste ise Hz. Peygamber sahabeye: Sadece Allah'a iman etmek ne demektir diye sormuş ve yine kendisi cevabı vererek ve şöyle demiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekat vermek, ramazan orucunu tutmak ve ganimetlerin beşte birini ödemenizdir. Bu hadiste iman ve islamın aynı ifadelerle kullanılması bu iki kelimenin dilde ayrı manaları olsa da dinde bir olduğunu ve birbirinden ayrı mütalaa edilemeyeceğini ve aralarında bir farkın olmadığını göstermektedir. Dinin itikadî yapısını temsil eden iman ve ameli yapısını temsil eden islam aynı anda mevcut olmadan dinin vaki olmayacağı ve İslamsız iman ve imansız islam olamayacağına rağmen ilk devirlerden beri din hakkında yeterli bilgiye sahip

olmayan insanlar, dinin amelî ve ahlakî kurallarını yerine getirmeden hakiki manada mü'min vasfına haiz olunacağı düşüncesine kapılmışlardır. İslam birtakım amelî ve ahlakî kurallardan ibaret olan dinin ismidir. İman ise kişinin dinin amelî ve ahlakî kurallarını yerine getirerek kendisinin kazandığı vasıftır. Dinin kuralları yerine getirilmeden mü'min olunamayacağı apaçık bir gerçekliktir.⁵⁰

Zeyd b. Ali'ye göre imanın Mekke ve Medine dönemi vardır. Mekke döneminde şirk dışında katl, zina, yetim malı yeme, ahde vefasızlık gibi büyük günahlara cehennem va'dedilmemiştir. Mekke dönemi ayetler tevhidi gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Medine'ye hicretten sonra ise imanın ikinci safhası başlamıştır. Bu dönem ve sonrasında artık imanın hakikatı amel olup büyük günah işleyen kişi hakkında cehennemle hükmedilmiştir.⁵¹

1.3 Genel Olarak Dinlerde Günah Kavramı

1.3.1 Yahudilikte Günah Kavramı

Eski ahidde insan Tanrıyla iki şahıs gibi ele alınmaktadır. Günah bağlamında Tanrı ve ona isyan eden insan ikilisine yer verilmektedir. Herkes Yehova ile ilişki içerisinde olup insan Tanrıya başkaldırığında bu ilişki bozulup Tanrı'yı tercih etmeyişinden dolayı insan günahkar olmaktadır. Tanrı'ya karşı işlenen günah Yehova'dan uzaklaşmaya ve insanın Hz. Adem'in tecrübesini yaşamasına sebep olmaktadır. Hususî mevzudaki günah Tanrı tarafından konmuş düzeni bozma, Yehova'ya karşı yöneltilen bir başkaldırı, ilâhî hikmet karşısında ise bir delilik olarak görülmüştür. Genel planda ise günahkar kimse Yehova'nın gazabını ve kızgınlığını kendi üzerine çekmektedir. Eski Ahid'de şahsileştirilmiş bir Tanrı'ya karşı işlenen bir günah söz konusudur. İnsanî olarak işlenen günah ise ailevî ve sosyal bağların bozulmasına neden olmaktadır.⁵²

⁵⁰ İsa Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 1. Baskı, Ankara: TDV Yay., 2009, s. 206-212

⁵¹ Doğan, *Zeyd*, s. 224

⁵² Kılıç, *Günah*, s. 78

Eski ahid’de insan tabiatının kötülüğe meyilli olduğu sürekli olarak vurgulanmaktadır. İnsanın kötülüğe meyilli olması topraktan yaratılmasıyla ilişkilendirilmektedir. İsraililerin sıkıntılı döneminin peygamberi Yerehya’nın ifadeleri bunu te’yid etmektedir. O şöyle der: “Habeş kendi derisini, yahut kaplan kendi beneklerini değiştirebilir mi? O zaman kötülük etmeye alışmış sizler de iyilik edebilirsiniz.”⁵³

1.3.2 Hıristiyanlıkta Günah Kavramı

Hıristiyanlıkta günah Tanrı’dan uzaklaşma, Tanrı’nın iradesine karşı çıkma, O’nunla birlikte yaşamayı reddetme, Tanrı’ya itaat etmemektir. Ayrıca insanların günahlarına kefaretiler olarak çarpmıha gerilen Hz. İsa’nın aşkıını reddetmektir. Günahlarda izafilikten de söz edilmektedir. A şahsın kötü anlayışına göre B şahsı günahkar olduğu halde B şahsının iyi anlayışına göre ise günahkar değildir. Yuhanna İncil’ine göre günah şeytanın yoluna gitmektir. Orada şöyle geçmektedir: “Siz babanız İblisteniz ve babalarınızın heveslerini yapmak istiyorsunuz.”⁵⁴

Günah akla, vicdana ve gerçeğe bir saldırıdır. Bazı nimetlere duyulan aşırı sevgi nedeniyle insan ve Tanrı’ya duyulan sevginin azalması da günahdır. İlk günahla olduğu gibi Tanrı’ya benzeme niyetiyle iyi ve kötüyü bilerek ve saptayarak yapılan itaatsizlik ve isyandır günah. Hıristiyanlıkta günahın kaynağı, insandaki arzular ve bu arzuların baskısıyla irade ve isteğin bozulması; kötü niyet ve insanın yaratılışından gelen yetersizlikler gösterilmektedir.

Hıristiyanlıkta günahdan kurtulma ancak Tanrı tarafından aklanma sayesinde mümkün olmaktadır. İman inananlara Tanrı’nın önceden gelip onlara imanı bahşetmesi, cehaletletini gidermesiyle mümkün olmaktadır. İnsanların doğru yolda oldukları yönündeki kanaatleri Tanrı’nın lütfunu almalarına engel olmuştur. Onların özgür irade yönündeki gayretleri onların kötülüklerini artırmıştır. Tanrı’yla insan arasındaki açıklığı

⁵³ Yerehya, 13:23

⁵⁴ Yuhanna, 8:44

kapatma yetisi insanın elinde değildir. İman Tanrı'nın bir lütfu ile insanın içinde ortaya çıkmaktadır. Özgür iradeyi şeytanın egemenlik alanı olarak gören Luther, insanı ise Tanrı'yla şeytanın savaş alanı olarak tanımlamaktadır. İnsan süvarisine göre hareket eden bir katır mesabesinde. Süvarisi Tanrı olursa iyi işler yapmaya güç yetirirken şeytan olursa kötü işler kendisinden çıkacaktır. Vaftizle aslî günahtan kurtulan insan günahtan ise yeni doğmuş bir bebek de olsa kurtulamaz. Çünkü insanda vaftiz olduktan sonra günaha eğilimi ifade eden şehvet ve arzular devam etmektedir.⁵⁵

Günah, insan iradesinin istekli bir şekilde bozulmasıyla günaha imkan ve zemin hazırlanmaktadır. Günaha sevk eden bir faktör de insanın her şeye hükmetme ve hâkim olma arzusudur. Hıristiyanlıkta günahlar farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Aslî günah, temel doktrinler arasında yer almaktadır. İnsan atasının işlemiş olduğu ilk günah sebebiyle mecazî olarak günahkar kabul edilmektedir.⁵⁶ Fiilî günah insanın kendi iradesiyle işlediği ve sorumlu olduğu ifade edilmektedir. Eğer Tanrı'ya karşı kasten işlenirse Tanrı'nın lütfundan mahrum edilerek ebedî cezayı hak eder. Ölümçül günah, Tanrı kanunlarının ciddi şekilde çiğnenmesi demektir. Ölümçül günah neticesi hayatî kaynak değeri taşıyan sevgiye saldırı olduğundan tövbe ile yüreğin yenilenmesi gerekmektedir. Hafif günah ise sevginin incinmesi söz konusudur. Hafif günah önemsiz bir konuda ahlak yasalarına karşı gelmek, bilmeden ve razı olmadan ciddî bir konuda ahlak kurallarına karşı gelmektir.⁵⁷

1.4 Naslarda Günah Kavramı

1.4.1 Kurân'da Büyük Günah Kavramı

Kur'an-ı Kerim'de günah kapsamına giren birçok kelime yer almaktadır. Kur'an'da kebâirin manasını içine alan birçok kelime bulunmaktadır. "İsm" kelimesi hem büyük

⁵⁵Cengiz Batuk, *Mitoloji ve Tarihsellik Hıristiyanlığın Aslî Mitinin Tarihsel Dönüşümü*, İstanbul: 2006, İz Yay., s. 187-201

⁵⁶Ferruh Kahraman, *İtikadî Açından Günah*, s. 19

⁵⁷Ferruh Kahraman, *İtikadî Açından Günah*, s. 18

hem de küçük günah işleyenin durumunu bildiren bir kelimedir. Kur'an'da geçen “lemem” kelimesi ve seyyie kelimesi küçük günaha⁵⁸, diğer bir deyişle kabahata; “zenb” ve (çoğulu zünub) kelimesi de büyük günaha işaret etmektedir. Ayrıca “kebire” kelimesinin çoğulu olan kebair kelimesi büyük günaha delalet eder ki, ayetlerde hep bu çoğul şekliyle kullanılmıştır. Mesela Nisa Suresinin 31. ayeti şöyledir: “Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı (kabahatinizi) örteriz”. Necm Suresinin 32. ayeti şöyledir: “Allah, büyük günahlardan ve hayasızlıklardan kaçınanlara -ufak tefek kabahatleri bir yana- işlediklerinden daha iyisiyle karşılığını verir”. Ayrıca Al-i İmran Suresinin 193. ayeti de şöyledir: “Rabbimiz günahlarımızı bağışla, kabahatimizi ört.” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Görülüyor ki, günahların büyük ve küçük olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmesinde Kur'an-ı Kerim'de geçen büyük ve küçük günah ifadelerinin de etkili olduğu söylenebilir.

Bizzat Kur'an'da büyük ve küçük günahların ayrımının yapıldığını görmekteyiz. Sözelimi: Bakara Suresinin 219. ayetinde “Sana şarap ve kumardan soruyorlar. De ki: Bu ikisinde büyük bir günah ve insanlara bazı yararlar vardır. Ancak günahları yararlarından daha büyüktür. Yine sana neyi başkalarına vereceklerini soruyorlar. De ki: «Sizi sıkmayanını.» Allah, düşünesiniz diye ayetlerini size böylece açıklıyor.” Burada şarap ve kumarın büyük günah kapsamında değerlendirildiği görülmektedir.

Nisa Suresi 31. ayette: “Eğer siz, yasaklandığınız günahların büyüklerinden kaçınırsanız, kusurlarınızı örter ve sizi güzel bir yere koyarız.” buyrulmakta fakat hangi fiilin büyük günah olduğunu ve bu büyük günahların sayısını vermemektedir.

Şura Suresi 37. ayeti kerimesinde: Onlar, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar. Aşırı gitmek manasında olan kelime büyük günah olarak değerlendirilmektedir. Vakıa Suresinde ise: “Büyük günaha ısrar ediyorlardı.” diyerek büyük günahın vasfı denebilecek günaha ısrar etmeyi ifade etmektedir.

⁵⁸ Necm, 53:32

Kur'an-ı Kerim'de, “Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Ancak bunun dışındakileri dilediği kimselere bağışlar”⁵⁹ ayetiyle büyük günahların bir tane olduğuna dair bir izlenim verirken bir başka ayette “Eğer siz günahların büyüklerinden kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız”⁶⁰ ayetinin ifadesiyle de günahların birden fazla olduğuna işaret edilmektedir.

Hadislerde büyük günah olarak ifade bulan bir kısım fiillerin Kur'an'da doğrudan büyük günah şeklinde kelime olarak geçmese de sakındırıcı bir şekilde kullanıldığı müşahede edilmektedir. Sözelimi: İsrâ Suresinde geçen “çocuklarınızı geçim korkusuyla öldürmeyin”⁶¹ ayetini tefsir etme babında “çocuklarınızı geçim korkusuyla öldürmeniz büyük günahdır” hadisi zikredilmektedir. Maide Suresi 32. ayette bir mü'mini öldürmenin bütün insanları öldürmek gibi olduğu bildirilmiştir. Yine Nisa Suresinde geçen Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bundan başkasını dilediği kimseler için bağışlar ayetini Hz. Peygamberin ekberu'l-kebir olarak zikrettiği hadisin açıkladığını görmekteyiz. Maide Suresinde: “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.”⁶² ayetiyle günahın dış amili olan şeytanın varlığını da sunmakla dikkat çekilen fiillerden şiddetle sakınılması gerektiği ifade edilmektedir.

Buradan hareketle Kur'an büyük günah meselesinde kesin hükümler getirmemiş ancak günahların derecelendirmesini suçun büyüklüğünü gösterir bir ayrıma tabi tutmak yoluyla günahı büyük ve küçük günah şeklinde ayrıma giderek ele aldığı müşahede edilmektedir.

Kur'an'ın tek boyutlu hüküm koyan bir kanun kitabı olmadığı, bilakis çok yönlülüğe sahip ilahî bir mesaj olduğu görülmektedir. Mesela: Fikhî bir konuyu dahi (çoğu insanın dinden anladığı mana olması itibarıyla) aktarırken ahlakî boyutuyla ele alması bunu gösterir. Büyük günah meselesinin Kur'an veçhesinden ele alınışı bu şekilde

⁵⁹ Nisa, 4:116

⁶⁰ Nisa, 4:31

⁶¹ İsrâ, 17:31

⁶² Maide, 5:90

görülmektedir. Kur'an'ın, kebirin tafsilatını sayı veya nitelik yönünün açıklamasını hadise ve içtihadî görüşlere bıraktığı anlaşılmaktadır.

Kur'an'ın suçlular hakkında bildirdiği cezaların çoğu ahiret hayatına aittir. Beyan ettiği birçok suçlara karşılık uhrevî cezaları zikretmektedir. Bununla birlikte büyük günah işleyen için katil, hırsızlık, kurulu olan devlet düzenini bozmak, namuslu kadına zina iftirasında bulunmak, yol kesmek gibi suçlara mukabil Şariî Teâlâ tarafından belirlenmiş had cezalarının konulduğu görülmektedir. Hz. Peygamber de dünyevî ceza olarak içki içen hakkında dünyevî ceza öngörmüştür. Ta'zir cezaları ise idarecilere ve hakimlerin takdirine bırakılmış olan zaman, şahıs ve ortamın gereklerine uygun şekilde verilen hükümlerdir.⁶³

Büyük günah işleyen kimsenin iman bakımından inanan kimse olduğunu "Büyük günahlardan sakınırsanız sizin küçük günahlarınızı bağışlarız ve sizi şerefli bir yere yerleştiririz."⁶⁴ ayetinin işaret ettiği şekliyle anlamının isabetli bir tutum olduğu görülmektedir. Kur'an'daki sarih ayetlerin büyük günah sahibinin günahının neticesi olan ahiretteki durumu -cennetlik mi cehennemlik mi olduğu- konusunda da kesin bir hüküm getirmemiş olması büyük de olsa günah için affin olacağına ihtimal vermektedir.

1.4.2 Sünnette Büyük Günah Kavramı

Hadislerde büyük günah lafzı kullanılmıştır. Ancak büyük günahlar hadislerde kişiye ve o andaki duruma göre farklı sayıda verilmiştir. Bir hadisi şerifte şöyle buyrulmaktadır:

Rasulullah, "Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?" buyurmuş ve bunu üç kere tekrar etmişlerdi. Sahabe "Evet!" deyince: "Allah'a şirk koşmak, anne ve baba haklarına riayetsizlik, cana kıymak!" buyurdular. Bu sırada bir yere dayanmakta olan Allah Rasulü yere oturup: Haberiniz olsun! Yalan söz, yalan şahitlik sözünü tekrar etmeye başlar ve oradakiler de Allah Rasulü'nün artık tekrar etmemesini temenni ettikleri rivayet edilmektedir.⁶⁵

⁶³ Muhammed el-Hudari, *İslam Hukuku Tarihi*, İstanbul: Kahraman Yay., 1974, s. 128-130

⁶⁴ Nisa, 4:31

⁶⁵ İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Ankara: Akçağ Yay., 2005, c. 15, s. 35-36

Buhari'de geçen bir hadis de şöyledir: "Şüphesiz Allah sizlere analara isyanı, verilecek borcun men' edilip verilmemesini, verilmeyen bir şeyin alınmasını, kız çocuklarını diri diri gömmeyi haram kıldı. Ve yine Allah sizler için dedikoduyu, çok soru sormayı ve mal zayi' etmeyi kerih gördü."⁶⁶

Başka bir hadiste dokuz tane büyük günahın olduğu zikredilmektedir: "Şirk, sihir, insan öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, namuslu kadınlara iftirada bulunmak, anne ve babaya haksızlık, kıbleniz olan Beytu'l-Haram'da masiyet işlemeyi sağlığınız ve ölümünüzde helal addetmek."⁶⁷

Abdullah b. Mes'ud'un rivayet ettiği bir hadiste "Müslümana sövmek fasıklık, onunla savaşmak küfürdür." Ebu Zer'in rivayet ettiği bir hadiste de: "Hiçbir kimse başka bir kimseye fasıklık sıfatı atamaz (atmaya hakkı yoktur). Yine böyle diğer bir kimseye küfür sıfatı da atamaz. Şayet atar da attığı kimse atılan fasıklık veya kafirliğin sahibi değilse, bu sıfatlar muhakkak atan kimseye döner."⁶⁸

Yine İbn-i Mes'ud (r.a.) bir rivayetinde Rasulullah'a Allah katındaen büyük günahın ne olduğunu soruyor. Rasulullah Allah'a eş koşmandır buyuruyor. Sonra hangisidir diye soran İbn-i Mes'ud'a seninle birlikte yemesinden korktuğun için evladını öldürmendir buyurmuşlar. Sormaya devam eden ibn-i Mes'ud sonra hangisidir dediğinde Rasulullah komşunun helalliğiyle zina etmendir buyurmuşlar.⁶⁹

Sünnet Kur'an'daki bazı günahların büyük günah olduğunu göstermektedir. Kur'an'ın bu büyük günahı demediği fakat sakındırıcı ifadelerle ve uhrevî cezalarla tehdit ettiği bir günahı hadis büyük günahı deyip o fiil hakkında açıklama getirdiği görülmektedir.

1.4.3 Sahabenin Büyük Günah Anlayışı

Büyük günahların sayısı hususunda sahabe ihtilaf etmektedir. İbn-i Mes'ud büyük günahların sayısını dört, İbn-i Ömer yedi, Abdullah İbn-i Amr dokuz olduğunu

⁶⁶ Buhari Tercümesi, *Edep*, 6. Çev: Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: Ötüken Yay., 2004, s. 102

⁶⁷ Canan, *Kütüb-ü sitte*, s. 37

⁶⁸ Buhari, *Edep*, 44

⁶⁹ Müslim, *İman*, 141

söylemektedir. İbn-i Abbas, İbn-i Ömer'in: "Büyük günahlar yedidir" dediğini işitince itiraz eder ve: "Yediden daha fazladır, yetmiş yakındır" demektir.⁷⁰

a) İbn-i Mesud şöyle demektir: "Büyük günahlar, Allah'ın bu surede Nisa suresi 33. ayete kadar nehyetmiş olduğu şeylerdir." İbn-i Mes'ud başka bir rivayetinde şöyle demektir: Büyük günahlar dört tanedir: - Allah'tan ümidi kesmek, - Allah'ın rahmetinden ümitsiz olmak, - Allah'ın azabından emin olmak, - Allah Teâlâ'ya ortak koşmak.

b) Tavus şöyle demektir: İbn-i Abbas'a büyük günahların yedi tane olduğu söylendi o da: Onlar yetmiş kadardır, demiştir.

c) Said b. Cubeyr büyük günahlar hakkında:" Bir adamın İbn-i Abbas'a büyük günahların yedi tanedir, şeklindeki iddiasına İbn-i Abbasın: Yedi değil yediyüze yakındır. İstiğfar etmekle büyük günah kalmayacağı gibi ısrarla da küçük günah büyük günah olur." dediğini nakletmektedir.

d) İbn-i Ömer (r.a.)'den şöyle rivayet edilmektedir: Büyük günahlar dokuz tanedir. Haksız yere birini öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, iffetli kadınlara iftira atmak, yalan yere şahadet, ana-babaya eziyet etmek, savaş meydanından kaçmak, sihir, Mescid-i Haram'da günah işlemek.⁷¹

Sahabenin ifade ettiği bu günahlar hakkında şöyle bir izah getirebiliriz: Rasûl-ü Ekrem, o zamanın icaplarına göre açıklanması gereken büyük günahları saymaktadır, yoksa büyük günahların yalnız bunlardan ibaret olduğu anlamına gelmemektedir.

⁷⁰ Karaman, *Hukuk Tarihi*, s. 38-40

⁷¹ Zehebi, *Kebair*, s. 26-27

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK GÜNAH PROBLEMİ

2.1 İslam Kelâmında Büyük Günah Problemi

2.1.1 İslam Kelâmında Büyük Günah Tartışmalarının Arka Planı

Düşünce ekolleri olarak ortaya çıkan mezhepler; sosyal, siyasal ve iktisadî gerekçelere dayanan beşerî oluşumlardır. Farklı tasniflere rağmen genelde İslâm düşüncesinde; Hâricilik, Mürcie, Şia, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet olmak üzere beş temel ekolden söz edilmektedir. Tarihî oluşumlar ve inançlar itibariyle bu ekoller, içinde doğup-geliştikleri toplumsal yapının karakteristik özelliklerini bünyelerinde barındırmaktadırlar. Hatta bunların insan kaynakları ile kültürel ve ekonomik yapılarının; dini anlama, algılama ve değerlendirme biçimlerine tesir ettiği var sayılmaktadır. Bu bağlamda, mezheplerin genelde belli kitleler veya benzer karakterdeki toplumsal yapılardan besleniyor olmaları da tesadüfî değildir.⁷² Mezhepler oluşum itibariyle etki tepki şeklinde meydana gelmiş fikir hareketleridirler. Aynı dönem içerisinde farklı ekollerin mevcudiyeti bunun en büyük kanıtıdır.

Kelâm ilmi bağlamında büyük günah problemi, el-esma (büyük günah işleyenin bu dünyada ne diye isimlendirileceği) ve'l-ahkam⁷³ (ahirette hakkında verilecek kararın ne olacağı), insan fiilleri, insan iradesi, hüsün-kubuh meselesi, Allah'ın adalet ve hikmet sıfatı, va'd ve vaîd gibi kelâmın temel problemleriyle yakından ilgili bir konudur. Büyük günah meselesi ortaya çıktığında konunun farklı çevreler tarafından farklı yaklaşımlarla ele alındığına şahit olmaktayız. Farklı yaklaşımları doğuran sosyal, siyasal ve kültürel etkiler bulunmaktadır.

İslam toplumunda Hz. Osman'ın hilafetiyle başlayan siyasî çekişmeler neticesinde ortaya çıkan isyan ve savaşlarda Müslümanların birbirinin kanını dökmesi Cebriye, Hariciye, Kaderiye, Mu'tezile ve Sünni Kelâmın fikir alt yapısına temel oluşturduğu

⁷² Muharrem, Akoğlu, “Kebîre ve İman Bağlamında Haricîlik-Mu'tezile İlişkisi”, Kayseri: *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S, 23, Yıl: 2007/2 s. 317

⁷³ Kutlu, *Gelenekçiler*, s. 141-142

görülmektedir. Hz. Osman'ın Müslümanlarca şehit edilmesi Cemel ve Sıffin savaşlarında Müslümanların birbirlerini öldürmeleri sonucu katil fiilini işleyenlerin dînî ve îtikâdî yönden konumunu belirlemede fikir ayrılıkları meydana geldi.

Muhaddislerin yaşanan bu kaosu ilahî takdire dayandırdıkları görülmektedir. Muhaddisler tarafından bu olayın ilahi takdir ile olduğu ve bunu değiştirecek güç ve ihtiyarın bulunamayacağını ileri sürülerek Cebriyeci bir din anlayışı ortaya çıkmış oldu. Cebrî anlayış, Cemel ve Sıffin savaşlarına giren sahabeyi temize çıkarmak için geliştirilen bir savunma mekanizması iken insanın dînî yükümlülüklerini ortadan kaldıran bir anlayışa bürünerek İslam dini için zararlı bir akım halini aldığı görülmektedir.

Birbirlerine zıt görüşler geliştiren mezheplerde Cebriye'nin içine düştüğü yanlışlığa karşı çıkan Haricîler oldu. Haricîlerin Cebriye karşıtı olarak Cemel ve Sıffin savaşlarında ölen ve öldürülen sahabeyi tekfir ettikleri görülmektedir. Haricîler tevbe edilmeyen günahın kişiyi dinden çıkardığını ileri sürmektedirler. Onlar büyük veya küçük günah ayrımı yapmadan herhangi bir günahı işleyeninin malının ve canının helal olduğunu iddia etmektedirler. Bu katı fikirleriyle Haricîler Emevîlerin kanayan yarası olduğu ve fırsat buldukça Emevîlere isyan ettikleri görülmektedir.

Haricîlerin sadece kendilerini Müslüman olarak gören ve diğerlerini dışlayan tutumlarının karşısına Haricî karşıtı Mürcie'nin çıktığı görülmektedir. Mürcie imanla amelin birbirinden ayrı olduğunu ve günahların imana zarar vermediğini ileri sürmekteydi. Mürcie, kimin mü'min kimin kafir olduğunun Allah'a havale edilmesi gerektiğini söyleyerek Haricîlerin tekfir propagandasının karşısında yer almıştır. Mürcie'nin iman-amel anlayışının Sünnî paradigmanın fikir nüvesini attığı görülmektedir.

Emevîlerin yaptığı zulümleri Cebrî anlayışa bağlayıp meşrulaştırdığını gören Kaderîler insanın iyi ve kötü bütün fiillerinden sorumlu olduğunu ve Emevîlerin yaptıkları zulümlerin cezasını çekeceklerini iddia ettiler. Bu akılcı anlayışı daha da ileri seviyeye

taşıyan ise Mu'tezile oldu. Mu'tezile beş esas (usul-ü hamse) ile İslam'ın bilimsel ve akılcı sisteminin temellerini atmış oldu.⁷⁴

Hasan Basri ve çevresindeki grubu mürtekibi kebireyi münafık olarak nitelendirmektedir. Kelâmî olarak münafık terimini ilk kullanan Hasan el-Basrî olmuştur. Hasan el-Basrî'nin, bu kavram ile Mürcienin amelleri hafife alan tutumlarına tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. Ona göre münafık, ahiretten ziyade dünya işleri ile ilgilenen ve her adımda ilahi cezadan korkmayan, imanı ciddiye almayan kimsedir. Hasan el-Basrî'ye göre insanlar ya mü'mindir, ya kafirdir ya da münafık statüsündedir.⁷⁵

Mürcie, günah olan fiilleri işleme konusunda vurdumduymazlığa düşüp büyük günah işleyen kimsenin mü'min olduğunu kabul etmekle beraber, bu konuda kesin hükmü ahirete ertelemeyi daha uygun görmekteydi. Oysa Haricîlerin bazı kolları, özellikle Ezarika⁷⁶ bu hususta çok ileri giderek mürtekib-i kebiyenin kafir olduğunu söylemekteydi. Mu'tezile mezhebi kebiye işleyen kimsenin ne mü'min, ne de kafir olduğunu ancak fasık olduğunu söylemekteydi. Tevbe ettiği takdirde imanının geri geleceğini tevbe etmeden ölürse cehenneme gireceğini ancak cezasının kâfirin cezasından hafif olacağını ifade etmektedir.⁷⁷

Ehl-i Sünnet bilginleri ise büyük günah işleyen kimsenin günahkâr/fasık ve mü'min olduğunu söylemektedirler. Her iki mezhep (Mu'tezile ve Eş'ârîler) büyük günah işleyen kimse için fasık lafzını kullanmaktadır. Mu'tezile fasık lafzını iman ve küfür arasında üçüncü bir derece olarak yorumlamaktadır. Eş'ârîler ise fasıktan mümin lafzını kaldırmamaktadırlar. Eş'ârîler Mu'tezile'nin büyük günah işleyen kimselerin

⁷⁴ İsa Doğan, *İmam Zeyd*, s. 157-159

⁷⁵ Toshihiko İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Çev: Selahaddin Ayaz, 3. Basım, İstanbul: Pınar Yay., 2005, s. 68-69

⁷⁶ W. Montgomery Watt, *İslam Felsefesi ve Kelamı*, Çev: Süleyman Ateş, İstanbul: Pınar Yay., 2004, s. 41

⁷⁷ Talat Koçyiğit, *Hadisçiler ve Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara: AÜİFV Yay, 1960, s. 86; Kemal Işık, "Mutezile'nin İlk Kurucusu Vâsıl b. Atâ ve Büyük Günah Meselesi", Ankara: AÜİFD, 1981, cilt XXIV, ss. 338-357; Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, s. 55; İlyas Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar*, 1. baskı, İstanbul: Rağbet Yay., 2002, s. 166

cehenneme gideceğine dair delil getirdiği ayetlerde⁷⁸ genellik ve özellik taşıyan lafızların bulunduğunu ve bu ayetlerin Kur'an'ın bütününe göre yorumlanması gerektiğini ifade etmektedirler. Eşârî görüş bir delile dayanmayan ve ortak anlam taşıyan bir kelimenin bir bütüne veya bir kısma kesin delalet etmesinin sözkonusu olmadığını belirtmektedir. Bu görüşü her ne kadar nassın zahiri alınır şeklindeki fikirlerine uymasa da delil olarak kullanmaktadırlar.⁷⁹

2.1.2 Ebu Hanife'ye Göre Büyük Günahlar ve Hükümleri

Ebu Hanife'nin büyük günah meselesi hakkındaki görüşleri fıkıhçı bakışı yansıtmaktadır. Ebu Hanife'nin büyük günah anlayışı büyük ölçüde sünnî paradigmayı yansıtmaması yönüyle önem arz etmektedir. Ebu Hanife ve taraftarları imanın marifet (Allah'ı bilme), ve onun dil ile ikrarı; rasulünü bilme (marifet) ve onun Allah'tan getirmiş olduğu şeylerin ikrarı ve bunların hepsini yorumsuz (tefsirsiz) kabulü şeklinde tarif etmektedirler. Ebu Hanife iman ne artar ne de eksilir demektedir. Meleklerin ve Peygamberlerin imanıyla halktan bir kimsenin imanı arasında inanma bakımından hiçbir fark bulunmamaktadır. Melekler ve peygamberlerin diğer insanlardan üstün olmaları, onların din konusunda hiçbir şek ve şüpheye düşmemeleri dolayısıyla. Bundan dolayı şahadet ehli olan bir müslüman hangi günahı işlerse işlesin, Allah, kitaplar ve rasuller konusunda şüpheye düşmez. Diğer insanların durumunu kendi durumumuzla kıyaslarsak, bizden bir musibet anında bazan sürçme ve feryat veya düşmandan korku sâdir olduğunu görürüz. Bu durumda iken Allah ve Allah katından gelen şeyler hususunda bize herhangi bir şek ve şüphe arız olmaz. Ebu Hanife diğer insanların durumunu kendisinde hiçbir şüphenin olmayışıyla ilişkilendirerek iman tasdikten ibaret olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

Ebu Hanife'ye göre iman rüknü tasdik olduğundan ve o da artıp eksilmediğinden günah (büyük günah) işleme yüzünden kimse tekfir olunamaz. Çünkü imanın aslı olan tasdik mevcuttur. Bir kimse amel etmese de imanı vardır. Asiler mü'min kabul

⁷⁸ İnfitar, 82:14, "Muhakkak ki kötüler (füccâr) cehennemdedir"; Nisa, 4:30 "Kim düşmanlık ve haksızlık ile bunu yaparsa, onu ateşe koyacağız"; Nisa, 4:10, "Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkamış olurlar, zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.

⁷⁹ Erkan Yar, "Eş'ari'nin Teolojik Görüşleri", Elazığ: *FÜİFD*, 2006, S, 11, s. 18

edilmelidirler. Onlar sadece ameli salihaya seyyiat katıyorlar, umulur ki Allah onların tevbelerini kabul eder demektir.⁸⁰

Ebu Hanife'nin Kur'an'ı esas alarak hadis rivayetlerini değerlendiren ilk kelâmcı olduğu bilinmektedir. Ebu Hanife Hz. Peygambere isnad edilen bir kısım rivayetleri ciddi tenkide tabi tutmuştur. Peygamberin Kur'an'a muhalif bir sözünün olmayacağını ifade ederek Hakka suresinin 44-47 ayetlerini delil getirmektedir. Allah'ın zina eden kadın ve erkek (Nur, 2) ayetinde zani ve zaniyeden iman vasfını kaldırmadığını ifade ile haricîlerden ayrılmış bulunuyordu.

Müslüman bir kimseyi bir günahı (büyük veya küçük) helal kılmadığı müddetçe tekfir etmeyiz ondan mü'min vasfını kaldırmayız, ona ciddi olarak mü'min adını veririz⁸¹ diyerek Hz. Yunus'un (Enbiya, 87) ve Hz. Yakub'un oğullarının işledikleri günahlarının (Yusuf, 97) bulunduğunu ancak tekfir edilmediklerini müddeasına delil olarak sunmaktadır. Haricîler ve Mu'tezile'ye göre daha müsamahalı diyebileceğimiz bu görüşüyle İmam-ı A'zam dini toplum nezdinde yaşanır kılmak için çalışmıştır. Bu ılımlı tavır Ebu Hanife'den sonra mezhep mensupları tarafından da devam ettirilmiştir.⁸²

Büyük günah (kebîre), âyet ve hadislerde büyük günah olarak ifade edilen, hakkında tehdit edici bir nass bulunan, işleyenin dünya ve ahirette ceza almasına sebep olan fiiller ile, ayet ve hadislerde belirtilmediği halde fesadı onlar seviyesinde bulunan davranış ve fiillerdir. Ebu Hanife'ye göre üç çeşit günah bulunmaktadır. Birincisi şirktir. Müşrikin imandan çıkacağını söylemektedir. İkincisi ise kebairdir ve sonuncusu da büyük günahlar dışında kalan küçük günahlardır.⁸³

Ebu Hanife büyük günah işleyen kimsenin ahiretteki durumu hakkında karar vermede çekimser davranmakta ve Allah'ın dilemesine bağlı olarak şirk dışında işlenen günahların bağışlanabileceği gibi mürtekib-i kebîrenin ceza görebileceğini de ifade etmektedir. Büyük ve küçük günah işleyen iki kimseden küçük günah işleyenin

⁸⁰ Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife* Çev: Osman Keskioglu, s. 201

⁸¹ Ebu Hanife, *Fıkh-ı Ekber ve İzahı*, Çev. Sabit Ünal, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1957, s. 60

⁸² İsa Doğan, *Zeydiye'nin D oğuşu ve Görüşleri*, Samsun: Kardeş Matbası, 1996, s. 151-152

⁸³ Şükran Karabulut, *Ebu Hanife'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri, UÜSBE*, (Basılmamış Y.L. Tezi), Bursa: 2008, s. 51

bağışlanmayı daha çok hak edeceğini belirtmekte ve bununla ilgili şöyle bir misalle kıyas yapmaktadır: Biri büyük bir denizde diğeri de küçük bir nehirde seyahat eden iki kişiden ikisinin de boğulması mümkün olduğu gibi kurtulmaları da mümkündür. Küçük nehirde olanın büyük denizde olana nispetle kurtulma ihtimali daha çok olduğunu ümit ederim demektedir. Bu kıyastan hareketle küçük günah işleyenin büyük günah işleyene nispetle affedilmesini daha çok ümit ettiğini ancak her ikisinin de amelleri nisbetinde akıbetlerinden korktuğunu ifade etmektedir.

Ebu Hanife şirk konusu üzerinde özellikle durmakta ve Kur'an'da hiçbir günahın şirk gibi anılmadığını ifade etmekte ve Lokman Suresi 13. ayetinde geçen "Şüphesiz şirk, büyük bir zulümdür." mealindeki ayetle Hac Suresi 31. ayetinde yer alan "Her kim Allah'a şirk koşarsa, yüksekte düşüp de parçalanmış, kuşlar tarafından kapışılmış, yahut rüzgar tarafından uzak bir yere sürüklenmiş gibi olur." ayetini ve Meryem Suresi 91. ayetinde geçen "Onların, Rahman olan Allah'a oğul isnad etmelerinden neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar parçalanıp çökecektir." ifadelerine yer vermektedir.⁸⁴

Ebu Hanife şirk dışındaki günahların bağışlanabileceğini ifade etmektedir. Ebu Hanife'ye göre bir kimse namaz kıлып oruç tuttuğundan dolayı inanmış değildir. Aksine inandığı için ibadet etmekte ve ilahi emirlere uymaktadır. Nitekim Kur'an'ın önce imanı emretmesi, imandan sonra ibadeti emretmiş olması imanla ibadetin birbirinden ayrı tutulduğunu göstermektedir. Hayız ve nifas halindeki kadınlardan bazı farzların sakıt olması da bunun delillerinden birini teşkil eder. Kur'an'da zina edenlerden iman vasfı kaldırılmamıştır.

Sahabenin görüşü bağlamında Hz. Ali de kendisiyle savaşan kimselere karşı isyankar kardeşler diyerek onları kafir saymamıştır. Mü'min bir kimsenin imanını şüpheye yer bırakmaksızın kesin bir şekilde ben mü'minim diyerek ikrar etmesi gerektiğini söylemekte bu görüşünü ise Hz. İbrahim'in imanını bu şekilde ifade etmesiyle delillendirmektedir.⁸⁵

⁸⁴Ebu Hanife, *el-Alim ve'l-Müteallim, İmam-ı A'zam'ın 5 Eseri*, Çev: Mustafa Öz, İstanbul: MÜİFV Yay., 1981, s, 17-20

⁸⁵ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebu Hanife", *DİA*, c. 10, s. 133

Ebu Hanife tasdikte bir taraftan aklî unsuru ilave ederek iman ve küfrün kulun fiili olduğunu söylerken diğer taraftan imanı Allah'ın kalbi aydınlatmasına bağlayarak ilahi katkıyı dile getirmektedir. Bu şekilde kulun fiilini kendi yarattığını söyleyen Mu'tezile'ye karşı çıkmakta aynı şekilde kendilerinin küfür ve şirkini Allah'ın iradesine veren cebriyeye de karşı çıkmaktadır.⁸⁶

2.2 Mu'tezile ve Eş'ârîlerce Büyük Günahlar ve Hükümleri

2.2.1 Mu'tezile'ye Göre Büyük Günahlar ve Hükümleri

Mu'tezile'nin ilk ortaya çıkan prensibi *el- menzile beyne'l-menziletayn* olduğu kabul görmektedir. *el-Menzile beyne'l-menziletayn* ilkesi Mu'tezile'nin ortaya çıkışında ve sisteminin belirlenmesinde etkili olmuş, hatta mezhebin "el-Menâziliyye" diye adlandırılmasına sebep teşkil etmiştir. Mu'tezile kelâmcıları bu ilkeyi benimsemekle aşırılıklardan uzak kalmayı ve orta bir yol tutmayı hedeflemişlerdir. Mezhebin kurucusu Vâsıl b. Atâ'ya Kitabü'l-Menzile beyne'l-menziletayn adında bir risale nisbet edilmektedir.⁸⁷ Onlar Cemel ve Sıffin savaşlarında iki taraftan birinin hatalı olduğunu ancak hangisinin hatalı olduğunu kendilerinin bilemediklerini bundan dolayı iki gruptan hiçbirinin şهادetinin kabul edilemeyeceğini ifade ederek görüşlerini ortaya koymaktadırlar.

Mu'tezile büyük günah meselesini beş temel esasın adalet, el-va'd ve'l-va'id meseleleriyle birlikte el-esma ve'l-ahkam ve insan fiilleri konularıyla doğrudan ilişkilendirerek ele aldıkları görülmektedir. Adalet prensibinin temelinde insanın fiillerinde hür olduğu ve insanın fiillerini hür iradesiyle gerçekleştirdiği düşüncesi yatmaktadır. Eğer insan fiillerini yapmada özgür değilse mükafat ve cezayı hak etmesi anlamsız olur. Allah insanı bir fiili yapmaya zorlayacak olursa insanın mükafat ve ceza görmesi zulüm olmaktadır. Halbuki Allah mutlak adildir. Kullarına hiçbir şekilde zulmetmez. Allah'ın bu adaleti gereği insanların hür iradelerinin olması ve bu iradeleri doğrultusunda sorumlu tutulup mükafat ve cezayı hak etmeleri Allah'ın adalet ve

⁸⁶ İsa Doğan, Zeyd b. Ali, s. 209

⁸⁷ İlyas Çelebi, "Menzile Beyne'l- Menziletayn", *DİA*, c. 29, İstanbul: TDV Yay., s. 200-202

hikmetine uygun düşmektedir. Mu'tezile adalet görüşünü ve insanın kendi hür iradesiyle fiillerini yaptığını ifade eden Kur'an'daki ayetlere dayandırmaktadır⁸⁸. Sözelimi: *“De ki: Ey insanlar! Size Rabbinizden Hak (Kur'an) gelmiştir. Artık kim doğru yola gelirse, ancak kendisi için gelecektir. Kim de saparsa, o da ancak kendi aleyhine sapacaktır. Ben sizin üzerinize vekil değilim. (Sadece tebliğ etmekle memurum).”*⁸⁹ İrade hürriyetini destekleyen bu ve bu manadaki ayetlerle; *Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. (Kulun yaptığı iş, eğer bir kötülük ise, onun cezasını adaletle verir.) İyilik olursa onu katlar (kat kat arttırır), kendinden de büyük mükâfat verir.”*⁹⁰ Allah'ın adaletini ve insanın iyi ve kötü fiillerinin karşılığını göreceğini ifade eden vb. ayetler görüşlerinin dayanakları arasında gösterilebilir.

Vâsıl'a göre “Mürtekib-i kebire” yani büyük günah işleyen kimse, ne mü'mindir, ne de kafirdir. O, ancak fasıktır. Bu görüşe göre, büyük günah işleyen kimse, iman ile küfür arasında orta bir yerededir ki, inanç yönüyle fasık ismiyle nitelendirilmelidir. Böylece Vâsıl, fıskı, iman ile küfür arasında müstakil üçüncü bir derece olarak kabul etmiş olmaktadır. Buna göre, büyük günah işleyen kimse, yani fasık, ölmeden önce tevbe ederse, tekrar iman makamına dönecek ve mü'min olarak ölecektir. Tevbe etmeden önce ölürse, iman derecesinden daha aşağı, küfür derecesinden daha yüksek olan fisk, tamamen küfre dönüşecek ve kafir olarak ölecektir. Böyle bir kimsenin ahiretteki yeri ise, Cehennem olup, ebedi olarak orada kalmaktır. Şu kadar var ki, fasıkın Cehennemdeki derecesi, daha dünyada iken, her ne kadar tevbe etmemiş ise de, imanını tam olarak yitirmemiş olduğundan kafirin derecesinden daha üstün ve azap derecesi de ondan daha hafif olacaktır.

Vâsıl b. Ata'nın bu görüşlerini ortaya koyarken kendinden önce büyük günah meselesi hakkında görüşler ileri süren mezheplerin görüşlerini yetersiz bulduğu ve bunlar dışında büyük günah işleyenlerin konumunu belirlemek üzere düşüncesini şekillendirdiği görülmektedir. Haricîlerin büyük günah küçük günah ayrımı gözetmeksizin bütün günahkârları cehennemlik saymaları sert ve katı bir durumdu. Mürcie'nin mürtekib-i kebirenin durumunu ahirete havale etmesi bu kimselerin durumları hakkında yeterli bir

⁸⁸ Hamdi Gündoğar, “Mu'tezile ve İnsan Fiilleri Problemi”, *CÜİFD*, c. VIII/2, 2004, s. 206

⁸⁹ Yunus, 10:108

⁹⁰ Nisa, 4:40

izah olarak görünmüyordu. Hasan Basrî'nin büyük günahkârları münafık olarak nitelemesini ise dayanaksız ve yetersiz olarak bulmaktaydı. Kur'an ve hadislerde mü'minler, kafirler ve münafıklar hakkındaki hükümlerin büyük günah işleyen kimselere verilmesinin mümkün olmayacağını söylemekteydi.⁹¹ Nihayet Vâsıl b. Ata büyük günah işleyenlerin kendi durumlarına ait bir konumda bulunmaları gerektiğini; bunun ise, iman makamı ile küfür makamı arasında üçüncü bir makamlarının olması gerektiğini söylemektedir.⁹²

Mu'tezile'ye göre hakkında vaid bulunan her günah büyük günahdır. Vaid bulunmayan günah ise küçük günahdır. Hakkında vaid bulunan büyük günah gibi olan günahlar da büyük günah olarak değerlendirilmektedir. Hakkında vaid bulunmayan günah büyük günah da olabilir küçük günah da olabilir demektirler.

Mu'tezile ameli imanın bir parçası olarak gördüğünden amelin terkinin büyük günah ve böyle birinin ebedî cehennemde kalacağını söylemektedir. Cübbaî ve Ebu Huzeyl ise günaha azmetmenin günah olduğunu ifade etmektedir. Sözelimi büyük günaha azmeden kimseyi büyük günah işlemiş, küfre azmeden de küfre girmiş olduğunu kabul etmektedir. Ebu Huzeyl'e göre büyük günahtan sakınanların küçük günahları bir ikram olarak bağışlanır. Ebu Huzeyl farz ve nafil ibadetleri iman kapsamında değerlendirmiş ancak namaz ve Ramazan orucunu terk eden kimseyi tekfir etmeyip fasık saymaktadır.⁹³

Hişâm el- Fuvafî ve Abbad b. Süleyman imanın *imani billah* (Allah'a iman) ve *imani lillah* (Allah için iman) şeklinde iki kısımdan meydana geldiğini ifade etmektedir. Allah'a imanı veya bundan bir kısmını terk edenin kafir olacağını (din ve tevhid gibi); Allah için imanı terk edenin kafir sayılmayacağını; bunun bir kısmını terk edenin sapık ve fasık; diğer bir kısmını terk edenin ise küçük günah işlemiş olacağını dile getirmektedirler. Abbad b. Süleyman'a göre Allah'ı bilmeyenin bütün amelleri Allah'a küfürdür.⁹⁴

⁹¹ Işık, Vâsıl b. Ata, s. 346-347

⁹² Işık, Vâsıl b. Ata, s. 348

⁹³ Mehmet Bağcı, *İslam Mezheplerinde İman ve Büyük Günah Problemi*, İstanbul: MÜSBE Basılmamış Y. L. Tezi, 2008, s. 78-80

⁹⁴ Eş'ârî, *Makalat*, s. 222

Mu'tezile'den Kadı Abdülcebbar'ın büyük günahlar hakkındaki görüşü şu şekildedir: Kur'an büyük ve küçük günahlara yer vermektedir. Sözelimi: "Ufak tefek kusurları dışında büyük günahlardan ve edepsizlikten sakınanların Allah'ın affından yararlanacağını" bildiren (Necm, 53/32, Kehf, 18/49, ve Kamer, 54/53) konuyla ilgili ayetler bunu delillendirmektedir. O, çirkin fiillerin büyük ve küçükleri olduğu gibi büyük günahların küfrü gerektirenler ve gerektirmeyenler olmak üzere iki kısma ayrıldığını ifade etmektedir. Kebîre sevabı ikabından çok olan ameldir. Kebîre sebebiyle meydana gelen ceza itaatlerle meydana gelen sevabı yok eder görüşündedir (ihbat düşüncesi). Günahın büyük veya küçük olarak belirlenmesi ise akılla değil, din tarafından belirlenir demektir. Kadı aklın alanıyla vahyin alanını tayin etmekte ve ikisinin de söz sahibi olduğu mevzuları ifade sadedinde el- Muğni'nin XVII. cildinde şu sözleri sarf etmektedir: Teabbüd ile ilgili hükümler şer' tarafından bilinir, çünkü şer' hikmet sahibi tarafından delil olmak üzere gelir.⁹⁵ Kadı el-Muhit'te Ebu Müslim el-İsfehanî'nin Nisa Suresinin 31. ayetini açıklarken şu izahını nakletmektedir: "Bu ayet, nikahı haram olanlarla evlenmeyi, kadınların evlenmelerine mani olmayı, yetim malını almayı ve benzeri şeyleri nehyeden ayetlerin peşi sıra gelmiştir. Buna göre Cenab-ı Hak, "Size yasakladığımız o büyük günahlardan kaçınırsanız, daha önce bu hususlarda işlemiş olduğunuz günahları bağışlarız" demek istemiştir. Bu mana da muhtemel olduğuna göre, ayette Mu'tezile'nin verdiği manayı vermek kesinlik ifade etmez." Kadı, bu izahı şu iki bakımdan tenkit etmiştir:

a) Ayetteki, "Eğer nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız..." sözü umûmî bir ifadedir. Binaenaleyh bu ifadeyi, önceden zikredilmiş şeylere hasretmek caiz değildir.

b) el-İsfehânî'nin, "İnsanların istikbalde bu gibi haramlardan kaçınmaları sebebi ile, geçmişteki günahlarının bağışlanması" görüşü de uzak bir ihtimaldir. Çünkü insanların durumu ancak şu iki ihtimalden birisi şeklinde olur:

b.1) Ya onlar geçmiş bütün günahlarından tevbe etmişlerdir. Binaenaleyh tevbeleri, büyük günah işlemelerinden dolayı olan cezaları silip süpürmüştür.

b.2) Ya da onlar geçmiş günahlarına tevbe etmemişlerdir. Öyle ise büyük günahlardan kaçınmak, o geçmiş günahların affını nasıl gerektirir."demektedir.⁹⁶

⁹⁵ Ebi'l-Hüseyin Abdülcebbar b. Ahmed el-Esed Übadi, *Mu'tezile'de Hukuk Felsefesi*, Çev: Yüksel Macit, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 85

⁹⁶Kadı Abdülcebbar, *Tefsiru'l-Kebiru'l-Muhit*, Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971, s. 151

Aynı şekilde Ebu Ali el-Cübbâî de büyük ve küçük günahların vahiyle bilinebileceğini belirtmektedir. Ebu Haşim ise akılla insan bir dirhem çalmayla on dirhem çalma arasında fark olduğunu bilebilir, aynen onun gibi günahları da akıl yoluyla bilebilir demektedir. Taat karşılığı elde edilen sevap; yapılan bir günah neticesi silinir. Aynı şekilde ceza da pişmanlık veya daha büyük bir taatla silinir. Kadı, günahın silinmesi için Allah'ın affının da olabileceğini ifade eder. Basra Mu'tezilîleri Allah'ın affını dünyada alacaklı kimseye benzetirler. Bağdat ekolü ise günahın affının hasen bir fiil olmadığını, bu nedenle Allah Teala'nın asî ve günahkârları mutlaka cezalandırması gerektiğini ileri sürmektedirler.

İmam Eş'ârî *Makalat*'ında Mu'tezile'nin büyük günah konusunda farklı görüşlere sahip gruplarının olduğunu ifade etmektedir. Günah olarak nitelenen fiiller hakkında vaîd bulunan her günahın büyük günah olduğunu söyleyenlerin olduğunu; büyüklük itibariyle büyük günaha benzeyen günahın da büyük günah olduğunu söyleyenlerin olduğunu belirttikten sonra Ca'fer b. Mübeşşir'in görüşü ki o, kasten işlenen her günahın büyük günah olduğu şeklindeki görüşünü nakletmektedir. Hırsızlık yapıp bir dirhem çalan bir kişiyi bundan dolayı Ebu Huzeyl fasık saymaktadır. Mu'tezile mensupları çoğunlukla küçük günahların birleşip büyük günah olmayacağı görüşünü benimsemektedirler. Cübbâî'nin büyük günahlardan kaçınan kimsenin küçük günahlarının bağışlanacağı görüşünü benimsediği nakledilmektedir.⁹⁷

Kadı Abdülcebbar bir fiilin haram olduğuna hakkında vaîd ifadesi delalet etmez. Bir şeyin haram olduğuna delalet eden şey hakkında zemmin/yerginin de bulunması gerekeceğini ifade etmektedir. Vaîd içeren ifade bir fiilin büyük günah olduğuna da delalet etmez. Çünkü herhangi bir günah hakkında vaîd ifadesinin bulunmasında büyük günahlar da küçük günahlar gibidir. Vaîd şart üzere taalluk ettiğinden büyük günahlar da küçük günahlar gibidir. Günah olan bir fiilde, hafife alma ve ihanet bulunursa ona vaîd taalluk etmektedir ve onun haram ve büyük günah olduğuna delalet etmektedir. Buradan Kadı Abdülcebbar'a göre sadece vaîd, suç sayılan bir fiilin büyük günah olarak

⁹⁷ Eş'ârî, *Makalat*, s. 224

değerlendirilmesi için yeterli olmamakta; bunun yanı sıra işlenen fiilde hafife alma ve ihanet vasıflarının da bulunmasını şart koşturmaktadır.⁹⁸

Mutezile'nin büyük günah anlayışının daha çok onların iman nazariyelerinden hareketle irdelenmesi gerekmektedir. Mu'tezile alimlerinden Ebu Huzeyl'e (ö: 235/849) göre iman bir bütündür. Allah'a inanmak gibi terk edilmesi küfür demek olan şey imandır. Namaz ve oruç gibi terk edilmesi fisk olup küfür olmayan ibadetler de imandandır. Nafile ibadetler gibi terk edilmesi küçük günah olup fisk ve küfür olmayan, ayrıca terk edilmesi ne küfür ne de isyan olan şeyler imandandır. Nazzam ise büyük günahları Allah'ın azabının vuku bulacağı şeyler (void) olarak tanımlamaktadır.⁹⁹ Bunun yanı sıra günah düşüncesine iman anlayışının hâkim olması cihetiyle de imanı büyük günahlardan kaçınmak olarak tarif ettiği görülmektedir.¹⁰⁰

Fasık işlediği günah nedeniyle mücazâtı hak etmiştir. O tevbe etmezse Allah'a ve Rasulüne imanı ona bir fayda vermez demektelerdir.¹⁰¹

Mu'tezile, dünyevî hükümler açısından fasık kümsenin mirasının helal, yaptığı nikahın geçerli, kestiğinin helal ve öldüğü zaman Müslüman kabristanlığına defnedileceğini söylemektedirler.¹⁰²

Mu'tezilî alimler kebîre problemini değerlendirirken hüsün ve kubuh meselesinden hareket etmektedirler. Mu'tezilî alimlere göre eşyadaki hüsün ve kubhu akıl kendisi vahiy gelmeden de bulabilir. Fiillerdeki nedb, vücut ve hürmet gibi şer'î sıfatların üçüncü şahıstan gelen övme, yerme, tehdit gibi tavırlardan meydana geldiğini ileri sürmektedirler. Mu'tezile alimleri aklın hemen kavradığı veya düşünmek suretiyle elde etmiş olduğu varlıkların güzellik ve çirkinliği hakkındaki hükümlerin sem'e/vahye bırakılmaması gerektiğini; çünkü akıl bu fiiller veya durumlardaki güzellik ve çirkinlik vasfını kendisi bulmaktadır şeklinde ifade etmektedirler. Bu hükme de aklî hüküm

⁹⁸ Kadı Abdülcebbar, *Hukuk Felsefesi*, s. 123

⁹⁹ Cihad Tunç, "Kalam ilminde büyük günah meselesi", Ankara: *AÜİFD*, S. 23, 1978, s. 333

¹⁰⁰ Eş'ârî, *Makalat*, s. 223

¹⁰¹ İlyas Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar*, 1. Baskı, İstanbul: Rağbet Yay., s. 332-333, Ayrıca bkz, Gölcük, *Kelam*, s. 136

¹⁰² Bağcı, *İman ve Büyük Günah*, s. 47

demektedirler. Akıl tarafından bilinemeyen bir meselede (ibadetlerde olduğu gibi) hüküm sem'î olmakta ve buna da sem'î hüküm denmektedir. Sayı itibariyle büyük günahın tayinini sem'e bırakmakta, sem' de bu fiiller arasında bir derecelendirme yaparak bildirmektedir. Böylece hem aklın konumu hem nassın yeri muhafaza olmaktadır.

2.2.2 Eş'ârîlere Göre Büyük Günahlar ve Hükümleri

Eş'ârîler günah meselesine Allah'ın ve insanın fiilleri noktasında değinmektedirler. Eş'ârîlere göre Allah evrendeki geçmişi, içinde bulunduğumuz zamanı ve geleceği sonsuz ilmiyle bilmektedir. Aynı zamanda Allah, sonsuz kudretiyle insanın zorunlu ve kendi iradesiyle yapıp etmeleri de dahil olmak üzere evrendeki bütün fiilleri yaratmaktadır. Mu'tezile insanın beden ve tabiatından meydana geldiğini, bedenin tabiatının kabul ettiği şey gerçekleşir şeklinde teorisini ortaya koymaktadır. Diğer bir tabirle insan fiillerinde yaratıcıya muhtaç değildir iddiasında bulunmaktadırlar. Eş'ârîler ise insana bir takım fiilleri isnad etmek Allah'ın kudretine eksiklik getireceğini düşüncülerinden dolayı bütün fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu ısrarla savunmaktadırlar. İnsanın ve eşyanın eksik tabiatında olduğunu ve bu ikisinin bir şeyi yaratmasının imkansız olduğunu söylemektedirler. Eş'ârîler, failin fiilini her açıdan kendi amaç ve bilgisi doğrultusunda gerçekleştireceğini belirtmektedirler. Böyle bir bilgiye de ancak Allah sahiptir. Kulun fiillerinin sorumluluğunu kesb teorileriyle ispat etmişlerdir.¹⁰³

Mu'tezile'ye karşı görüş geliştiren Eş'ârîler, Mu'tezile'nin her taatin bir mükafatı ve her günahın da bir cezası olur demelerine karşı çıkmaktadırlar. Mu'tezile günahın taatten üstün gelmesi halinde büyük olacağını ve taatleri örteceğini ifade etmektedirler. Eş'ârîler ise bunu kabul edilir bulmamakta ve bir günahın çokça yapılan taatten üstün olamayacağını söylemektedirler.¹⁰⁴

¹⁰³ Mohammed Yusoff Hussain, Çev: Hamdi Gündoğar, "Eş'ârînin İnsan Fiilleri Doktrini", *ŞÜİFD*, S, 1-2, Şırnak: 2010, s. 166-168

¹⁰⁴ İmam Muhammed Fahrüddin Allame Ziyaüddin Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, Akçağ Yay., Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981, c. 7, s. 542

Eş'ârî alimler büyük günahların varlığını kabul etmektedirler. Hangi günahların büyük, hangilerinin küçük günah olduğu konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Büyük günahların müphem bırakılması insanların büyük küçük demeden bütün günahlardan uzak durmalarını sağlama gayesine mebni olduğu ifade edilmektedir. Eş'ârîler büyük günah sahibinin mümin olduğunu ve tevbe etmese dahi Allah'ın lütuf ve rahmeti vasıtasıyla bağışlanabileceğini belirtmektedirler.

Büyük günah meselesi Mu'tezile'ye göre imanla irtibatlı bir konu olduğundan Eş'ârîler de iman başlığı altında konuyu işlemektedirler. Haricilerin imanla ameli birlikte değerlendirmeleri, Mürcie'nin imanla ameli tamamen birbirinden ayırmaları, Mu'tezile'nin ise yine imanla ameli beraber mülahaza etmeleri Eş'ari'nin bunlar arasında bir yol bulmaya çalıştığı ve Mürcie'ye yakın bir görüşü benimsediği görülmektedir.

Eş'ârîyye'ye göre iman, tasdik manasındadır. Yusuf suresi 17. ayette Hz. Yusuf'un kardeşlerinin babalarına "sen bize inanmış değilsin" ifadesinde sen bizi doğrulayıcı değilsin demek manasına geldiğini ifade eder. Eş'ârî fisk ile iman kelimelerini birlikte mütalaa eder. Ona göre büyük bir günahı işleyen kimse günahkâr dahi olsa yine mü'mindir. Mü'min inanması ve doğrulaması ile mü'mindir. Günah işleyerek imandan çıkmış değildir, günahkâr bir mü'mindir. Bunu isbat sadedinde dil alimlerinin darb kelimesinden çıkana dârib, küfür kelimesinden çıkana kâfir, kendinden iman çıkana mü'min derler, demekte ve mü'min iman ettikçe kendinden iman çıktıkça mü'mindir, demektedir.¹⁰⁵

Eş'ârî el-İbane adlı eserinde imanı söz ve ameldir; artar ve eksilir şeklinde tarif etmektedir. Konuyla ilgili olarak sika olan ravilerin Rasûlüllah'a kadar ulaşan sözleriyle, sahabenin Peygamberden naklettikleri haberleri kabul ettiğini ifade etmektedir. Eş'ârî'ye göre büyük günah işleyen kimse tövbe etmeden ölürse durumu

¹⁰⁵ Lütfi Doğan, *Ehl-i Sünnet Kelamında Eş'ari Mektebi*, Ankara: Rüzgarlı Matbaası, 1961, s. 47; Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları: (Tevhid Ve İlm-i Kelam)*, Ankara: Gonca Yay., 1964, s. 174-175

Allah'a kalmıştır. Allah adaleti gereği cezalandırabilir. Dilerse affeder ve cennete koyar.¹⁰⁶

Büyük günah ve küçük günah ayırımına gelince bu konuda iki yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşım: Cüveyni büyük ve küçük günah ayırımında fikhî bir yol olan kişinin şahitliğindeki adalet vasfından hareket ederek büyük günahı açıklamaktadır. Öncelikle günah Allah'a karşı işlenmekle büyük bir suç işlendiğini bunun yanı sıra kimi suçların da kimisine göre daha büyük, diğer bir günaha göre daha küçük olduğunu belirtmektedir. Kişinin şahitliğinde adaletle mani olan dinî konudaki hassasiyetinin azlığını gösteren günahın büyük günah olduğunu; adaletle engel olmayan günahın ise küçük günah olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁷

İkinci yaklaşım: Fahreddin er-Razi büyük günah olan günahların hangileri olduğu hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Cenâb-ı Hakk'ın, "Küfrü, fasıklığı, İsyanı size çirkin gösterdi" (Hucurat, 7) ayetinin günahların derecelerini bildirdiğini ifade etmektedir. Bu, birbirine atfedilmiş olan günahlar **a)** Küfür, **b)** Fısk, **c)** İsyandır. Atfın sahîh olabilmesi için, mutlaka fısk ile isyan arasında bir farkın bulunması gerekir. Bu ise ancak, küçük günahlar ile büyük günahlar arasında zikretmiş olduğumuz farktır. Buna göre kebâir olan günahlar, fısk; küçük günahlar ise isyandır.¹⁰⁸

Eş'âriyye mezhebi fiillerdeki güzellik ve çirkinliğin aklî değil şer'î olduğunu söylemektedir. Eş'âriyye'ye göre din bir fiilin iyi veya kötü olduğunu belirlemeden o fiilin iyi ya da kötü olduğu bilinemez. Çünkü nesne ve fiillerdeki iyilik ve kötülük onların zatından değil, dinin onu iyi ya da kötü şeklinde nitelemesinden kaynaklanmaktadır. Din tarafından emredilen şey Allah emrettiği için hasen, Allah emrettiği için de kötüdür. Eğer Allah aksini emretseydi; iyiyi kötü, kötüyü de iyi olarak niteleyseydi emrettiği fiil ve nesne iyi veya kötü olurdu. Bu noktada akıl sadece dini anlamak için vasıta durumundadır. Bağdadî, Şehrîstânî ve Cüveynî gibi alimler alemin hudusu, yaratıcının varlığı ve birliği, Allah'ın peygamberler göndereceği ve insanları

¹⁰⁶ Ebu'l-Hasan Eş'ari, *el-İbane an Usulü'd-Diyane*, Çev: Mehmet Kubat, İstanbul: İşrak Yay., 2008, s. 14-15; Tunç, "Büyük Günah", s. 339

¹⁰⁷ Cüveyni, *Kitabü'l-İrşad*, s. 315

¹⁰⁸ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, c. 7, s. 540

bununla mükellef tutacağı gibi konuların akıl tarafından bilinebilir olduğunu kabul etmekle birlikte farz ve haram konusunda aklın söz sahibi olamayacağını belirtmektedirler.¹⁰⁹

Eş'ârîler iman nazariyelerinde imanın tasdik manasında olup amelin imanın parçası şeklinde bir manasının olmadığını ve amel etmemenin imandan çıkmak anlamına gelmediğini ifade etmektedirler. Kur'an'da amelin imana atfedilerek zikredilmesi bu ikisinin birbirinden farklı manada olduğunu göstermektedir. Eş'ârîler, iki şeyin birbirine atfedilebilmesinin birbirlerinden farklı şeyler olmasıyla mümkün olacağını; imanla amelin de farklı manalar olması sebebiyle birbirlerine atfedildiklerini ifade etmektedirler.

Mu'tezile'nin mürtekeb-i kebîreyi mü'min saymaması Eş'ârî mezhebiyle aralarında büyük günah sahibinin iman bakımından durumuyla ilgili münakaşa zemini hazırlamış oldu. Mu'tezile bir tek büyük günahın bütün iyilikleri ve sevapları yok edeceği iddiasında bulunmaktadır.

Cüveyni ise bunu kabul edilir bulmamakta bir misalle şöyle açıklama getirmektedir: Nasıl ki bir kimse birinin yıllarca hizmetini görse sonra hizmetini gördüğü kimseye karşı küçük bir hata yapsa, bu hatanın onun bütün iyiliklerini boşa çıkarması aklen kabul edilebilir bir davranış olmadığını ve yaptığı onca hizmetin bir tek hatayla yok olmasının iyi olmadığını bilinebileceğini ifade etmektedir. Her ne kadar sevap ve ikab birbirini götürse ve sevabın cezayı geçersiz kılmaya bir üstünlüğü olmasa da din iyiliklerin kötülükleri gidereceğine delalet etmektedir. Cenâb-ı Hak ayeti kerimesinde "Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir."¹¹⁰ buyurmaktadır.

Mu'tezile büyük günah ibadeti boşa çıkardığı gibi itaatin geçerliliğini de ortadan kaldırır demektedir. Çünkü ibadetle itaatin özelliklerini bir araya toplamak çelişkilidir. Buna karşı Cüveyni bir şeye muvafakat başka bir şeye de muhalefet etmek aklen mümkün olduğunu ifade ederek açıklamaktadır. Bu iddiasını kişinin hem itaatte

¹⁰⁹ İlyas Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün Kubuh", İstanbul: MÜİFD, S, 16-17, 1998-1999, s.

73

¹¹⁰ Cüveyni, *Kitabü'l-İrşad*, s. 312

bulunup hem de günaha girip isyan edebileceğinin mümkün olduğunu söyleyerek temellendirmektedir.

Mu'tezile günahla birlikte itaat ve imanın beraber bulunamayacağı iddiasına Nisa Suresi 93. ayetini delil getirmektedir. Ayette “Kim bir mü’mini kasden öldürürse cezası içinde ebedi kalacağı cehennemdir.” ifadesi ebedî kalacaklar (خَالِدًا فِيهَا) kelimesinin hem ceza hem de cezanın ebedî olacağına delilidir demektir. Cüveyni *Bir mü’mini kasten öldürürse...* ayetinin bir mü’mini helal sayarak öldürürse cehennemde ebedî kalacaktır şeklindeki yorumuna katılmakta ve gerçekte kasten öldürmenin helal sayan kişiden çıkacağını belirtmektedir. İnanan kişinin bu işe kalkışmasının sebebini ise inancının onu alıkoymasına karşın hevasının onu zorlaması suretiyle korkarak ve ürpererek bu suça kalkışabileceği şeklinde yorumlamaktadır. Bunun delili Allah’ın kısas ve gerekliliğini¹¹¹ vaîd ve ebedîliğe bağlayarak zikretmemiş olmasıdır. Böylelikle huludun (ebedîliğin) bulunması kısasın zorunluluğu için gerekçe oluşturmamaktadır. Hulud kelimesi ebedîliği ifade etse de bazen mutlak olarak kullanılır ve sürenin uzunluğunu ifade için kullanılmaktadır. Farklı anlamlara gelen bu lafız ebedîlik için delil olarak kullanılamaz demektir.¹¹²

Fahreddin er-Razi büyük günahın sadece kebir kelimesiyle ifade edilmediğini belirtmektedir. Kur’an’da günah anlamına gelen birçok ifadenin bulunması büyük günah kapsamına girebilecek başka tabirlerin de olabileceğini göstermektedir. Günah kapsamındaki Kur’an’daki fisk tabirinin büyük günah kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Razi fiskla isyan kelimesinin tahlilini yaparken fisk kelimesinin büyük günah isyan kelimesinin ise küçük günah olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Razi bütün günahların büyük günah olduğunu iddia edenlerin sözüne karşı çıkmaktadır. Nisa suresinin 31. ayetiyle müddeasını aşağıda sunduğu gerekçelerle delillendirmektedir: Fahreddin er-Razi tefsirinde küçük günah ve büyük günah ayrımını yapıp konu hakkında kendi görüşlerini şu şekilde bildirmektedir.

- 1) Bu ayet bütün günahların büyük günah olmadığını ispatlamaktadır.
- 2) Kendisiyle Allah’a isyan edilen her şey kebirdir sözüne karşılık getirdiği ikinci

¹¹¹ Bakara, 2:178-179

¹¹² Cüveyni, *Kitabü'l-İrşad*, 313-314

delili de şöyledir: Hak Teâlâ'nın, "Küçük, büyük her şey yazılıdır" (Kamer, 53) ve "Küçük büyük hiç bir şey bırakmayıp onları saymış..." (Kehf, 49) ayetleridir. Bu ayetlerin büyük ve küçük ayrımı yapması günahların büyük ve küçük olduğunun delilidir demektir.

3) Hz. Peygamber, (s.a.v.) büyük günahların hangileri olduğunu tam manasıyla açıklamıştır. Meselâ, "Şunlar büyük günahdır: Allah'a şirk koşmak, yemin-i gamûs, (yalan yere yemin), anne-babaya isyan etmek ve cana kıymak... demesi gibi. Hz. Peygamber'in bu ifadesi de, kebâir olmayan günahların bulunduğu delâlet etmektedir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, "Küfrü, fasıklığı, isyanı size çirkin gösterdi" (Hucurat, 7) ayetidir. Bu, menhiyatın üç kısım olduğu hususunda açık ve sarîh bir ifadedir:

- a) Küfür,
- b) Fısk,
- c) İsyân

Atfin sahih olabilmesi için, mutlaka fısk ile isyan arasında bir farkın bulunması gerekmektedir. Bu ise ancak, küçük günahlar ile büyük günahlar arasında zikretmiş olduğumuz farktır. Razi buna göre kebâir olan günahların, fısk; küçük günahların ise isyan olduğunu ifade etmektedir.¹¹³

2.3 Mu'tezile ve Eş'ârîlerce Büyük Günahlar ve Hükümlerinin Karşılaştırılması

Bu bölümde büyük günah olarak kabul edilen günahlar ilgili ayetler, hadisler ve Mu'tezile ve Eş'ârî mezhebinin görüşleri verilerek tahlil edilmeye çalışılacaktır. Şirk Kur'an'da açık bir şekilde yasaklanan bir günah olmasından dolayı ilk sırada onu inceleyelim. Şirk, Allah insanı tek başına yarattığı halde O'na herhangi bir şeyi denk tutmak ve Allah'la birlikte taş, ağaç, güneş, ay, rasul, şeyh, cin, yıldız, melek veya başka bir varlığa ibadet etmektir. Bu şekildeki bir şirk yani Allah'tan başka ilah olduğuna inanmak aynı zamanda bir küfürdür.¹¹⁴ Küfür çeşitlerinden biri ve en başta geleni Allah'a ortak koşmaktır. Heytemi şirk konusunda şöyle demektedir: Allah'a doğrudan doğruya kusur ve O'nun uluhiyetine noksanlık getirecek sıfatları atfetmek

¹¹³ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, c. 7, s. 540

¹¹⁴ Lütü Şentürk, *İslam Dininde Haramlar ve Büyük Günahlar*, Ankara: TDV, Yay., 1998, s. 30

küfürdür. Ancak dolaylı yoldan Allah'a noksanlık getirecek sıfatlar atfetmek ve buna da inanmamak şartıyla küfrü gerektirmez, demektir.¹¹⁵ "Allah kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz. Bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar."¹¹⁶ Bu ayetle, Allah'ın dilemesiyle tevbe edeni bağışlaması ve tevbe etmeyeni ise bağışlamayıp cezalandıracağı kanaati bildirilmiştir. "Şüphesiz, şirk büyük bir zulümdür."¹¹⁷

Kur'an'da Allah Teala'nın vahdaniyetini insan zihninde iyice sabit kılmak için çok kere şirk nefyeden ayetler tekrar edilegelmiştir. Kur'an'da şirk nefyeden ve tevhidi gösteren ayetler şu şekilde bildirilmiştir: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki Arş'ın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir."¹¹⁸; "İlâhımız bir tek Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmândır, Rahîmdir."¹¹⁹; "...Allah'a ortak Kur'an'da şirkle ilgili olarak verilen ayetlere baktığımızda Allah'a ortak koşan kimseler hakkında şu hususlar dikkati çekmektedir: Büyük bir günah işlemektedirler, cehaletle hareket etmektedirler, apaçık bir sapıklık içinde bulunmaktadır, zalimce davranmaktadırlar, korku ile yaşamakta ve dünya hayatına aşırı bağlılık göstermektedirler.

Allah Teâlâ'ya ortak koşan ve müşrik olarak ölen kimselerin cehennemlik olduklarını ayetlerin açık ve başka manaya hamledilmesi mümkün olmayan beyan tarzları bildirmektedir. Allah Teâlâ'ya iman eden ve mü'min olarak ölen kimse (günahlarından dolayı) azap görse de sonunda mutlaka cennete girecektir.

Hadislerde şirk büyük günahların ilki olarak geçmektedir. Rasulullah (s.a.v) "Size büyük günahların en büyüklerini bildireyim mi?" diye buyurmuşlardır.- Evet, ya

¹¹⁵ Heytemi, *Zevacir*, s, 23

¹¹⁶ Nisa, 4:48

¹¹⁷ Lokman, 31:13

¹¹⁸ Sadreddin Taftazani, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, Çev: Süleyman Uludağ, Şanlıurfa: Dergâh Yay., 1990, s. 141-143, Bu ayet kelimelerinde burhanı temanu denilen delile örnek teşkil eder. Delilin ifadesi eğer iki tane ilah olursa birbirleriyle irade çatışmasına girerler. Aynı zamanda iki ilahtan biri bir fiili istemesi, diğerinin istememesi durumunda, bir fiilde iki zıddın varlığını kabul etmek gerekecektir. İki zıddın bir anda bir varlıkta bulunması ise aklen muhal olacağından ilahların birisinin iradesi gerçekleşmez. İradesi gerçekleşmeyen ve güç yetiremeyen ise ilah olamaz. Buradan hareketle kainatta iki ilahın varlığı söz konusu olamaz denilmiştir.

¹¹⁹ Bakara, 2:163

Rasulullah! şeklinde karşılık veren sahabelere: - "Allah Teâlâ'ya ortak koşmak, ana-babaya eziyet etmek ve yalan yere şahadet etmek..."¹²⁰ başka bir hadiste ise: "Helak edici yedi büyük günahıtan sakının. Allah Teâlâ'ya ortak koşmak..." "Dinini değiştireni öldürün." şeklinde rivayetler yer almaktadır.¹²¹

Şirkle bağlantılı bir başka hadislerinde Peygamberimiz: Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı övdükleri gibi beni övmeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Bana Allah'ın kulu ve elçisi deyiniz.¹²² buyurmuşlardır.

Allah'ı birleyen İslam düşüncesinde Allah'ın varlığı mahiyeti ve sıfatları hakkında tenzihçi/soyut ya da teşbihçi iki yaklaşımdan söz edilebilir. Allah'ın bir mahiyetinin olacağını Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile kelâmcıları kabul etmektedirler. Fakat bu mahiyetin diğer varlıkların mahiyetine benzemeyeceğini ifade etmektedirler. Allah Kur'an'da kendisinin mahiyetinden bahsetmemektedir. Kur'an insana Rabbini tanıtmak için insanın bilmeye güç yetireceği O'nun isim ve sıfatlarını bildirmektedir.

Hız. Peygambere (s.a.v.) gelerek Allah'ın mahiyetinden soran müşriklere cevap olarak inen ihlas suresinde Cenab-ı Hakk'ın zatının mahiyetinden bahsetmek yerine kendisinin sahip olduğu yüce sıfatlar ve nitelendirilemeyeceği vasıfları açıklanarak cevap verilmektedir. Böylece Allah'ın mahiyetini bilmek isteyenlerin O'nu ancak yüce vasıflarıyla tanımalarının mümkün olacağı bildirilmiştir.

Allah varlığıyla çok açıktır. Nitekim varlığına şahadet eden alemde sayısız deliller bulunmaktadır. Cüveyni Allah'ın vahid olduğunu, bölünme, parçalanmadan münezzeht olduğunu ifade etmektedir. Allah'ın vahid olması O'nun eşi ve benzerinin olmamasıdır. Birleşik bir varlık da değildir. Zira mürekkebe/birleşik olsaydı, her bir cüz'ünün hayy, âlim, kâdir olması gerekirdi. Böyle olduğunu kabul ise birden çok ilahı kabullenme anlamına gelmektedir.¹²³

¹²⁰ Sahih-i Buhari muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, c. 8, s. 68

¹²¹ Zehebi. *Kebair*, s. 28; Bkz: Heytemi, *Zevacir*, s. 21

¹²² Buhari, *Enbiya*, s. 48

¹²³ Cüveyni, *Kitabu'l- İrşad*, s. 60

Eş'ârî eğer eşyanın iki sanii olsaydı onların tedbiri belli bir düzen içerisinde ve hikmet üzere olamazdı. Diğer yandan onalardan birisinin ya da ikisinin de aciz olması gerekirdi. Çünkü onlardan birisi herhangi bir insana hayat vermeyi diğeri de onu öldürmeyi irade ederse bu durumda ya birisinin ya da ikisinin de iradesinin gerçekleşmesi gerekecektir. İkisinin de iradesinin gerçekleşmesi aklen muhaldir. Çünkü bir ferdin aynı anda hem ölü hem de diri olması imkansızdır. Birisinin muradının gerçekleşmesi durumunda ise isteği yerine gelmeyen acizdir. İradesi gerçekleşmeyen aciz varlık ise ilah olamaz. Bu da alemin yaratıcısının tek olduğunu açıkça göstermektedir.¹²⁴

Kadı Abdülcebbar i'tizal görüşündekiler gibi Allah'a ait sıfatların düşünmekle bulunacağına inanmaktadır. Mükellefe düşen ilk görevin marifetullah yolunda düşünmektir. Alem kendi sanii hakkında düşünen insana bilgi vermektedir. Kelâma ait imkan, hudus, gaye ve nizam gibi delillerle alemin var edicisinin birliğini ispat eden Mu'tezile bundan sonra saniin âlim, kâdir, hayy, semî kadîm ve basîr olduğuna gitmektedir.¹²⁵

Zemahşeri Bakara suresinin "İlahınız bir tek ilahdır. O'ndan başka ilah yoktur. O Rahmandır, Rahimdir." mealindeki 163. ayetini tefsir ederken Allah'ın uluhiyetinde ortağı olmayan ve başkasının da böyle isimlendirilmesinin sahîh olamayacağı bir tek fert olduğunu ifade etmektedir. Vahdaniyetinde birliğini ise bütün nimetlere hükümlerliğini asıl ve parçalarında kendisinin dışındakileri nefyetmekle isbat etmektedir. Müşriklerin Kabe etrafında 360 tane putu varken bu ayet şirkîn her çeşidini kaldırmaya yönelik olarak gelmiştir.¹²⁶ Zemahşeri büyük günahların şirk ve şirk dışında olanlarının ancak tevbe şartıyla bağışlanacağını ifade etmektedir. Bu görüşlerini ise salah aslah prensiplerine uygun olarak değerlendirmektedirler.¹²⁷ Mu'tezile dağınık olan inanç konularını bir araya getirip sistematize etmiştir. Mu'tezile kabul ettiği beş temel

¹²⁴ Halife Keskin, "Eş'ârî'nin Allah'ın Varlığı ve Sıfatları Hakkında Kullandığı Bazı Argümanların Değerlendirilmesi", *ÇÜİFD*, c. 3, S. 2. Adana: 2003, s. 9

¹²⁵ Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü*, s. 42-45

¹²⁶ İmam Mahmud b. Ömer Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakaikü Avamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Te'vil*, Kahire: Matbaatü'l-İstikame, 1946, c. 1, s. 209

¹²⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. 1, s. 519

esasından biri olan tevhid meselesini tenzihi sıfatlardan hareketle izah etmektedir. Buna binaen Allah'ın zatıyla kadim, diri, âlim ve kâdir olduğunu söylemektedir. Bu sıfatların dışındaki sıfatları ise ezeli olarak Allah'a nispet etmenin birden çok tanrının (teaddüdü kudema) ezeliyetini kabul etmek olduğunu ileri sürmektedirler. Tevhid meselesi hakkındaki tutumları birçok kelâmî görüşlerinin de menşeiini oluşturmaktadır. Uluhiyet konusunda tenzihi kabul eden Mu'tezile teşbihî ifadeleri te'vil etmiştir.¹²⁸

Razi Allah'a ortak koşanların ahiret hayatında cehennemlikler arasında olacaklarını; dünyadayken bir müslüman tarafından öldürülmeleri halinde ise, müslümana müslüman bir kimseyi öldürmesi halinde kısas uygulandığı halde müşriki öldürene böyle bir ceza verilmeyeceğini ifade etmektedir. Bu görüşünü Kur'an'daki "Müşrikleri öldürün"¹²⁹ ayetine dayandırmaktadır. Razi günahları ikiye ayırmaktadır: Birincisi, şirk ve şirk dışında kalanlardır; ikincisi, şirk dışındaki büyük ve küçük günahlardır. Razi Nisa suresinin 48. ayetinde Allah'ın bir ihsan olarak şirk dışındaki günahları bağışlayacağını, kesinlikle kendisinde de bağışlama konusunda bir zorunluluğun olmadığını söylemektedir. Müşrikin de günahını tevbe etmesi şartıyla bağışlayacağını söylemektedir. Bu bağışlamasının da sadece kendi lütfuyla olduğunu ayette geçen "*dilediği kimseler için bağışlar*" hitabına dayandırmaktadır.

Tevbe etmeden önce Allah'ın büyük ve küçük günahları bağışlayacağına bu ayet yine delil olmaktadır. Mu'tezile günahın tevbeden önce bağışlanmayacağını aklen mümkün olamayacağını söylemektedir. İzah ettiğimiz ayetin hemen akabindeki ayet "*Allah kimi dilerse onu temize çıkarır*" şeklinde gelmektedir. Allah'ın mutlaka bağışlayacağı kimselerin kendisini temize çıkaran, temizlenmeye ehil olan kimseler olduğu bilinmelidir demektir. Razi, Mu'tezile'nin bu delillere karşı vâdile ilgili umumi ayetlerle karşı çıkışına umumî ifade içeren vaad ayetlerini delil olarak sunmaktadır.¹³⁰

İbn-i Hacer el-Heytemi büyük günahın tevbe şartıyla kabul olacağını söylemektedir. Şirkin de tevbe ile affedilebileceğini ifade etmektedir. Aynı görüşü Zemahşeri de paylaşmakta ve şirk dışındaki günahların bağışlanabileceğini, ancak şirkin de tevbe

¹²⁸ Çelebi, *Akılcılık*, s. 163-164

¹²⁹ Tevbe, 9:5

¹³⁰ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c. 10, s. 128-129

şartıyla bağışlanacağını söylemektedir.¹³¹ Allah (c.c.) kendisine şirk koşulması dışındaki günahları bağışlayacağını bildirmekte ancak kendisine şirk koşarak yaşayıp bu şekilde ölen bir kimsenin O'nun uluhiyetini zedeleyici bir düşünce içine girmesinin neticesi şiddetli ve ebedi bir cezayı hak etmektedir. Kur'an'ın en büyük meselelerinden biri olan tevhid meselesine hanel veren şirk düşüncesi, Kur'an'ın asıl gayelerine muhalif bir düşüncedir. İslam inancıyla bağdaştırılamaz. Şirki netice veren sebepler Kur'an'da Allah'ın insana vermiş olduğu nimetlerden sonra insanın sıkıntısının yok olması ve bunu müteakip yüce yaratıcısını unutup ondan uzaklaşması şeklinde ifade edilmektedir. Bunun en çarpıcı örneklerinden bir tanesi Kehf suresinin 31.-41. ayetlerinde iki arkadaşın (birinin mal ve evlat bakımından diğerinden fazla oluşu onu şirke sürüklemiş ve arkadaşına karşı kibirlenmiş ve malı yok olunca yaptığı hatayı anlamış ancak pişman olmak için çok geç kalan) misaliyle anlatılmaktadır. Genel manada günah konu bağlamında şirk Allah'a bir yabancılaşmadır; isteklerini yerine getirmemedir (çağrısına kulak vermemedir), dünyevî meselelere dalmaktan kaynaklanan Allah'tan içsel bir uzaklaşmadır.¹³²

Şirk büyük günahların en büyüklerindedir. Bununla birlikte umum ifade eden vaad ayetlerinin bir gereği olarak şirkin tevbe koşuluyla affedilebileceği görüşü benimsenmelidir. Umumî manadaki vaadla ilgili ayetler, şirkin ne kadar büyük günah olsa da Allah'ın kuşatıcı rahmetinin gereği olarak bağışlanabileceğini göstermektedir. Razi şirk meselesine ayrı olarak yer vermektedir. Mu'tezile ve Eş'ariyye şirkin tevbe ile bağışlanacağı konusunda hemfikirdir. Ayrıldıkları nokta ise, Eş'ârîliğin şirk dışındaki günahların Allah'ın lütfu ile bağışlanabileceğini savunmaları; Mutezile'nin ise günahın şirk ve şirk dışındaki günahları birbirinden ayırt etmeksizin kabulü için tevbenin şart olduğunu; tevbeyi kabul etmenin Allah için bir zorunluluk olduğunu ileri sürmeleridir. Şirkin tevbesinin kabulünün Allah'ın dilemesiyle olması sağlam uluhiyet düşüncesinin gereği olarak görülmelidir.

¹³¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. 1, s. 519

¹³² Thomas J. O'Shauhnessy. "Allah'a Yabancılaşma: Şirk", Çev: Ömer Kara, Van: *YÜİFD*, 1998, S, 2, s. 372

Fıkıhçılardan İbn-i Aşur müşrikler ya iman edecekler yahut yok edileceklerdir, görüşündedir. Müşriklere yaşam hakkı vermeyenler Tevbe suresinin 5. ayetine dayanmaktadırlar. Şirk suçuna karşılık olarak verilecek cezayla ilgili Nisa suresi 48. ayeti ve ilgili ayetler incelendiğinde müşriklerin şirkleri sebebiyle değil, anlaşmalarında durmadıklarından dolayı öldürülmelerine hükmedildiği görülmektedir. Zulmetmeyen, hürriyet ve adalet üzerine kurulu toplum düzenini bozmayan bütün fertler İslam toplumunda dinleri grupları ne olursa olsun hayat hakkına sahiptir. Nitekim ehl-i kitabın zimmet akdiyle müsmümanların himayesinde yaşama hakkına sahip olarak görülmelidir.¹³³

İslam hukukunda itikadi farklılıklar göz önünde tutulmakta, kişinin mensup olduğu inancının da tanımlanması gerekmektedir. Bu nedenle kişiye İslam hukuk sisteminde hangi normun uygulanacağı hususunda kişinin Müslüman olup olmaması, kitabi veya müşrik olup olmamasının tespiti belirleyici rol oynamaktadır. Hukukçular müşrik ifadesinden çoğunlukla müslüman olmayan kimseyi anlamaktadırlar. Örneğin Maverdi, müşriklerin ehl-i kitap, kitabi olmayanlar ve kitabi olup olmadıkları şüpheli olanlar şeklinde üç kısımdan oluştuğunu ifade etmektedir.¹³⁴

Şirki küfürle eşdeğer bulan hukukçular da bulunmaktadır. Bu da beraberinde birçok hukukî uygulamadaki farklılığı beraberinde getirmektedir. Örneğin İslam hukukçularından bir kısmı “Kur’an’da müşrik kadınlarla onlar iman edinceye kadar evlenmeyin. Mümin bir cariye, hoşunuza gitse bile müşrik bir kadından daha hayırlıdır.”¹³⁵ ayetinde yer alan “müşrikat” kelimesinin ehl-i kitap da dahil tüm gayr-i müslim kadınlar anlamında olduğu görüşündedirler. Onlara göre şirk imanın karşıtı olduğundan küfre denk düşmektedir. Çünkü Kur’an ehl-i kitabı da müşrik diye nitelemiştir. Böyle düşünenler “Kafir kadınları nikahınızda tutmayın.”¹³⁶ ayetinin geniş anlamda müşrik kadınları açıkladığını ifade etmektedirler. Medine’de nazil olan Tevbe

¹³³ Hayreddin Karaman ve diğerleri, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1. Baskı, , Ankara: TDV, 2006, c. 2, s. 78

¹³⁴ Talip “Türkan, İslam hukukunda suç”, s. 21

¹³⁵ Bakara, 2:221

¹³⁶ Mümtehine, 60:10

Suresinin “Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.” ayetiyle mutlak ve umumi manada müşriklerle olan nihai düzenleme gelmiştir. Hukukçular müşriklere karşı sürekli bir cihadın olacağını bu ayetten çıkarmaktadırlar. Görüldüğü üzere hukukçular müşrik teriminin ne anlama geldiği ve müşriğe muamelatta ne tür yaptırımların uygulanacağını tartışmaktadırlar. Bunun yanı sıra ahiretteki durumunu ise sorgulamamaktadırlar. Kelamcılar ise ahirete yönelik durumuyla ilgilenmektedirler.

Katil/adam öldürme, şirk gibi büyük günah kategorisinde yer alan günahlardan birisidir. İnsan yaratılmışların en şerefliisidir.¹³⁷ Yaratıcı onu en güzel şekilde yaratmış¹³⁸, yeryüzünün halifesi/vekili yapmış¹³⁹, yerde ve gökte olan her şeyi onun hizmetine vermiş (teshir)¹⁴⁰, yeryüzünün imarını¹⁴¹ ve emanet görevini¹⁴² ona tevdi etmiştir. Bu kadar şerefli olan bir varlığın sorumlulukları yanında dokunulmaz ve tabii hakları da vardır. Bu hakların başında da hayat ve hayatı devam ettirme hakkı gelmektedir. Kur’an’da haksız yere bir kişiyi öldürmek bütün insanlığı öldürme mesabesinde görülmektedir.¹⁴³ Bu hükmün arkasında yatan espri şudur: öldürülen haksız yere öldürülmüştür. Öldüren kişi kasıtlı olarak haksız yere, aziz ve masum bir cana kıymıştır. Bu fiiliyle katil hayat hakkını hedef almıştır. Ayrıca Allah’ın yaratma sıfatına ve yaşağına isyan etmiş olmaktadır.¹⁴⁴

Kur’an’da ve hadislerde yer alan adam öldürme fiili dince şiddetle yasaklanmıştır. Büyük günahlar sayılırken şirkten sonra ikinci sırada katil fiili gelmektedir. Konu hakkındaki ayetler şöyledir: “Tevrat’ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağına kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama

¹³⁷ İsra, 17:70

¹³⁸ Tin, 95:4

¹³⁹ Bakara, 2:30

¹⁴⁰ Lokman, 31:20, Casiye, 45:12-13

¹⁴¹ Hud, 11:61

¹⁴² Ahzab, 33:72, Haşir, 59:21

¹⁴³ Maide, 5:32, Bakara, 2:178, Nisa, 4:92-93

¹⁴⁴ Sabri Erturhan, “İslam Hukukunda Suçla Mücadele Yöntemleri”, Konya: İHAD, 2007, S, 9, s. 106

misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kisası) bağışlarsa kendisi için o keffâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir.”¹⁴⁵

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (kisas olunur). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (tarafklar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellekle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır.”¹⁴⁶

“Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın. Bir kimse zulmen öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu veli de kısasta ileri gitmesin. Zaten (kendisine bu yetki verilmekle) o, alacağını almıştır.”¹⁴⁷

Rasulullah (s.a.v.); "Helak edici yedi günahdan sakının" dediği hadisi şerifinde; Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın şeklinde büyük günahlardan birisi olarak belirtmiştir. Bir defasında: Ya Rasulullah! Allah katında günahların en büyüğü hangisidir? diye sorulduğunda Rasulullah (s.a.v.) şu cevabı vermektedir: "Allah seni yarattığı halde ona herhangi bir şeyi denk tutmandır."¹⁴⁸

Bir insan kendisine haram olan kanı dökmediği müddetçe, dini yönden emniyet içerisindedir. "Haksız yere öldürülen hiçbir insan yoktur ki Adem'in ilk oğluna bundan bir pay düşmesin. Çünkü, o öldürme işini ilk kez başlatan kişidir." "Bir müslümanı öldürmek, Allah Teala'nın katında dünyanın zeval bulmasından daha büyüktür."¹⁴⁹

¹⁴⁵ Maide, 5:45

¹⁴⁶ Bakara, 2:178

¹⁴⁷ İsrâ, 17:33

¹⁴⁸ Sahih-i Müslim, c, 1, s. 91

¹⁴⁹ Zehebi, *Kebair*, s. 49

İbn-i Abbas'tan rivayet olunan bir hadiste “Bilerek öldüren bir katilin tevbesi kabul olmaz”¹⁵⁰ hadisini tefsir ederken Kur'an'daki ağır ifadelerden ve tehditten dolayı tevbesinin kabul olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Buna delil olarak size nehyedilen şirk silinir sözüdür. Yine başka bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Dünyanın zeval bulması bir müminin öldürülmesinden daha kolaydır.”¹⁵¹

Zemahşeri, bir kimseyi öldürmenin müminin şanına yakışır bir davranış olmadığını söylemektedir. Ayette geçen hata sonucu öldürmenin de kafir zannıyla birini öldürmek şeklinde olacağını veya bir kimse önceleri kafirdir sonradan müslüman olmuştur ama onun müslüman olduğundan öldüren kimsenin haberi yoksa o zaman hata sonucu öldürmek olacağını söylemiştir. Bakara suresinin 175. ayetindeki hür hür ile, köle köle ile, kadın kadın ile kısas olur ifadesinin (النَّفْسَ بِالنَّفْسِ) cana karşılık can kısas olur ayetini neshettiğini söylemektedir.¹⁵² Hata sonucu birini öldüren kimsenin bir köle azat etmesi gerekmektedir. Alimlere göre ise bu kölenin mümin olup olmaması arasında bir fark yoktur. Zemahşeri Hasan el-Basri'den bir rivayeti şöyle değerlendirmektedir: Katil olan kişi namaz kıyıp oruç tutuyor olsa da namaz kıyıyor olması köleyi hür bırakmamasına kafi gelmez. Öldürdüğü kişinin ailesine diyet ödemesi gerekir. Ölen kişinin ailesine diyet ödenmesi miras taksimindeki gibi yapılır. Bu ikisi arasında hiçbir fark yoktur. Bütün mirasçılar diyetten hisse alır. Eğer öldürülenin hiçbir mirasçısı yoksa diyet beytülmalı kalır. Eğer köle azad edip diyet vermesi gerekir denirse bu soruya karşılık katile malından köle vermesi ve akile denen erkek mirasçılara da diyet ödemesi gerekir. Malı da yoksa sadaka verir. Bunun manası da diyet affolunmuştur. Bunun delili de “Bir tatlı dil, bir af, peşinden eziyet gelecek sadakadan daha hayırlıdır.” (Bakara, 2/263) ayeti ve peygamberimizden nakledilen “Her iyilik bir sadakadır.” hadisidir. Hata sonucu öldürülenin ailesi kafirse onlar diyetten hiçbir şey almazlar. Çünkü onlar kendileriyle savaşılan kimselerdir. Kendileriyle anlaşma yapılan kafirler ve kitap ehli yani ehl-i zimmenin de hükmü müslüman gibidir. Anlaşma yapılmayan ehl-i kitabın diyeti müslümanın diyetinin yarısı kadardır. Eğer köle bulunmazsa (iki ay peş peşe oruç tutarak) Allah'ın rahmetinden kabul olunmasını umarak tevbe etmelidir. Allah bir

¹⁵⁰ Canan, *Kütübü Sitte*, c. 14, s. 133

¹⁵¹ Nesai, *Tahrir*, 2

¹⁵² Zemahşeri, *Keşşaf*, c. 1, s. 547-549

kimsenin tevbesini tevbesinden önce yani tevbeye başlar başlamaz kabul eder, veyahut tevbesinden sonra köleden oruca nakleder.¹⁵³

"Kim bir canı bir can karşılığında olmaksızın veya yeryüzünde fitne çıkarmak için öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur ve kim onu kurtarırsa bütün insanları yaşatmış gibi olur." (Maide: 32) Bu ayeti izah sadedinde Zemahşeri tefsirinde şöyle demektedir. Bir insanın öldürülmesinin bütün insanlığı öldürmek gibi büyük gösterilmesi ve bir insanın öldürülmekten, yanmaktan boğulmaktan, harap olmaktan kurtarılması da bütün insanlığın kurtarılması gibi gösterilmesi Allah katında insanın hürmetinin büyük oluşunun delilidir. Bir kişinin öldürülmesinin bütün insanlığı yok etmek gibi gösterilmesi insanların kalplerinde öldürme fiiline karşı cesareti kırmak ve o fiili çirkin göstermek içindir. Bir insanın hayatının kurtarılmasının bütün insanlığı kurtarmak gibi gösterilmesi de muhtemelen insana karşı hürmete teşvik etmek içindir.¹⁵⁴

Kadı Abdülcebbar Muhit'te kisasla ilgili ayetin ¹⁵⁵ lafzının umum ifade ettiğini ve öldürülen tarafın affetmesi dışında katil üzerine ya diyetin, ya da kisasın vacip olacağını söylemektedir.¹⁵⁶ Abdülcebbar Allah'ın bir şeyi nehyetmesinin o şeyin Allah tarafından kerih görülmesi sebebiyle olacağını; husus bildiren ifadesinde de umumunda da lafzına itibar edilmesi gerekmektedir demektedir.¹⁵⁷

Razi, Bakara Suresinin 178 ve 179. ayetlerinin tefsirinde "*Kısasta sizin için hayat vardır.*" cümlesine şöyle açıklık getirmektedir: Bu ayetten maksat, kisasın bizzat kendisinin bir hayat olmadığıdır. Çünkü kisas hayatı ortadan kaldırmaktadır. Bir şeyi ortadan kaldıranın, o şeyin bizzat kendisi olması (hayat) imkânsızdır. Tam aksine bunu söylemenin gayesi, "kisasın meşru kılınması katil olmayı düşünen ile öldürülmek istenen; ve bu ikisinin dışında bulunan kimselerin hayatta kalacaklarını anlatmak" olduğudur. Kisasın, katil olmayı düşünen kimse için bir hayat olması, birisini öldürmesi

¹⁵³ Kurtubi, *Ahkamü'l-Kur'an*, c. 5, s. 376-380

¹⁵⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, c.1, s. 627

¹⁵⁵ Bakara, 2:178

¹⁵⁶ Abdülcebbar, *el-Muhit*, s. 96

¹⁵⁷ Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Hukuk Felsefesi*, s. 118

halinde, kendisinin de öldürüleceğini bildiğinde, bu sebeple öldürmekten vazgeçer. Bundan dolayı da kendisi öldürülmez. Nihai bir netice olarak da, kendisi hayatta kalmış olur. Kıyasın, öldürülmek istenen kimse için bir hayat olmasına gelince, bu da bir gerçektir; çünkü onu öldürmeyi düşünen kimse kıyas edileceğinden korktuğu zaman, o kimseyi öldürmekten vazgeçer. Razi hüküm olarak kıyası katil ile öldürülen ve öldürülenin velisi bağlamında değerlendirmektedir. Eğer öldürülenin velisi diyet isterse, katilin ona diyeti vermesi gerekmektedir. Denklik meselesinde hür hüre karşılık, kadın kadına karşılık, köle de köleye karşılık kıyas olması gerekmektedir. Razi kıyasla ilgili ayette öldürülenin öldürülmesi sebebiyle size kıyas farz kılındı derken "Mü'min birisinin öldürülmesi sebebiyle yüz deve (diyet cezası) vardır" şeklinde gelen hadisten mutlaka öldürmenin vacib olduğu şeklinde anlamamak gerektiğini ifade etmektedir.¹⁵⁸ Razi şibh-i amd (kasda benzer öldürme) ile öldürme sonucu öldürülen kimse için öldürenin ödeyeceği diyet cezasının yüz deve olacağını hadiste ifade edildiğini belirtmektedir. Şibh-i amd ve kasden öldürmede de keffaretin bir köle azad etme olacağını söylemektedir. Kasden öldürmede köle azad edilmesinin vacip olduğunu söylemektedir.¹⁵⁹

"Her günahın Allah'tan affi beklenebilir. Ancak kafir olarak ölen ile bir müslümanı haksız yere öldüren kimselerin günahı hariçtir."¹⁶⁰ Razi tefsirinde şu açıklamayı yapmaktadır: Cenab-ı Hak burada, tek bir canı öldürmenin, bütün insanları öldürmek gibi olduğu hükmünü vermiştir. Şüphe yok ki bu sözden maksad, kasten ve haksız yere adam öldürmenin cezasını iyice anlatmaktır. Bunun bu şekilde anlatılmasındaki gaye de, Yahudilerin böylesine bir tehdidin olduğunu bilmelerine rağmen Peygamberlerini öldürmeye yeltenip, öldürdüklerini belirtmektir. İşte bu, onların kalplerinin son derece katı ve itaattan uzak olduğunu göstermektedir. Kur'an'da Habil'le Kabil'in kıssalarının anlatılmasından maksat, Yahudilerin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile güzide sahabelerini öldürmeye niyetlendikleri bir hadise ile ilgili olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli etmektir.¹⁶¹

¹⁵⁸ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c. 5, s. 49-50

¹⁵⁹ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c. 8, s. 237-238

¹⁶⁰ Et-Tergib ve't-Tehib, s. 50

¹⁶¹ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, c. 9, s. 40

Ayet ve hadislerde katil fiilinin büyük günahlardan olduğu görülmektedir. Dünyadaki cezasının kısas veya diyet; ahirette ise tevbe etmesi halinde “Allah şirk dışındaki bütün günahları bağışlar.” (Nisa, 4:48) mealindeki ayete istinaden bağışlanacağını, tevbe etmeden ölürse cezasını çekmesi gerekeceği sonucuna ulaşılmaktadır. Küfür, öldürmeden daha büyük bir günahdır. Küfrün tevbesi kabul edildiğine göre, küfre göre daha küçük olan katillğin tevbesinin kabul edilmesi makul görünmektedir. Diğer bir yaklaşım ise, Allah Teâlâ'nın, Furkân suresinin sonundaki şu ayetidir: "Onlar ki Allah'ın yanı sıra başka bir tanrıya tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Kim bunlardan (birini) yaparsa cezaya çarptırılır, kıyamet günü, onun azabı katmerleşir ve o azabın içinde hor ve hakir olarak ebedi bırakılır. Ancak (şirkten) tevbe edip, imana gelen ve iyi amellerde bulunanlar müstesna." (Furkan, 68-70). Bu ayette zikredilen büyük günahlarla beraber, şirk hususunda yapılan tevbe makbul sayıldığına göre, katillik hususundaki tevbenin tek başına makbul olması daha evlâ olur.¹⁶²

Konumuz kapsamındaki Mu'tezile ve Eş'ârî mezhepleri fıkha dair katil fiili hakkında ortak görüş bildirmişlerdir. Tevbe şartıyla katil fiilini işleyenlerin bağışlanacakları hükmüne varmaktadırlar.

“Kisas kelimesinin anlamı, suça denk, herkese eşit uygulanması gereken adil bir ceza olarak yorumlanabilir. Bu genel cezanın içeriği ise ayetlerin ve hadislerin doğrudan veya zimnen ortaya koyduğu hata, kasıt, tahrik, din ve dar ayrımı gibi sebeplerle suçun niteliğine göre farklılıklar arz edeceği açıktır. Ayrıca suçun önlenmesi, caydırıcılığın sağlanması, ıslahın gerçekleştirilmesi ve mağduriyetin giderilmesi gibi maslahatlar doğrultusunda cezaların belirlenmesi devreye girmektedir. Nasslara ve uygulamalara bakıldığında sırayla ölüm cezası, diyet, hapis, ömür boyu hapis, sürgün, kamu haklarından mahrumiyet ve af gibi alternatifler belirgin hale gelmektedir. Bütün bunlara ek olarak cezaların süresi, miktarı, ağırlığı veya hafifliğinin de suçların niteliğine ve toplumsal şartlara göre belirlenmesi ve güncellenmesi gerekecektir. Hatta bu hukuki cezalara paralel olarak köle azad etme, oruç tutma ve günahlara keffâret gibi ahlakî bir takım cezalar ve prensipler de devreye girmektedir ki bu hükümler suçlunun ıslah edilmesinin caydırıcılık kadar önemli bir maslahat olduğunu göstermektedir. Nassların

¹⁶² Râzi, *Tefsir-i Kebir*, c. 8, s. 252-253

öngördüğü bu son alternatifler, günümüz pozitif hukuk mantalitesiyle bağdaşmıyor gibi görünse bile bireysel ve toplumsal islahın sağlanması ve hukukun ahlakî ve toplumsal arka-planının güçlendirilmesi açısından önemli tekliflerdir. Ayrıca hadislerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber'in uygulamalarında kan davasının ortadan kaldırılması, cezanın mümkün mertebe hafifletilmesi ve hatta mümkünse affedilerek diyete çevrilmesi yönünde bir çaba sarfedildiği görülebilmektedir ki bu, geçmiş fıkıh âlimlerinin tavır ve tutumlarına da önemli ölçüde yansımıştır.¹⁶³

Zina kelimesi, Z-N-Y "زنى" kökünden Arapça bir isim olup gayri meşru münasebette bulunmak, evli erkek veya kadının, kendi rızasıyla eşinden başka bir kimseyle cinsel ilişkide bulunması, kanun dışı cinsel buluşma, aralarında şer'an cinsî münasebete imkan veren bir bağ olmadan bir erkekle (zani) bir kadının (zaniye) cinsî münasebette bulunması şeklinde tarif edilmiştir.¹⁶⁴

Dînî nasların sarih ifadesi ve terhib (tehdid/korkutma) ile çirkin bir fiil olarak vafettiği zina fiili, İslam'ın yasakladığı büyük günahlardandır. Hem aklen hem de nas tarafından çirkin, utandıracak bir fiildir. İnsan neslinin fesada uğramasına, aile mefhumunun yok olmasına ve toplumda birçok keşmekeşin meydana gelmesine sebep olan bir fiildir.

Kur'an'da zina ile ilgili ayetler şu şekilde geçmektedir: "Zinaya yaklaşmayın. Şüphesiz o bir hayasızlıktır, kötü bir yoldur."¹⁶⁵ Onlar ki; Allah'la beraber başka bir ilaha ibadet etmezler. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar. Zina etmezler. Kim bunlardan birini yaparsa cezaya uğrar."¹⁶⁶ "Zina eden erkek, ancak zina eden veya müşrik bir kadınla evlenebilir. Zina eden kadınla da ancak zina eden ve müşrik olan bir erkek evlenebilir. Bu mü'minlere yasak edilmiştir." (Nur, 24:3)¹⁶⁷

¹⁶³ Tuncer Namlı, "Kıyası Yeniden Düşünmek", *AIÜLAD*, S, 3, 2010, s. 148

¹⁶⁴ İbrahim Çalışkan, "İslam'da Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası", C, 33, Ankara: *AÜİFD*, 1992, s. 62

¹⁶⁵ İsrâ, 17:32

¹⁶⁶ Furkan, 25:68

¹⁶⁷ Zehebi, *Kebair*, s. 76-77

"Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Şayet Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini (tatbik) hususunda onlara acımayın. Mü'minlerden bir grup da bunların cezasına şahit olsun." ¹⁶⁸

Rasulullah (s.a.v.) kendisinden büyük günahlar sorulunca şöyle buyurmuştur: "Zina eden mü'min, (halis) mü'min olduğu halde zina etmez. Hırsızlık yapan da (halis) mü'min olduğu halde hırsızlık yapmaz. İçki içen de (halis) mü'min olduğu halde içki içmez." ¹⁶⁹

"Bir kul zina ettiği zaman iman ondan ayrılır ve bulut gibi başının üzerinde durur. Zina fiilini bitirdiği zaman da imanı tekrar kendisine döner." ¹⁷⁰ "Allah kıyamet gününde üç kimse ile konuşmaz, onlara rahmet nazarıyla bakmaz, onları temize çıkarmaz ve onlar için acıklı bir azap vardır. Bunlar: "Zina eden evli kimse, yalancı idareci, kibirli fakir." ¹⁷¹

Zinanın en kötüsü kişinin kendi annesi, kız kardeşi, üvey annesi ve diğer mahremleriyle yaptığı zinadır. "Nikahı yasak olan mahremlerinden biriyle zina yapanı öldürün. Bera (r.a.) rivayet etmektedir: "Dayım Ebu Bürde elinde sancak olduğu halde yanımdan geçti nereye gidiyorsun diye sordum. Dedi ki: Rasulullah (s.a.v.) beni babasının hanımıyla evlenen birini öldürüp malını almak için gönderdi." ¹⁷²

Razi zina fiilini hüsün-kubuh meselesiyle ilişkilendirerek izah etmektedir. Eşyanın zatında olan güzellikten dolayı güzel olduğunu; zatında bulunan çirkinlikten dolayı da çirkin olduğunu savunanların ve aklın da bu hüsün ve kubuhu görebileceğini ileri sürenlerin İsrâ Suresinin 32. ayetiyle zinanın haramlığını izah ettiklerini nakletmektedir. Akıl güzele karar verir diyenler Allah'ın zinayı yasaklaması onun hayasızlık olmasından dolayıdır demektedirler. Razi, bu görüşe karşı çıkmaktadır. Razi, Allah'ın mutlak kudret sahibi olduğunu kabul etmektedir. Allah eşyayı yaratma fiiliyle dilediği gibi

¹⁶⁸ Nur, 24:2

¹⁶⁹ Buhari, *Hudud*, 20

¹⁷⁰ Ebu Davud, *İman*, hadis: 4690

¹⁷¹ Zehebi, *Kebair*, s. 49-50

¹⁷² Zehebi, *Kebair*, s. 51

yaratmaktadır. O'nun fiillerinden sual olunmaz. Bu nedenle fiillerinde hikmet ve sebep aranmamalıdır demektedir. Razi kainattaki sebepliliğe karşı çıkmaktadır. Usul ve fıkıh bilgini olan Razi kıyası kabul etmektedir. Bir taraftan Allah'ın fiillerinin gayr-ı muallel/sebepsiz olduğunu savunup bir taraftan da kıyası kabul etmekle tenakuza düşecektir. Bu tenakuzdan kurtulmak için illeti muarriif(tanıtıcı) alamet şeklinde açıklamak suretiyle düştüğü tenakuzdan kurtulmaya çalışmıştır.¹⁷³

Razi, zina fiiliyle ilgili olarak bu fiilin hayasızlık olduğu için yasaklandığını söyleyenlere karşı çıkmaktadır. Onların yaptıklarının bir şeyin hükmünü kendisiyle delillendirmek olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir şey ise muhal olan bir durumdur. O, zinanın sadece hayasızlık olduğu için nehyedildiğini kabul etmez. Bir şeyin iyi veya kötü olması onda bulunan bir vasıftan dolayıdır. Bir şeyin aslında maslahat veya mefsedet olması şeriatla değil zatı gereği olan bir husustur. Vücuda faydalı besinleri almak maslahat, şiddetli bir şekilde vurmak ise mefsedettir. Bunların bu şekilde bilinmesi şeriatla değil akılla bilinir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre biz diyoruz ki, Allah Teala'nın emirleri gerek yaşama yeri olan bu dünyada ve gerekse ahirette, alemin maslahatlarına uygun biçimde vuku bulmuşlardır. Buradan hareketle zinada çok sayıda mefsedetlerin bulunması söz konusudur. Bu mefsedetler şöyle açıklanabilir: Neseplerin karışması ve kaybolması. Böylece insan, zina eden kadının doğurduğu o çocuğun, kendinden mi yoksa başkasından mı olduğunu bilemez. Onun eğitimiyle de ilgilenmez ve onu uhdesine almaz. Bu şekilde doğan çocukların zayi olmasını gerektirir. Bu zayi oluş da, neslin tükenmesine neden olur. Bir erkeğin bir kadına sahip olması meşru bir yolla olmazsa geriye kalan tek çare kavgadır. Kadın, zinaya bilfiil teşebbüs edip bunu alışkanlık haline getirdiğinde, fitratı temiz ve ruhu müstakim olan hiç kimse, o kadından hoşlanmaz. Bu durumda da ülfet ve sevgi diye bir şey bulunmaz. Evlilik kurumu kalkınca bir erkek istediği kadını elde edebilecektir. Böylesi bir durum insanlarla hayvanlar arasında bir fark bırakmaz. Kadının nikahlanması sadece şehvet tatmini için değil aynı zamanda yeme, içme, ev işlerini düzene koyma ve erkeğine yardımcı olmak gibi vazifeler açısından önem taşımaktadır. Bütün bunlar ancak bir erkeğin himayesinde bulunmakla mümkün olur. Cinsî

¹⁷³ Salim, Ögüt, *Dinî Hükümlerin Temellendirilmesinde Hikmet*, Ankara: Hititkitap Yay., 2009, s. 25

münasebet şiddetli bir zilleti gerektirir. Hem bütün insanlar bu işe, ancak kapalı yerlerde ve kimsenin muttali olamayacağı zamanlarda yönelirler. Nikah yoluyla bu çirkin iş alenileşmekten çıkar.¹⁷⁴

Yapılan açıklamalardan sonra Cenab-ı Hakkın zinayı şu üç vasıfla, yasaklamış olduğunu söyleyebiliriz. Hayasızlık olması, buğzu ilahiye sebep olması, kötü bir yol olarak nitelenmesi.¹⁷⁵ İslam hukukçu ve mütefekkirlerinin zinanın yasaklanmasıyla ilgili hikmetlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Soyların korunması sağlanmış olacaktır. Soylar korunmazsa milletler, kabileler meydana gelmeyecek ve Kur'an'ın tavsiye ettiği tanışma da gerçekleşmeyecektir.
- b) Zinadan doğan çocuğun babasının belli olmaması çocuğun sahipsiz kalmasına sebep olacak ve hukukunun çiğnenmesiyle hem çocuk için bir yıkım hem de toplum için bir yıkım olacaktır.
- c) Zinanın kalkmasıyla toplumda ırz ve namus korunmuş olur. Nikah yolunun helal kılınmasıyla insanın itibarı koruma altına alınır.
- d) Ailenin içinde bulunduğu düzeyi korumak ve devam ettirmek, ancak zinanın toplumdaki kaldırılmasıyla mümkündür.¹⁷⁶

Hukukî açıdan zina İslam'ın ilk yıllarında evli ve dullar için müebbed hapis, bekarları da azarlamak şeklinde gerçekleşmekteydi. Zina yapan kadınlar hakkında dört şahit istenmekteydi. Zina suçunun cezası içki ve hırsızlık gibi Allah hakkıdır. Şahitler bir kimsenin geçmiş zamanda işlediği bir suça şahitlik ettikleri zaman eğer uzak bir yerde değillerse -zina isnadından başka- hiçbir suçun cezası hakkında şahitlikleri kabul olunmaz. Allah hakkı olan bu suçlar işlenir işlenmez şahitler hakime bildirmezlerse suç sakıt olmaktadır. Şahitlerin suçluyu belirli bir süre geçtikten sonra hakime bildirmeleri suçlu hakkında önceden olmayan ancak daha sonra ortaya çıkan bir düşmanlık sebebiyle olma ihtimali üzerine kabul edilmemektedir. Cezayı gerektiren süre hakkında da ihtilaf bulunmaktadır. Ebu Hanife geçen zamanı her devirdeki hakimlerin takdirine

¹⁷⁴ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c. 14, s. 463-464

¹⁷⁵ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c. 14, s. 466; bk: Taberi, *Tefsir*, c. 1, s. 520

¹⁷⁶ Çalışkan, "Zina suçu", s. 73

bırakmaktadır. İmam Muhammed de bir aylık bir süre zarfında suçlunun hakime bildirilmesi gerektiğini söylemektedir. Hanefilere göre fasık kişinin şahitliği kusurlu da olsa kabul edilir demektirler ancak dört fasıkın şahitliği ile zaniye ceza lazım gelmez demektirler. Şafilere ise daha sert bir tedbirle fasıkın köle gibi olduğu ve kölenin de şahitliği nasıl kabul edilmiyorsa ve şahitliğe ehil değilse fasık da aynı konumdadır demektirler. Hz. Peygamber hayatında şer'i cezaları uygulamama yönüne meylettiği sezilmektedir. Kendisine zina ikrarıyla gelen Maiz'i iki kez geri çevirmiş üçüncüsünde cezayı uygulamıştır. Zina suçunda dört şahit istenmesi bu suçun alenileşip topluma sirayet etmesini önlemektir. Şahitlerden birinin dahi şahitlikten çekilmesiyle onlara kazf/iftira cezası yüklemektedir. Böylece kendisine kazf cezası yüklenen kimse insanların şeref ve itibarını sarsan bu tür şahitlikten çekinecektir. Recm uygulanırken önce şahitler sonra hakim ve halkın taşlamaya başlamasının istenmesindeki gaye ise şahitlerin kendilerinin şahitliğiyle birinin ölümüne sebep olmaktan çekindirmektir. Kişi suçunu ne zaman ikrar ederse o zaman suçun gerektirdiği ceza kendisine verilmektedir.¹⁷⁷ İlk dönemlerde zina suçu sabit olunca evde hapsedilmeleri emredilmekteydi. Daha sonra evli ve dulların recm edileceği, bekarlara da yüz değnek ve bir yıl sürgün cezasının verileceği hükmü gelmiştir. Razi, recmle ilgili olan uygulamanın tevatürle geldiği ve birçok sahabenin nakline dayandırmaktadır.¹⁷⁸

Zemahşeri, zaniye recm haddinin uygulanabilmesi için Ebu Hanife'nin altı şart ileri sürdüğünü kaydetmektedir. Bunlar Müslüman olmak, hür, akıllı, buluğ çağına erişmiş olmak, sahil bir nikahla nikahlanmış olmak, ve cinsel birleşmenin gerçekleşmesi. Zemahşeri, bu çirkin fiilin şirk ve öldürme fiilinden sonra büyük günahların başı olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁹ Malikîler Müslüman olması gerekmektedir. Kafir bir erkek kafir bir kadınla zina etmesi halinde had uygulanmasa da açıktan bu fiili işlererse tazir cezasına çarptırılırlar. Kafir erkek müslüman kadını zinaya zorlarsa öldürülür. Eğer o kadının itaati doğrultusunda zina etmişse tazir cezası uygulanır. Cumhurun görüşü ise kafire zina suçundan dolayı recmedilmektir. Hanefilere göre muhsan kimse öldürülmeyip sopalanır. Şafii ve Hanbelilere göre ise müste'mene (İslam devleti

¹⁷⁷ Burhanüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir Merginânî, *el-Hidaye*, Çev: Ahmet Meylani, Kahraman Yay., c. 2, s. 229-230

¹⁷⁸ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, c.16, s. 488-489

¹⁷⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. 3, s. 208-209

tarafından kendisine izin verilen kimselere had uygulanmaz. Çünkü ticaret, turizm v.b. maksatlarla gelen kimse İslam'ın hükümlerini kabul etmiş olmaz. Eman ve ahid almakla Allah'ın hakkını iltizam etmiş olmaz.¹⁸⁰

Zina, çok çirkin, evrensel ahlak kurallarına aykırı, insanî vasıfları ve insan onurunu zedeleyen toplumdaki dengeleri altüst edici bir fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. Konunun hüsün kubuh meselesiyle ilişkisi bağlamında ise insanın sınırlı bilgisi sebebiyle eşyadaki bütün hikmetleri bilmesi insana kaldıramayacağı yük yüklemek demektir. Bunun yanı sıra insanın bilgi alanına giren ve iyilik ve kötülüğüne hükmedebileceği alanlar da bulunmaktadır. Razi'nin de ifade ettiği gibi birçok mefsedete yol açan bir fiil olması yönüyle zina büyük bir günahdır. Toplumlara yok olmasına ve nesillerin bozulmasına neden olmaktadır. İslam, insanları şüpheli şeylerden uzak tutmakta (sedd-i zeraî), harama açılan kapıları kapamakta ve getirmiş olduğu emir ve yasakları her yönüyle insan maslahatına uygun bir hayat nizamı sunmaktadır.

Şer'î terminolojide hırsızlık; nisab miktarında olan veya kıymeti nisab miktarında bulunan başkasının mülkündeki korunmuş bir malın, âkil ve bâliğ olan birisi tarafından, kendisinin o malda bir mülkiyet şüphesi dahi bulunmadan, gizlilik üzere alınmasıdır.¹⁸¹ Dinin usulü hamsesi diye de bilinen beş temel haktan birisi olan mülkiyet hakkı dinin dokunulmazlarından¹⁸² İslam hukukunun istidlal metodlarından olan maslahat kavramı ve bu kavram çerçevesinde olan kıyas, illet ve hikmet kavramları bu temel düşünce üzerine bina edilmiştir diyebiliriz. İslam mülkiyet hakkına önem vermiş ve nasıl can mukaddes kabul edilmişse mal da öyle mukaddes kabul edilmiştir. Mülkiyete zarar gelmemesi için tedbirler alınmış, mala karşı saldırı olduğunda ise dünyevi bir yaptırım olan Kur'an tarafından belirlenmiş had cezası uygulanmıştır. Konu hakkındaki ayetler Kur'an'da şu şekilde geçmektedir: “Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah

¹⁸⁰ Zühayli, *Fıkıh Ansiklopedisi*, c. 7, s. 340

¹⁸¹ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el- Mavsîlî, *El-İhtiyar Li-Ta'lîl'l-Muhtar*, çev: Mehmet Keskin, İstanbul: Ümit Yay., 1998, c. 4, s. 5-6.

¹⁸² Sabri Erturhan, “Suçla Mücadele Yöntemleri”, s. 112

güçlüdür, hikmet sahibidir.”¹⁸³ İbn Şihab, “Allah'ın nekâli ve azabı, insanların mallarını çalmakta el kesmektir.” demiştir.

“Allah Azîz'dir.” yani hırsızdan intikam almakta izzet sahibidir; “Hakîm'dir” yani el kesmeyi emretmekte hikmet sahibidir; onda hikmeti vardır, demektir. Ebu Hureyre (r.a.)'nin rivayet ettiği bir hadiste Rasulü Ekrem: “Zina eden, zina ettiğinde mü'min olduğu halde zina etmez. Hırsızlık eden, hırsızlık ettiği vakit, mü'minin olduğu halde hırsızlık etmez. İçki içen, içki içtiği vakit, mü'min olduğu halde içki içmez.”¹⁸⁴ buyurarak sayılan suçlarla birlikte hırsızlığın imana yakışmayacak vasıfta bir fiil olduğunu ifade etmektedir.

Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet olunan başka bir hadiste de Rasulullah: “Allah şu hırsıza lanet etsin ki o, bir yumurta çalar da eli kesilir, bir ip çalar da eli kesilir.”¹⁸⁵ Hırsızlığın kebîreden olduğu bu ayet ve hadislerden anlaşılmaktadır. Şüphe ile hırsızın eli kesilmese de yine kebire olmaktan çıkmaz. Çünkü şüphe, çalınan şeyi helal kılmaz. Cami ve benzeri yerlerden muhafaza altında olmayıp serbest olan yerden çalmak gibi.

Halimi de, “Hırsızlık, kebâirdendir. Yol kesip mal almak fahiştir. Yol kesmekle adam öldürmek ise daha fahiştir. Değeri olmayan bir şeyi çalmak ise sağîredir. Şayet çaldığı kimse yoksul ise, o zaman had uygulanmasa bile yine kebîredir.” demektir. “Haksız yere insanların malını almak da kebîredendir. Şayet malı alınan kimse yoksul ise veya alan zorla almışsa bu fahişedir. Kumar yolu ile alınan da aynıdır. Şayet aldığı veya çaldığı değersiz bir şey ise ve mal sahibinin de buna ihtiyacı yoksa bu sağîredir.”¹⁸⁶

Kurtubi hırsızlık suçunun cezasının el kesmek olduğunu söylemektedir. Bu cezanın cahiliye döneminde de uygulanmakta olduğunu söylemektedir. Rasulullah'ın (s.a.v.) da hırsızlık yapanlar için had cezası uyguladığı hadisin açık beyanından müşahede edilmektedir. Yüce Allah'ın: "Ellerini kesin" buyruğunda geçen "kesmek" fiilinin anlamı, ayırmak ve izale etmektir. Kesmek ise ancak hırsızda, çalınan şeyde çalmanın

¹⁸³ Maide, 5:38

¹⁸⁴ Buharî, *hudud*, 2; Müslim, *İman*, 38

¹⁸⁵ Müslim, 3/1314

¹⁸⁶ Taberi, *Tefsir*, c. 3, s. 374-380

gerçekleştiği yerde ve çalmanın niteliğinde birtakım sıfatların bir arada bulunması halinde icap eder. Hırsızda aranan nitelikler beş tanedir. Bunlar buluş, akıl, kendisinden hırsızlık yaptığı kimsenin mülkiyeti altında (kölesi, cariyesi) olmamak, o kimsenin lehinde veya aleyhinde velayet yetkisinin bulunmamasıdır. Hırsızlık yapan erkek ve kadının ne kadar miktar eşya veya paraya mukabil elinin kesilmesi ayetin umumî olması hasebiyle zahirinden çok cüz'î bir şey dahi olsa kesilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak, uygulamadaki durum böyle değildir. Hz. Peygamber: 'Hırsızın eli, ancak çeyrek dinar ve daha yukarısı dolayısıyla kesilir" diye buyurmuştur. Böylelikle Hz. Peygamber, yüce Allah'ın: "Hırsızlık eden erkekle, hırsızlık eden kadın" buyruğunda bir takım niteliklere sahip hırsızları kastetmiş olduğunu beyan etmekte ve dolayısıyla ancak çeyrek dinarlık bir mal yahut da kıymeti çeyrek dinara ulaşan bir malın çalınması halinde hırsızın eli kesilmesi gerektiğini söyleyip ayeti açıklamaktadır.¹⁸⁷

Zemahşeri, hırsızlık yapan kimseyle ilgili ayetin Sibeveyh ve diğer alimler tarafından raf ve nasb arası okumaları tartışmalarına değindikten sonra fikhî açıdan konuyu ele almaktadır. Ebu Hanife'nin on dirhem değerinde bir şey çalana, Malik ve Şafiî'nin ise dört dirhem çalana el kesme cezası uyulaunacağına hükmettiklerini nakletmektedir. Kişi tevbe edip halini düzeltmiş ve hırsızlık yapmazsa Allah'ın onu ahirette bağışlayacağını söylemektedir. Ebu Hanife ve Şafiî kişi tevbe etmiş bile olsa el kesmedeki hikmetten dolayı ceza olarak elinin kesileceğini bildirmektedir. Harbînin ise dine davet edilip Müslüman olması için elinin kesilmeyeceğini ifade etmektedir.¹⁸⁸

Razi, hırsızlıkla ilgili Maide suresinin 38. ayetini değerlendirirken önce dil bilgisi açısından ayeti tahlil etmektedir. Dil bilgisi açısından "Faktaû" kelimesinin merfu olarak okunmasının tercih edilen görüş olduğunu belirtmektedir. Buna delil olarak ayetteki "Hırsızlık yapan erkeğin elini kesiniz." ceza (cevap) şeklinde takdir edildiğinde başında "fa"nın bulunuşundan dolayı uygun olduğunu söylemektedir. Ayetten hırsızlığın şart, el kesmenin ise ceza anlamı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Hırsızlık, bir suçtur. El kesmek de bir cezadır. Suçlara ceza vermek, münasip ve uygun bir harekettir. Zira, münasip bir vasfin peşinden bir hükmün zikredilmiş olması, o vasfin, o hükmün illeti olduğuna delalet eder.

¹⁸⁷ Kurtubi, *Ahkamu'l-Kur'an*, c. 6, s. 199-200

¹⁸⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. 1, s. 631

Razi, hırsıza verilecek olan cezanın şekli, ayetin mücmel veya umum olup olmadığı, cezaya yönelik malın miktarı, cezayı kimin uygulayacağı gibi meselelere değinmektedir. Kelâmi olarak Mu'tezile'nin büyük günahların salih amelleri yok edeceğine dair "ihbat" görüşlerini reddetmektedir. Mu'tezile ayetteki "Allah'tan, ibret verici bir ukubat (ceza) olmak üzere..." ifâdesi, bu cezanın, o hırsıza uygulanışının, ancak o hırsızı küçümsemek için olup onu hor ve hakîr kılacak bir yolla yapıldığını gösterir. Bu ifade şekli günahından dolayı küçümsenen kimsede saygı bırakmamakta. Saygı ve küçümseme birbirinin zıddı olan şeylerdir. Bundan dolayı bu iki şey bir arada olamazlar. Mu'tezile bu yorumuyla büyük günahların bütün taatleri yok ettiğine hükmetmektedir.¹⁸⁹

Mu'tezile ve Eş'ari mezheplerinin her ikisi de usulde ayrılıklar bulunsa da hırsızlık suçunun cezası olarak el kesme konusunda birbirleriyle aynı görüşe varmaktadırlar.

Hırsızlığı sadece bir miktar malın çalınması şeklinde düşünmemek gerekir. O aynı zamanda insanların can, mal ve ırzını da tehlikeye atan ve kamu düzenini zedeleyen bir suçtur. Kişinin üretebilmesi için malı konusunda güven içerisinde olması gerekir. İş sahibinin güven duymadığı bir yerde üretim yapması düşünülemez. Mülkiyet hakkı ihlallerinde emeğe, hak paylaşımına ve helal kazanca saygısızlık vardır. M. Hamdi Yazır konu hakkında hiçbir mazeret ve ihtiyaç bulunmaksızın hırsızlığa cür'et etmek hem başkasının hakkına el uzatmak; hem Allah'ın izzetine bir tecavüz; hem de gizliden gizliye Allah'a harp açmak demektir.¹⁹⁰

Hırsızlık suçunun cezasıyla ilgili çağdaş bir yorum Hüseyin ATAY'dan gelmiştir. O fıkıhçıların *Kat'* kelimesinin sadece kesmek anlamına gelmediğini bu fiilin bir şeye engel olmak anlamı da taşıdığını ifade etmektedir. Hırsızlığı önlemek için alınacak tedbirlerin de *kat'* kelimesinin anlamına dahil olmasının gerekli olduğunu, böyle müspet yönde bir hareketin suçla mücadele etmede ilk olarak atılması gereken bir adım olduğunu belirtmektedir. Eğer hırsızlık alınan bunca tedbirlere rağmen önlenemiyorsa

¹⁸⁹ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c. 9, s. 67-68

¹⁹⁰ Erturhan, Suçla "Mücadele Yöntemleri", s. 112

en son çare olarak elinin kesilmesi hükmü verilmesi gerekeceğini belirtmektedir.¹⁹¹ Suçla mücadele etmede düşünce planında fikir üreten kelâm ilmi olduğu gibi fiiliyat alanını da hukuk müeyyideleriyle tamamlamaktadır.

Salât kelimesi lügatte duâ mânasına gelmektedir.¹⁹² Zira Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de (bu kelimeyi bu mânada kullanarak) şöyle buyurmuştur: “Onlar için dua et.”¹⁹³ Namaz İslam dininin önemli şairinden olan bir ibadettir. İbadetlerin özü ve fihristesi mesabesinde olan bir ibadettir. Ayet ve hadislerde önemle üzerinde durulmaktadır. Allah Teala “Kuşkusuz namaz, fenalıklardan ve kötülükten alıkoyar.”¹⁹⁴ buyurmaktadır. Peygamber (s.a.v.) de namazın önemine dikkat çekmiş “Namaz dinin direğidir.”¹⁹⁵ demek suretiyle dini ayakta tutan bir unsur olarak görmektedir. Bu nedenle terk edilmesi büyük günah olarak değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili ayetler Kur'an'da şu şekilde yer almaktadır. "Arkalarından öyle kötü bir nesil geldi ki namazı zayi ettiler, şehvetlerine uydular. Onlar azgınlıklarının cezasını göreceklerdir. Ancak tevbe edenler ve salih amel işleyenler hariç."¹⁹⁶

"Vay! O namaz kılanların haline! Onlar kıldıkları namazdan gafilirdiler."¹⁹⁷ "Sizi cehenneme sokan nedir? dediklerinde Onlar: "Biz namaz kılanlardan değildik" derler."¹⁹⁸

Hadis kitaplarında namazla ilgili oldukça zengin bir literatür mevcuttur. Konu hakkında birkaç örnek verelim: "Kafirlerle aramızdaki fark namazdır. Kim onu terk ederse muhakkak ki kafir olmuştur."¹⁹⁹ Diğer bir hadiste Rasulullah (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kıyamet günü kul önce namazlarından ötürü hesaba çekilir. Eğer

¹⁹¹ Hüseyin Atay, “Dinde Reformun Yöntemi ve Bir Örnek: Hırsızlık”, Ankara: *AÜİFD*, 2002, c. 43, s. 13

¹⁹² Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el- Mavsîlî, *El-İhtiyar Li-Ta'lîl'l-Muhtar*, Çev: Mehmet Keskin, Ankara: Ümit Yay., 1998, c.1, s. 73

¹⁹³ Tevbe, 9:103

¹⁹⁴ Ankebut, 29:45

¹⁹⁵ Acluni, *Keşful Hafâ*, c, 2, s. 31

¹⁹⁶ Meryem, 19:59-60

¹⁹⁷ Maun, 107:4-5

¹⁹⁸ Müddesir, 74:42-43

¹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/346; Tirmizi, *İman*, 2623

namazları tam ise mutlu ve kazanmış kişi olur. Şayet namazları fasit (bozuk) ise kaybetmiş ve hüsrana uğramış kişilerden olur.²⁰⁰

"Allah'tan başka ibadete layık ilah olmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve rasulü olduğuna şehadet eden kula Allah cehennemi haram kılar."²⁰¹ Bu hadisle namazın insanın kurtuluşuna sebep olan başta kelime-i tevhidin iki kelimesiyle sağlam bir inanca; bütün ibadetleri bir nevi kendinde toplayan namaz ile de amel boyutuyla kişinin cezadan kurtuluş yolu gösterilmiş olmaktadır.

“Namaz müminler için vakitleri belli bir farz bir ibadettir.”²⁰² Ayet namazın belli vakitlerde kılınması gerektiğini bildirmektedir. Namazı kasten terk eden kafir olur.” rivayetlerine gelince, bunların sahih oldukları kabul edildikten sonra te'villeri vardır. Kasten ilerde kaza etmeyeceğini niyet ederek terk eden veya farzıyetini inkar ederek kılmayan kafir olur. Zaten helali haram, haramı helal diye itikad edenin ve herhangi bir farzı inkar edenin küfründe ittifak vardır.²⁰³

Namazı vaktinden çıkarıp da, vaktinden sonra kazaya bırakan ve onu kaza namazı olarak kılan bir kimse, büyük günah işlemiş sayılır. Bu kazaya bıraktığı namazı kılmayan kimse ise; zinakar ve hırsızın işlediği gibi günah işlemiş sayılmaktadır. Bu şekilde devamlı yapan kimseler tevbe etmedikçe büyük günah işleyen kimse gibidirler. Namazı devamlı kılmayan kimse ise, kafir, bedbaht, mücrim olup ahirette de hüsrana uğrayanlardandır.²⁰⁴

İman ve amel meselesi Mu'tezile ve Eş'ârî kelamcılar arasında hararetli tartışmalara sebep olan bir konudur. Mu'tezile mezhebi imanı amelden bir cüz olarak kabul ettiklerinden dolayı amelin yapılmamasının kişinin imanına noksanıyet getirdiğini ve

²⁰⁰ Nesai, *Sünen* c, 7, s, 83

²⁰¹ Tirmizî, *İmân*, 9

²⁰² Nisa, 4:103

²⁰³ Heytemi, *Zevacir*, s. 107-108

²⁰⁴ Zehebi, *Kebair*, s. 59

amelin terkinin kişiyi imanla küfür arasında (el-menzile beyne'l-menzile) bıraktığını ifade etmektedirler. Bu mertebeye ise fisk demektirler. Eş'ârî mezhebi ise imanla ameli birbirinden ayırdıklarından dolayı namazı terk eden kimsenin imanının varlığına şehadet etmektedirler.

Zemahşeri Maun suresini tefsir ederken namazın dinin direği olduğu, onun iman ile küfür ve riya (şirkin bir şubesidir) arasını belirleyen bir ibadet olduğunu ve zekatın da namazla kardeş olduğunu ve dinin köprüsü konumundaki bir ibadet olduğunu dini yalanlayanların namazlarından gafil olanların olması hak bir mana olduğunu söylemektedir. Bu şekildeki insanların Müslüman diye isimlendirilemeyeceğini ifade etmektedir.²⁰⁵

Razi konu hakkındaki değerlendirmeyi Meryem suresinin “*Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler. Ancak tevbe edip, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler hariçtir. Bunlar, cennete, girecekler. Ve hiç bir haksızlağa uğratılmayacaklardır.*” mealindeki 59 ve 60. ayetlerini izah ederken imanla amelin ayrı şeyler olduğunu söylemekte ve imanla amel ve tevbenin birbirlerinden ayrı manalar olmasalar o vakit birbirlerine atfedilmeleri gerekli olmazdı demektir. Atfin ayrı anlamları içeren ifadeler için kullanıldığına dikkati çekmektedir. Mu'tezile'nin ameli imandan bir parça saymalarının doğru olmadığını ifade etmektedir. Mu'tezile ayetteki istisnadan dolayı tevbede, iman ve ameli salihin birlikte olmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Razi bunun doğru olmadığını bir örnekle şöyle açıklamaktadır: İnkarcı bir kimse henüz bir namaz vakti girmeden Müslüman olsa veya hayırlı bir kadın namaz, oruç ve zekat gibi hükümler farz olmamıştır. Bu haldeyken ölürse kendisinden hiçbir amel çıkmadan kurtuluşa erecektir. Buradan hareketle ameli salihin kurtuluş için şart olduğunu söylemenin caiz olmadığı sonucuna varmaktadır. Konunun izah tarzında Razi'nin takip ettiği yöntem Eş'ârî görüşün iman-amel ilişkisini yansıtmaktadır. Namaz

²⁰⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, c, 4, s. 803

meselesinde de Allah'ın kudretini sınırlandıran vasıflamalara kaçıktan özellikle uzak durması gözden kaçmamaktadır.²⁰⁶

Burada iki mezhebin yöntem farklılığını görülmektedir. Eş'ârî mezhebi imanı amelden ayrı bir mana olarak düşünmekte ve ibadetteki eksikliğin imana herhangi bir noksanlık getirmeyeceğini belirtmektedir. Mu'tezile'ye göre durum çok farklı bir hal arz etmektedir. Onlar ibadetteki eksikliğin (konumuz namaz kılmamanın) imana eksiklik getireceğini açıkça ifade etmektedirler. Eş'ârî yaklaşımın daha ılımlı, radikal olmayan ve esnek bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Allah'a isyan etmek, koymuş olduğu kuralları çiğnemek anlamına gelen günahlara girmenin "yap denileni yapmamanın, yapma denileni de yapmanın" insanın iman sınırını aşmadığını gösteren Eş'ârî yaklaşım önceki bölümlerde ele alınmakta ve tercihe daha elverişli bir yaklaşım olduğu görülmektedir.

Fıkıhçılardan bir kısmı namazı terk edenin öldürülmesi gerektiğini, diğer bir grup fıkıhçı ise öldürülmeyeceğini söylemektedirler. Müslümanlar farz namazı kasten terk etmenin en büyük günahlardan birisi olduğunda, onun günahının Allah katında adam öldürmek ve hırsızlık yapmak günahından, zina ve içki içenlerin günahından daha büyük olduğunda ve onu terk edenin dünyada ve ahirette Allah'ın cezasına, gazabına ve rezil rüsvay etmesine maruz kalacağına görüş birliği içindedirler. Fakat müslümanlar namazı kasten terk edenin öldürülüp öldürülmeyeceğinde, nasıl öldürüleceğinde ve kâfir olup olmadığında ihtilafa düşmüşlerdir. Sufyan b. Saîd es-Sevrî, Ebû Umer el-Evzaî, Abdullah b. el-Mubarek, Hammad b. Zeyd, Vekî' b. el-Cerrah, Malik b. Enes, Muhammed b. İdris eş-Şafiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahaveyh ve arkadaşları namazı terk edenin önce aynı mürtedde olduğu gibi üç gün tevbeye çağrılacağını, (Şafiilerde mürtedi tevbeye çağırarak vaciptir, çünkü mürtedliğin cezası ebedi cehennemde kalmaktır. Dolayısıyla mürtedi önce cehennemden kurtarmak vaciptir.) tevbe etmezse kılıçla boynu vurularak öldürüleceğini ifade etmektedirler. Bu ceza Maliki ve Şafiilerde had ismini almaktadır.²⁰⁷

²⁰⁶ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c, 11, s. 236

²⁰⁷ Heytemi, *Zevacir*, s. 111-115

Zekat müessesesi namaz gibi İslam'ın amele ait temel meselelerinden biridir. Din insanın bütün hayatına yön veren ve insan hayatını inanç, ibadet ve ahlak temeline dayalı bir sistem içerisinde yoğuran bir bütündür. Sadece düşüncede başlayıp düşüncede biten bir mefhum değildir. Din öğretileriyle ve uygulamalarıyla hayata müdahale etmektedir. İslam insanların farklı sosyal kategoriler halinde yaşamalarını bir olgu olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte birbirlerine karşı hem sorumluluk yüklemekte hem de güçlünün zayıfın yardımına koşmasını tahşidatla istemektedir. Bu yardımlaşma müesseselerinin en önemlilerinden biri de hiç şüphesiz zekat müessesesidir. Zekat, sözlükte artma, çoğalma, arıtma, övgü, ve bereket gibi anlamlara gelmektedir. Dinî terminolojide ise; zenginlerin mallarından belli bir bölümünü karşılıksız olarak, dinen belirlenmiş olan yardıma muhtaç kimselere vermeleri demektir.²⁰⁸ Konuya ilgili ayetler Kur'an'da şu şekilde geçmektedir. "Yazıklar olsun o müşriklere ki, zekat vermezler ve ahireti inkar ederler."²⁰⁹

"Allah'ın kendilerine verdiğini (harcamada) cimrilik edenler, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Aksine onlar için şerdir. Çünkü cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde onların boyunlarına dolacaktır."²¹⁰

Rasulullah (s.a.v): "Zekatını vermeyenlerden hem zekatlarını ve hem de mallarının yarısını zorla alırız. Çünkü o, Allah'ın hakkıdır ve farz kıldığı şeydir" buyurmaktadır. Fıkıhçılar bu hadisin sarih lafzından zekat vermeyenlerin mallarının yarısının alınacağına hükmetmişlerdir. Diğer bir hadiste de Rasulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Cehenneme girecek ilk üç kişi şunlardır: - Zalim hükümdar, - Servet sahibi olup da malındaki Allah Teala'nın hakkını ödemeyen ve - Kibirli fakir."²¹¹

²⁰⁸ İbni Manzur Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut: 1990, c. 2, s. 36

²⁰⁹ Fussilet, 41:6-7

²¹⁰ Al-i İmran, 3:180

²¹¹ Zehebi, *Kebair*, s. 70-73

Zemahşeri zekat mevzusunu şöyle bir soru yönelterek açıklamaktadır: Zekatı vermemek Allah'ı ve ahireti inkar ile müşriklerin sıfatları arasında nasıl anılır? Bu soruya cevaben: İnsana en sevimli gelen şey sevgisinin yarısını oluşturan sahip olduğu malıdır. İnsan malını Allah yolunda bol bol harcarsa işte bu takvaya yakın olduğuna, istikametinin varlığına, niyetinin doğruluğuna ve düşüncesinin temizliğine delildir. Allah Teala'nın şu "Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarf edenlerin durumu" yani onlar mallarını infak etmekle kendilerinin durumunu sabit kılarlar. misalini görmüyor musun? demektedir ve zekatın önemine bu sözleriyle vurgu yapmaktadır.²¹² Kadı Abdülcebbar fiillerin güzellik ve çirkinliğinden bahsederken fiillere ait hükümler akıl ile bilindiği zaman bu fiiller artık aklî hükümlerdir demektedir. Hükümler şer' (sem) ile bilindikleri zaman şer'i hüküm olmaktadır. Akıl ile bilinebilen veya düşünme neticesinde ulaşılan hükmü şer'e nispet etmeye gerek yoktur, çünkü şer' o hükmü te'kid etmek için gelmiştir demektedir. Zekat konusu da şer' tarafından tayin edilen bir meseledir ve zekat vermemeyi Allah Kur'an'da kabih fiil olarak tasvir etmektedir.²¹³

Razi, Fussilet Suresinin 40 ve 41. ayetini tefsir ederken ayetlerin siyak ve sibakındaki bağlantılara dikkat çeken Mu'tezile'ye karşı şu izah tarzını benimsemektedir:

"Bazı kimseler, zekât vermeyip, bundan imtina etmenin küfrü gerektirdiğine delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teala zekât vermeyenlerden bahsederken, hem bundan önce küfrü gerektiren ifadeye yani, "Vay haline o Allah'a ortak koşanların" ifadesine, hem de bundan sonra küfrü gerektiren ifadeye, yani, "Onlar ahireti inkâr ile kâfir olanların tâ kendileridir" ifadesine yer vermiştir. Binâenaleyh eğer zekât vermeme küfür olmasaydı, küfrü ifade eden bu iki söz arasında, zekât vermeme işinden bahsedilmesi yersiz olurdu. Çünkü söz, bütün parçaları arasında ilgi ve münasebet gözetildiği zaman, ancak fasih olur." Bu görüşte olanlar, sonra da bu görüşlerini, Hz. Ebû Bekir es-Sıddık (r.a)'ın, zekât vermeyenlerin kafir olduğuna hükmetmesini de delil getirerek kuvvetlendirmişlerdir.

Bu görüşe şöyle cevap verebiliriz: İmanın, kalbin tasdiki ve dilin ikrarından ibaret

²¹² Zemahşeri, *Keşşaf*, c. 2, s. 265

²¹³ Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Hukuk Felsefesi*, s. 92

olduğu delil ile sabit olup, bu iki husus, zekât vermeme durumunda insanda mevcut ise, zekât vermeyişinden ötürü kişinin kâfir olması gerekmez.”²¹⁴

Zekatın farz bir ibadet olduğu ve zekatını vermeyenlerin büyük günah işledikleri konusunda kelâmcılar ve diğer bilginler arasında fikir birliği bulunmaktadır. Eğer bir müslüman bu emri inkar edecek olursa onun küfrüne hükmedileceğinde görüş birliği içerisindedirler.²¹⁵ Zekatın meşruiyeti kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Zekat, Kur’an’ın birçok ayetinde “Namazı kılın, zekatı verin”²¹⁶ şeklinde namazla birlikte emredilmektedir. Rasulüallah (s.a.v.) İslam beş esas üzerine kurulduğunu ifade ettiği hadisinde zekatı da bu beş esasın içinde saymaktadır. İslam, zekat üzerinde o denli hassasiyetle durmaktadır ki, ilk halife Ebu Bekir döneminde, bazı müslüman Arap kabileleri zekat vermeyi reddettiğinde, halife, zekatı verinceye kadar onlara savaş ilan etmiştir. Zira, "bütün toplumsal emirlerde olduğu gibi zekatın verilmesi de Allah’a itaatın bir nişanesidir. Zekat vermeye kudretli olduğu halde ondan kaçınmak da temerrüd ve isyanın bir işaretidir. Zekat hem malın bereketi hem de kalem suresinin 17-33. ayetlerinde geçtiği gibi gelecek olan bela ve musibetlere karşı bir siperdir. Zekat topluma ekonomik, sosyal katkıda bulunmakla birlikte, kardeşlik ve merhamet duygularını aşıl原因 ve toplumu birçok yönleriyle dengede tutan önemli bir ibadettir. Zekatın terki sosyal uçurumlara yol açmakta, insanı bencilleştirmekte, dünyevî meyil ve arzuların kölesi haline getirmektedir. Zekat vermemekle fakir zenginin malına göz dikmekte ve ona karşı düşmanlık duyguları beslemektedir. Zengin ise zekatı vermemekle fakire karşı merhametsizliğe, zulme ve ahlaksızlığa girmektedir. Her bir ibadetin vücubunun hikmetleri olduğu gibi zekatın burada saydığımız hikmetleri gibi pek çok hikmetleri bulunmaktadır. Din, insana hayatı kolaylaştırması ve iki dünya saadetini temin etmesi için zekat gibi İslam’ın köprüsü olan bir ibadeti müntesiplerinden istemektedir.

Zekatın verileceği yerler bizzat Allah tarafından belirlenmiştir. “*Sadakalar (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm’a) ısındırıl原因 olanlara (müellefe-i kulüb), (hürriyetlerini satın*

²¹⁴ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c.19, s. 351

²¹⁵ Zühayli, *Fıkıh Ansiklopedisi*, c. 3, s. 251; Nihat Dalgın, “Zekat Hükümleri”, Samsun: *OMÜİFD*, S. 16, s. 45

²¹⁶ Bakara, 2:43-83-110-177-277; Nisa, 4:77; Maide, 5:12

*almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere ve yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.”*²¹⁷ Zekatın dağıtım yerlerinden biri “*müellefe-i kulüb*“ tabir edilen gruptur. Bu tabirin birkaç anlamı bulunmaktadır. İslam’a henüz girmemiş ancak zekat paylarından vermek suretiyle İslam’a girmesi beklenenler, zararından korkulan gayr-i müslimler, gayr-i müslimlerin liderleri ki bunlar kendileri ve kabilelerini Müslümanlar aleyhine çevirme ihtimalleri vardır. Hz. Ebu Bekir’den önceden zekat fonundan yararlanan bir grup zekat fonundan paylarını istemişler Hz. Ömer artık bu kimselerin müellefe-i kulüb statüsünden çıktıklarını belirtmiş ve İslam devletinin güçlendiğini ve onların kötülüklerinin devlete zarar veremeyeceğini görmüş ve bundan sonra onlara zekat fonundan pay vermemiştir.

Müellefe-i kulüb tabiri, İslam’ın ve Müslümanların maslahatı çerçevesinde zengin-fakir, Müslüman-gayr-i Müslim ayrımı olmaksızın kullanılacak devlet başkanına tanınmış bu günkü örtülü ödenek ya da M. Ma’rûf ed-Devâlîbî’nin (ö.2004) ifadesiyle bu günkü devletlerin siyasi propaganda amaçlı bütçelerine koydukları tahsisat kabilinden bir harcama kalemi görünümü vermektedir.²¹⁸

Sonuç olarak zekat vermemeyi Razi kelâmî bir konu olan iman-amel ilişkisi çerçevesinde değerlendirmektedir. Mu’tezile mensupları ise hüsün kubuh meselesiyle ilişkilendirmek suretiyle açıklık getirmektedirler. Fıkıhçılar zekatın dindeki yerini ayet ve hadislerden deliller getirmek suretiyle kimler, hangi mallardan ne kadar miktarda ve ne zaman vereceği; zekat vermeyenlere ne tür müeyyidelerin uygulanacağı konularını tartışmaktadırlar. Kelâmcı bakış açısının konunun asıllarına inmek gibi bir kaygısının olduğu, fıkıhçının ise pratiğe ait meselelere temas ettiği görülmektedir. Kur’an’da ibadetler emredilirken inanç, özellikle Allah inancı ve ahlaka vurgu yapılarak işlendiğini görmekteyiz. İslam dininin fert ve toplum nezdinde gerçekleştirmek istediği hedefler adaletin temini, hoşgörü ortamının sağlanması, toplumsal düzenin tesisi, realist/vakıya mutabık hareket edilmesi, barışçıl bir yol izlenmesi, rasyonel ve amacı

²¹⁷ Tevbe, 9:60

²¹⁸ Saffet, Köse, “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış”, S. 7, Konya: İHAD, 2006, s. 26-28

gerçekleştirici yöntemleri ihtiva eder mahiyette olmasıdır. İbadetler konu bağlamında zekat bu maslahat ve faydayı gerçekleştirmek için Şârî tarafından va'z edilmiştir. İslam'ın gerçekleştirmek istediği mesalih zekat müessesinin usulüne uygun bir şekilde işletilmesiyle temin edileceğinde hiç şüphe bulunmamaktadır. Zekatın toplumsal tabakalar arası uçurumların kapanmasında, sevgi, hürmet ve güven ortamının tesisinde büyük bir öneme ve yadsınamayacak bir yere sahip olduğu görülmektedir.

İslam çalışmayı ve kazanmayı teşvik etmekle birlikte maddi kazanç için her yolu mübah saymamıştır. Kazancın meşru bir kaynağının olması İslam'ın temel kabullerindedir. İslam hırsızlık, gasp, kumar, faiz gibi kazanç yollarını gayr-i meşru kazanç yolu olarak nitelemiş ve bu yollardan kazanç sağlamayı haram saymıştır.²¹⁹ Riba (ربا) kelimesi, artma (el-ziyade), büyüme (el-nümüv) yükselme (el-irtifa), yücelme (el-uluv) gibi anlamlara gelmektedir. Hanbeliler, özel bir takım şeylerdeki fazlalık şeklinde tarif etmektedirler. Hanefiler ise, malın mal ile ivazlı olarak (bedelli) olarak değiştirilmesi halinde, bedelsiz olarak bir mal fazlalığıdır demektirler.²²⁰ Riba, Kur'an'da şiddetle karşı çıkılan ve toplumda bir kısım insanların mallarını kat kat büyütürken diğer insanların mallarını haksız olarak yemeye dayalı bir kazançtır. Bu günkü anlamıyla faiz paranın belli bir süre kullanılması ve alıkonulması sonucu yabancı elin vermekle yükümlü olduğu kullanım bedelidir. İslam'ın yasaklamış olduğu faiz/riba ise vade karşılığı gerek aynı cins maldaki peşin olarak takasta (iki mal arasında kalite farkı dahi olmuş olsa) gerekse farklı cins malların değişimindeki vadeden doğan fazlalıktır. İslam faiz kavramını bu şekliyle daha da genişletmiştir.²²¹

Faizle ilgili Kur'an'daki naslar şu şekildedir: “Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”²²² “İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekât veren o kimseler, evet onlar (sevaplarını

²¹⁹ Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular-2*, 1. Basım, Samsun: Etüt Yay., 2010, s. 269

²²⁰ Zühayli, “*Fıkıh Ansiklopedisi*”, c. 5, s. 495

²²¹ Dalgın, *Tartışmalı Konular*, s. 280

²²² Al-i İmran, 3:130

ve mallarını) kat kat arttıranlardır.²²³ "Faiz yiyenler, ancak kendilerine şeytan çarpmış kimse gibi (kabirlerinden) kalkarlar. Bu onların: "Alışveriş de faiz gibidir" demelerindedir. Halbuki Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Kim Rabbinden kendine bir öğüt gelip de (faizden) vazgeçerse, geçmişi Allah'a aittir. Kim de tekrar ona dönerse onlar ateşin ehlidir. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar."²²⁴

Peygamber (s.a.v.): "Helak edici yedi büyük günahdan sakının." diye buyururken faiz yemeyi de bu yedisinin içinde saymaktadır. Orada bulunan sahabeler: "Bu günahlar hangileridir?" diye sorunca Rasulullah (s.a.v.) şöyle cevap vermektedir:

-Allah'a şirk koşmak,

-Sihir,

- Allah'ın haram kıldığı bir nefsi haksız yere öldürmek,

- Faiz yemek,

- Yetim malı yemek,

- Savaş meydanından kaçmak,

-Namuslu ve yapılanlardan habersiz mü'min kadınlara zina iftirasında bulunmaktır."

"Allah, faiz yiyene de, vekiline de lanet etmiştir."²²⁵

"Allah faiz yiyene, vekiline, ona şahit olan iki kişiye ve onu yazana da lanet etmiştir."²²⁶

İbn-i Mesud'un bir rivayetinde Rasûlullah (s.a.v.) ribayı (faizi) yiyene de, yedirene de lanet etti." Ebu Davud ve Tirmizî'nin rivayetlerinde şu ziyade vardır: "(Faiz muamelesine) şahitlik edenlere de bu muameleyi yazana da..."²²⁷

Faizin haram olduğuna dair hadise ait delillerinden biri de şu meşhur hadis-i şeriftir: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Altın altın karşılığında; ağırlık ölçüsü ile peşin

²²³ Rum, 30:39

²²⁴ Bakara, 2:275

²²⁵ Müslim, *Kitabu'l-Musakat*, 1597

²²⁶ Canan, *Kütübü Sitte*, c. 3, s. 98, ayrıca Bkz: Tirmizî, *Büyü*: 2, 1206; İbnu Mâce, *Ticârât*: 58, 2277

²²⁷ Canan, *Kütübü Sitte*, c. 3, s. 98

olarak, misli misline satılır, fazlalık faizdir. Buğday buğday karşılığında peşin olarak ölçekle misli misline satılır, fazlalık faizdir. Arpa arpa karşılığında peşin olarak ölçekle misli misline satılır, fazlalık faizdir. Hurma hurma karşılığında peşin olarak ölçekle misli misline satılır, fazlalık faizdir. Tuz tuz karşılığında peşin olarak misli misline satılır, fazlalık faizdir.”²²⁸ Faizde aldatma sözkonusu olduğundan şüpheli olan alışverişler yasaklanmış; henüz olgunlaşmayan mahsüllerin satışı, kuru gıda maddeleri ile yaşının değiştirilmesi, cahiliye döneminde var olan henüz hamile devenin doğuracağı dişi devenin satışı yapılmaktaydı. Bu tür şüpheli alışverişlerin yasaklanmasında maslahat ve fayda temeline dayalı hukukî önlemler olduğu görülmektedir.

Riba fazlalık anlamına gelmektedir. Riba iki çeşittir. Ribe'l-fadl ve ribe'n-nesie. Ribe'n-nesie cahiliye döneminin uygulamasıdır. Bunda faizi veren kişi belli bir miktar parayı belirlenmiş bir zaman için faizi alan kişiye verir. Süre dolunca parasını aynen geri almaktadır. Şayet borçlu parayı veremiyorsa borcu ileri bir tarihe erteler ancak bu kez borcunu artırmaktadır. Cahiliye ribasının ödünç verilen para veya malın belirli bir miktar fazlalıkla/faizle belirli bir süre ertelenmesinden ibaret olduğu kanaati yanında bugünkü faizli sistemdeki gibi Medine toplumunda gerek Arapların gerekse Yahudilerin en başta fazlalık şart koşarak borç verdikleri bilinmektedir. Ribe'l-fadla gelince o da bir kilo buğdaya iki kilo buğday almaktır. Bir kısım sahabeden İbn-i Abbas'ın önceleri ribe'l-fadlı helal saydığı daha sonradan Ebu Said el-Hudri'nin “Ben Rasulullah'tan senin duymadığın şeyleri duydum dediği bundan sonra da İbn-i Abbas'ın bu fikrinden vazgeçtiği nakledilmektedir. Allah Faizin her çeşidini haram kılmıştır.”²²⁹ Ribe'l-fadlın haram olmadığını söylemek veya haberi vahidle ribe'l-fadlın haramlığına hükmetmemek Kur'an'ın zahirine göre hüküm vermek demek olur ki bu da caiz değildir.

Müçtehidlerin ekserisi, ribanın her iki kısmının da haram olduğunda ittifak etmişlerdir. Birinci kısmın, yani ribe'n-nesîenin haramlığı, Kur'an ile; ikinci kısmın, yani ribe'l-fadl'in haramlığı ise sünnet iledir.²³⁰

²²⁸ el-Mavsili, *el-İhtiyar*, c. 1, s, 412

²²⁹ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c. 6, s. 11

²³⁰ Zühayli, *Fıkıh Ansiklopesidi*, c. 5, s. 497

Sünnet, ribe'l-fadlın, hadiste zikredilen altı adet eşya hakkında söz konusu olduğuna delalet etmektedir. Alimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Fakihlerin çoğu, ribe'l-fadlın, hadiste zikredilen altı maddeye hasredilmeyeceği, aksine bu hadisin hükmünün diğer maddelerde de carî olduğu kanaatindedirler. Kıyası bir delil olarak kabul etmeyen alimler (Zahirîler ve şebih kıyasını kabul etmeyen bazı alimler Bakıllanî v.b.), bu haramlığın sadece hadiste geçen altı madde hakkında olduğunu söylemişlerdir. Malikîler ise bu dört çeşit gıda maddesinin vasıflarını taşıyan diğer maddelerde de faizin olacağına hükmetmişlerdir. Birbirleriyle aynı cins olmayan maddeler eğer uzun zaman saklanabiliyorsa bunlar hakkında da faizin söz konusu olacağını söylemektedirler. Aynı cins olmayan maddeler birbirleriyle eşit olmayan miktarlarda satılabilir ancak veresiye olmamak koşuluyla bunu kabul etmektedirler. Malikîler yiyecek maddesi olmayan ancak menfaaetleri aynı olan şeylerin veresiye verilmesinin caiz olmadığını söylemektedirler. Şafiilere göre dört çeşit gıda maddesinden aynı cins olanların birbirinden fazla olarak satılmasının yasak oluşu hem aynı cins hem de gıda maddesi olması sebebiyledir. Veresiye satılmamasının sebebi de farklı cins de olsalar gıda maddeleri olmalarıdır. Hanefilere göre ise her biri kendi cinsiyle satılan şeydeki fazlalığın yasak oluşunun sebebi ikisinin de ölçülebilen şeylerden olmasıdır.²³¹ Cumhur hadiste sayılan altı adet maddenin umum ifade eden hususî manalar olduğunda hemfikirdir.

Faizin yasak oluşunun hikmetlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Faiz, bir insanın malını karşılık vermeden almak demektir. Çünkü bir dirhemi, iki dirhem karşılığında alıp-satan, fazladan karşılıksız bir dirhem almış olur. İnsanların mallarına ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla malın, bu bakımdan büyük bir saygınlığı (hürmeti) vardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) "İnsanın malının haramlığı kanın-canın haramlığı gibidir." buyurmaktadır. Şayet parayı alan kimse aldığı parayla kar edebilir ve eline kazanç geçebilir denilirse bu kesin olan bir durum değildir. Zanna göre hüküm verilemez. Onun için fazlalık para almak demek olan faiz haramdır. Faiz, elinde para bulunan insanların sanat ticaret gibi emek isteyen meşguliyetlere girmeyerek fakirin parasını elinden alması anlamına gelmektedir. Faizin varlığı insanların birbirleriyle borç alıp vermelerine engel olmaktadır. İnsanlar faize alışır. Neticede eşitlik ve ihsan mefhumunun sona ermesine

²³¹ İbn Rüşd Kadı Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd El-Hafid, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, İstanbul: Beyan Yay., 1991, c. 3, s. 156-161

sebeup olmaktadır. Genel olarak borç veren zengin, borç alan da fakirdir. Binaenaleyh ribâ akdinin caiz olduğunu söylemek; zengine, fakir ve güçsüz kimseden fazladan para alma imkânı vermek demektir.

Razi mükellefiyetlerdeki her hikmetin insan tarafından bilinemeyeceğini vurgulamakta ve şöyle demektedir: Ribanın haramlığı nass (ayet) ile sabittir. Mükellefiyetlerin hepsinin hikmetinin, insanlarca bilinmesi şart değildir. Biz, ribanın yasaklanması ile ilgili hikmetin ne olduğunu kesin olarak bilmesek bile, riba akdinin haram olduğunu kesin bilmemiz gerekir, demektedir.²³²

Zemahşeri el-Keşşaf'ında öncelikle ribanın alışveriş gibi olduğunu söyleyenlere karşı iki muhal ve birbirine zıt olan şeyin arasında ortak bir şey söylemeye çalıştıklarını ifade etmekte ve onlara şu şekilde delil getirmektedir: Ribanın da alışveriş gibi olduğunu söylemek ribanın helal olması demektir. Aralarında zıtlık olduğu halde eğer alışveriş riba gibidir denirse, örneklemeden de anlaşılacağı üzere alışverişin de ribada olduğu gibi zarurî olarak haramlığına gitmek gerekecektir. Böyle bir durum da söz konusu olamaz.²³³

Fıkıhçılar ribanın (faizin) haramlığı hakkında hem Kur'an'dan hem de hadislerden deliller sunmaktadırlar. Hangi tür malların ne şekilde alım-satımının helal veya haram oluşu hakkında ise ihtilaflar bulunmaktadır. Riba'n-nesie'nin kesin haramlığına, ribe'l-fadl'ın ise ribe'n-nesie'ye götüreceği endişesiyle onun da haram olduğuna hükmetmişlerdir. Ribanın haram kılınış sebebi iki taraftan herhangi birinin aşırı derecede gabna (aldanışa) düşme tehlikesidir. Bu aldanış malın farklı sebeplerle fiyatının ani düşüşünde ortaya çıkmaktadır. Borçlu kimseler borcunu ödemekten aciz kalınca sömürü odağı haline gelmektedir. Bu sebeplerle riba haram kılınmıştır.²³⁴

İçki (hamr) ve uyuşturucu maddeler korunması hedeflenen bütün değerleri tehdit etmektedir. İçki, Kur'an ve sünnetteki açık naslarla haram kabul edilen ve büyük günah

²³² Razi, *Tefsir-i Kebir*, c. 6, s. 10-11

²³³ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. 1, s. 319

²³⁴ Zühayli, *Fıkıh Ansiklopesidi*, c. 5 s. 524

olduğunda şüphe bulunmayan günahlardandır. Arapların İslam'dan önceki dönemde en çok sevdikleri şey şarap içmekti. Ondan vazgeçmek onlar için kolay bir durum değildi. Bu durumun bir neticesi olarak Kur'an'da içkinin kademeli/tedricî olarak yasaklanmış olduğu görülmektedir. Hz. Ömer, Muaz b. Cebel ve diğer bazı sahabeler Rasülü Ekrem'e gelerek: "Şu akılı gideren, serveti mahveden içki hakkında bize geniş bir fetva ver," demişler. Bunun üzerine, "Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden şerbet, şıra ve güzel rızık elde edersiniz."²³⁵ ayeti nazil olmuştur. İçkinin yasaklanmasıyla ilgili ikinci ayette fayda ve yararın olduğu ancak günahı faydasından büyük olduğu bildirilmiştir. Bir sonraki hadise de şöyle vuku bulmuştur: Abdurrahman b. Avf'ın verdiği bir ziyafette içki içilir. İçlerinden biri namaz kıldırırken Kâfirun Suresini okurken ben sizin taptıklarınıza tapmam diyeceği yerde taparım dediği ve bu olay üzerine Nisa Suresinde: "Sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın" ayeti nazil olmuştur. Itbân b. Mâlik, Sa'd b. Ebu Vakkas'ın da içlerinde bulunduğu bir grup insanı yemeğe davet etmiş. Yemek yenip şarap içilmiş herkes kendini öven şiirler söylemiş, nihayet içlerinden biri Sa'd b. Ebu Vakkas'ın başını yarmış ve bunun üzerine içkinin kesin olarak yasaklanmasıyla ilgili hükmü bildiren ayet nazil olmuştur. Şimdi de Kur'an'da içkinin yasaklanmasını ifade eden ayetlerin meallerini nüzül sırasına göre verelim: "Sana içki ve kumarı sorarlar, de ki: İkisinde hem büyük günah ve hem de insanlara bazı faydalar vardır."²³⁶

"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de - yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın."²³⁷

"Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar ve fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan sakanın ki felaha eresiniz. Şeytan içkiden ve kumardan dolayı ancak aranızda düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz mi?"²³⁸

²³⁵ Nahl, 16:67

²³⁶ Bakara, 2:219

²³⁷ Nisa, 4:43

²³⁸ Maide, 5:90-91

Üzümden, sıkılıp kaynatılan ve köpük bağlayan şeye hamr (şarap) denmektedir. Üzümden başka maddeler aynı işleme tabi oldukları vakit, onlara mecaz olarak hamr (şarap) denir. Diğer sarhoş edici içkilerin hükmü de şaraba kıyas edilerek haram kabul edilmektedir.²³⁹ Bunlara hamr denmesi, kafayı dumanlayıp aklı bozdukları içindir. Kadının yüzünü örttüğü için, başörtüsüne de hımar denmektedir. Bildiğini gizleyip şehadette bulunmayana da hâmir denmiştir. Bütün müskirata hamr diyenler ve hepsini aynı hükümde tutanlar, Ebû Davud'un rivayet ettiği, “Şarabın haram kılınması hakkındaki ayet indiği gün şarap beş şeyden yapılmaktaydı: Üzümden, hurmadan, baldan, buğdaydan ve arpadan. Hamr, aklı karıştıran her şeydir.” hadisi ile Buhâri ve Müslim'in Hz. Ömer (r.a.)'den rivayet ettikleri: “Dikkat edin, şarap, beş şeyden yapılırken haram kılınmıştır: Üzümden, hurmadan, baldan, buğdaydan ve arpadan. Hamr, aklı karıştıran şeydir.” hadisleridir. Bu iki hadis, bütün içkilerin haram olduğunun açık delilidir.²⁴⁰ Bütün bu maddelerin hamr'ın haram olmasına dahil olup onların da haram olduklarının açık bir delilidir. Rasulü Ekrem'in burada, “Şu ve şu maddeler şu anlama gelir” diye kelimelerin lügatlerini anlatmak maksadı değil, belki şarap hakkında vârid olan her hükmün, sarhoşluk veren bütün içkilerde de geçerli olduğunu anlatmaktır. Hattabî, “Şarabı bu beş şeye tahsis, o zamanda içki olarak bunlar kullanıldığı içindir şeklinde görüş bildirerek hadise muvafık görüşünü belirtmiştir. Yoksa sarhoşluk veren her şey aynı hükümdedir. İbn Ömer (r.a.)'den rivayete göre Rasulü Ekrem şöyle buyurmuştur: “Sekir (sarhoşluk) veren her şey şaraptır ve her şarap da haramdır. Sarhoşluk veren her türlü içkinin sarhoş edicilik vasfı onun azının da çoğunun da içilmesinin haram ve büyük günah olduğunu hadîslerden anlamaktayız. “Çoğu sarhoşluk verenin azı da haramdır.”²⁴¹” hadîsi bunun delilidir.

Sarhoş eden her şeyi içmek haramdır ve bu içkinin necis olduğu ittifakla sabittir. Üzüm veyahut hurma suyu da ateş görmeden kaynar ve köpürürse o da aynı hükmü alır; müttefikan haram ve necis olur. Onu içen kimseye had konulur, aynı zamanda fasık sayılır, hatta helâl olduğunu kabul ederse küfre gider.²⁴²

²³⁹ Mustafa Yıldırım, “İslam Hukuku'nda İçki İçme Suçu ve Cezası”, İzmir: *D.E.Ü.İFD*, 2001, c. 13-14, s. 32

²⁴⁰ Heytemi, *Kebair*, s. 123

²⁴¹ Müslim, *Sahih*, c. 3, 1586

²⁴² Heytemi, *Zevacir*, s. 124

Razi, Maide Suresinin 90. ayetiyle “hamr”ın/içkinin yasak edilişiyile ilgili olarak gerekçeleri şöyle ifade etmektedir:

- a) Hamr/içki kelimesi “rics”(pis, murdar) sıfatıyla nitelenmektedir. Rics pis ve kötü amellere verilen bir isimdir. Recs kelimesi ise bir kimsenin yaptığı kötü işin doruk noktasını ifade etmektedir.
- b) Şeytan işi bir pislik olarak nitelenmektedir. Şeytan ise kafir olduğundan necistir, pistir. Nitekim Allah Teala: Müşrikler ancak bir necistir. (Tevbe, 9/28) Yine Kur’an’da şeytana nispet edilen her için aşırı kötülük ifade etmesiyle de içkinin haramlığını desteklemektedir.
- c) İçki içen kimse beraberindekilerle eğlenmek, konuşmak, neşelenmek ve hoş vakit geçirmek ve bununla aralarındaki dostluk ve samimiyeti artırmak maksadıyla içmektedir. Çoğu zaman bunun tersi olmakta, içki aklın doğru hareket etme direncini kırmakta ve öfkeyle şehvet insana galip gelmektedir. İstenenin aksine kavgalara, kine, şiddete ve düşmanlıklara sebep olmaktadır.²⁴³

Zemahşeri tefsirinde içkinin birçok yönden haram kılındığını ifade etmektedir. Zemahşeri, içki ayetinin mastar cümlesiyle başlamış olması; putlara ibadet etmeye yakın gösterilmiş olması; -ki bununla ilgili peygamberin de “İçki içen puta tapmış gibidir” hadisini nakladerek delillendirmiştir- içkinin haram oluşunu gösteren ayetin delilleri olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte ikisini de Allah’ın (c.c.) pislik olarak değerlendirmesi, şeytanın ameli olarak göstermesi, şeytandan ise şerden başka bir şeyin gelmemesi, ayetin içki içmeden sakınmayı emretmesi, sakınılmasıyla da felah bulunacağı, irtikab edilmesiyle zararının olacağı, ikisinde de sorumluluk olacağını belirterek içkinin yasaklanmasıyla ilgili ayeti tahlil etmektedir.²⁴⁴ Mu’tezile ve Eş’ârî mezhepleri fıkhaya dayalı görüşlerinde birbirine muvafık görüşlerde birleşmişlerdir.

Fıkıhçılar içki içen kimseye had uygulanmasını uygun bulmaktadırlar ve bunu Enes (r.a.)’ten rivayet olunan şu hadise dayandırmaktadırlar: “*Nebi (sav)’e içki içen bir adam getirildi. Ona yaprakları soyulmuş iki hurma ağacı ile yaklaşık kırk defa vuruldu.*”²⁴⁵ Diğer bir rivayette ise seksen defa vurulduğu bildirilmektedir. İmam Muhammed içki

²⁴³ Razi, *Tefsir-i Kabir*, c. 9, s. 206

²⁴⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. 1, s. 673-674

²⁴⁵ Müslim, *kitabü'l-Hudud*, 3218

içen ne zaman içtiğini ikrar ederse o zaman ona ceza verilir demektir. İmam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf da içki içen ancak ağzından içki kokusu geliyorsa ve içtiğini ikrar ediyorsa o zaman ceza uygulanır demektir. İçki içene ayıkken seksen değnek vurulur. Seksen değnek vurulmasının sebebini fıkıhçılar şöyle açıklamaktadır: sarhoş olan ne dediğini bilmez. Bu nedenle yalan söyleyebilir. Başkasına iftira eden kimseye seksen değnek cezası uygulandığı için içki içene de buna kıyasen seksen değnek vurulmalıdır. Şafîiler ise Ebu Hureyre'den nakledilen bir hadise dayanarak kırk değnek vurulacağına hükmetmişlerdir. Hanefiler ve Hanbeliler ceza infazının toplum huzurunda yapılacağını; Malikiler ve Şafîiler ise en az dört kişinin huzurunda uygulanacağına hükmetmişlerdir. Peygamberin uygulamalarına bakıldığında içki içen kimse kendisine getirilince tamam yeter diyene kadar ashabına vurmalarını emretmiş, onlar da ellerindekilerle ona vurmuşlardır. Ayıkken vurulması ise suçlunun bir daha aynı suça kalkışmasını önlemek maksadıyladır. Zina, kazf, hırsızlık gibi belli bir ceza tayin etmediği için din içki içme suçuna tazir uygulamakta yani devlet başkanının insiyatifine bırakmaktadır.²⁴⁶

²⁴⁶ Yıldırım, *içki ve cezası*, s. 44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MU'TEZİLE VE EŞ'ÂRÎLERİN BİLGİ ve HÜKÜM ÜRETME YÖNTEMLERİ

3.1 Kelâmcıların Bilgi Üretme Yöntemleri

Mezheplerin Kur'an nassını te'villeri ve tefsiri demek olan görüşleri kelâm ilminin konu ve usulünü belirlemektedir.²⁴⁷ Kelâm ilmi bugünkü esasları ve ortaya koyduğu metodolojisi ile ilim olarak hicrî II. asrın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Kelâm ilmine ait meseleler ilk asrın sonlarına doğru gelişme göstermiştir. Kelâm ilminin ortaya çıkışında etkili olan ve bilimsel olarak tartışılan problemlerin başında imamet meselesi ve kebîre sahibinin imanının var olup olmaması; dünyadayken kendisine ne tür bir cezanın uygulanacağı ve ahiretteki durumu gibi konular yer almaktadır. Bu meseleler etrafında cereyan eden olaylar ve çıkan ihtilaflar neticesinde ortaya çıkan ilk fırkalar Haricîler, Şia, Mürcie, Kaderiye, Cehmiyye, fırkalarıdır.²⁴⁸

İlk olarak İslam toplumunda ortaya çıkan fırka Haricilerdir. Haricilerin çıkış sebepleri siyasi olmakla birlikte ilerleyen zaman içinde itikâdî bir fırka hüviyeti kazanmışlardır. Siyasi bir tepki olarak ortaya çıktığı için görüşlerinin yoğunluk kazandığı alan imamet meselesidir. Haricilerin diğer temayüz eden vasfı, iman ve amel meselesinde radikal görüşlere sahip olmalarıdır. Onlara göre ameller namaz, oruç gibi eylemler imandan bir parçadır ve ikisi birbirinden ayrılmazlar. Bu zaviyeden bakılınca ameli terk eden bir kimse imandan da çıkmış sayılmaktadır. Onların bu şekilde katı bir tutum içinde bulunmaları çölün zor şartlarının, karakterlerini etkilemiş olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.²⁴⁹

Şiilik hilafetin Hz. Peygamberin soyundan gelen kimselere veraset yoluyla aidiyetini kabul edip bu meseleyi aşırı bir şekilde alevlendiren ve hilafet meselesini imanın

²⁴⁷ Şerafettin Gölcük, *Kelam Tarihi*, İstanbul: Kitap Dünyası Yay., 4. baskı, 2000, s. 27

²⁴⁸ Nasi Elbir Nadir, *Medhalü Firaki'l-İslamiyyeti's-Siyasiyyeti ve'l-Kelamiyye*, Beyrut, Lübnan: Daru'l-Meşriki's-Şam, 1986, s. 67

²⁴⁹ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak *Kelam*, Konya: Tekin Dağıtım, 5. baskı, 2001, s. 33-34

rükünlerine dahil edecek kadar ileri götüren kimselerin görüşlerini muhtevîdir.²⁵⁰ Şia'nın imameti imana dahil etmesi imametın kelâm konuları içine girmesine neden olmuş ve Şia dışında kalan diğer mezhepler de bu meseleyi kelâm kitaplarında ele almak durumunda kalmışlardır.²⁵¹

3.1.1 Akıl

Eş'âriyye'ye göre insanın varlıklar ve olaylar hakkında bilgi edinmesi mümkündür. Bilginin kaynakları duyular, akıl ve haberden ibarettir. Sadece duyuların verdiği bilgiler eksik ve sınırlıdır. Akıl istidlal yoluyla teorik bilgiler üretebilir. Haberin kesin bilgi ifade edebilmesi için tevatür yoluyla gelmesi veya doğruluğunun mucize ile kanıtlanmış bir peygamber tarafından bildirilmiş olması gerekmektedir. Mütevâtir haber ayrıca akla ve duyu verilerine de uygun olmalıdır.

Eş'ârî'nin bilgi üretme yöntemi aklî ve naklî delillerden oluşmaktadır. Mezhebin yöntemini analiz etmek için onların ele aldıkları konulara bakmak gerekmektedir. Mütেকaddimîn devrinde Eş'ârî kelâmcıları itikadî esasları akıl ilkeleriyle teyit edip nasları aklın ışığında yorumlamayı gerekli gören, fakat nakli ikinci plana düşürmeyen metotlar geliştirmişlerdir. Duyular ötesini duyular âlemine kıyas etme, aksiyomatik bilgilerden oluşan delillerle nazarî bilgiler üretme, sebr ve taksim yöntemi gibi Eş'âriyye metotlarının daha çok Kur'an'a dayanarak belirlendiği kabul edilmektedir.²⁵² Yaratıcılık sadece Allah'a ait olduğundan ve alemi en ince ayrıntısına kadar O yarattığından Eş'âriyye'ye göre Allah'ın fiillerinde illiyet aranmaz. Bu görüşleri Mu'tezile ve Maturidiyye eleştirmiş ve Allah'ın yeryüzüne koyduğu kanunları yok saymak anlamına geldiğini söylemişlerdir. Eş'âriyye'ye göre her hadis Allah'ın muradı üzere meydana gelmektedir. Allah'ın iradesinin taalluku, hadislerin birini dışarıda bırakıp diğer kısmını ise hasredemez. Hadislerin tamamı hayrı ve şerriyle, faydalı ve zararlıyla tamamı Allah'ın dilemesi ve iradesiyle meydana gelmektedir.²⁵³

²⁵⁰ Gölcük, *Kelâm Tarihi*, s. 35

²⁵¹ Şia dışında imamet bahsi için: Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Tevhidin Esasları*, Çev: Hülya Alper, İstanbul: İz Yay., 2007 s. 150

²⁵² İlyas Çelebi, "Eş'ariyye", *DİA*, 11, İstanbul: TDV Yay., 1995, s. 510

²⁵³ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 196

Dinî düşüncenin entelektüel bir yorumu olan kelâm ilmi din bilimlerinin diğer disiplin ve bilimlerle ilişkisini bu aklî yorum ve diğer bilimlerin delillerini kullanmak suretiyle gerçekleştirmektedir.

İslamî ilimler birbirinden farklı alanlar değil birbiriyle ilişki içerisinde olan alanlardır. Kelâm, İslamî ilimlerin birbirleriyle münasebetini belirleyen bir ilim olması hasebiyle özel konuma sahip bir bilimdir. İslamî bilimlerin kullandıkları yöntemlerde benzerliklerin olması da gayet tabiidir. Buna karşın bilimsel yöntem açısından birbirlerinden ayırıcı vasıfları da bulunmaktadır. Alimlerin bir kısım kelâmı fıkıhtan ayıran yönün kelâmın fikhî kıyası iman konularına uygulamış olmasıdır demektedir. Kelâmcılar kıyası fıkıhtan ödünç aldılar demektedirler.²⁵⁴ Mu'tezile öncesi “Kelâm'ın cisimlere benzemeyen bir cisim” formülüyle teşbihi açıklama metodu Fıkıh'ta kullanılan kıyas metodudur ve onun Fıkıhtan ödünç alındığını düşünmek de makul gözükmemektedir.²⁵⁵

Fıkıhta alimler kıyası kullanırken bu normal bir durum olarak kabul edilmekteydi. Fıkıhçıların kıyasın kullanımıyla ilgili temel maksadı yeni çıkan olaylar hakkında ihtiyacın giderilmesiydi. Kelâmcıların kıyası imanî meselelere uygulaması kelâmcı alimlerin bid'atçı olarak nitelenmesine sebep olmuştur. Başta Mu'tezile olmak üzere kelâmcılar Ehl-i sünnet ve selefın görüşlerine zıt düşünceleriyle onların fikriyatının dışında tutulmalarına Ehl-i sünnet çizgisinin dışında değerlendirilmelerine neden olmuştur.

Kelâm ve fıkıh usulünün yöntemlerinde kullandıkları kaynaklar arasında “hikmet” kavramı önemli bir yere sahiptir. Kelâmcılar hikmetle irtibatlı olarak hüsn kubuh meselesini de bu konuyla ilişkilendirerek incelemektedirler. Usulü fıkıh alimleri ise konuyla bağlantısı olan kıyas, illet, ta'lîl, ve maslahat bölümlerinde hikmet konusuna yer vermektedirler.

²⁵⁴ H Austryn Wolfson, *Kelam Felsefeleri Müslüman- Hıristiyan-Yahudi Kelamı*, Çev: Kasım Turhan, İstanbul: Kitabevi Yay., 2001, s. 6

²⁵⁵ Wolfson, *Kelam Felsefeleri*, s. 12

Kelâmcılar, büyük günah meselesini, hüsün kubuh meselesi, alemdeki nizamdan bahseden gaye delili, tekvînî hikmet kavramından hareketle teşriî hikmetin de bulunması gerektiğine dair kelâmın temel konuları sayılan konularla ilişkilendirerek izah etmektedirler. İslâm âlimleri, şer'î hükümlerin yaratıcı kaynağı anlamında tek hâkimin Allah ve O'nun iradesi olduğu görüşünde birleşirlerse de bu hükümlerin peygamberler ve ilâhî kitaplar olmadan akıl yoluyla bilinip bilinmeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürmektedirler. Aklın gerek şer'î hükümleri idrak ve keşfetmede gerekse hüküm koymada fonksiyonunu ve yetki alanını konu edinen geniş teolojik tartışmalar kelâmda ve fıkıh usulünde genellikle "hüsün ve kubuh meselesi" başlığı altında ele alınır. Bu tartışmalar, şer'î hüküm ve hâkim kavramlarına açıklık getirmesi yönüyle fıkıh usulünü ilgilendirse de esasen ilâhî irade ile aklın idrak kapasitesi veya yetkisi arasındaki ilişkiyi belirlemesi ve ilâhî hitap kendilerine ulaşmamış kimselerin uhrevî sorumluluğunu konu edinmesi bakımından kelâm ilminin alanına girmektedir.

İslâm literatüründe hüsün ve kubuh meselesi, hem mahiyeti hem de aklın iyilik ve kötülüğü idrak etmedeki yetkisi ve kapasitesi, dolayısıyla iyilik ve kötülük hakkındaki bilgilerin kaynağı açısından inceleme konusu olmuştur.

3.1.2 Kitap

Kelâm için bilgi kaynağı olarak Kur'an ikinci sırada yer almaktadır. Kadı Abdulcebbar'a göre kitap bilinen şeye delalet etmez. Çünkü bu fer'in aslına delalet etmesini gerektirir, bu ise bir çelişki olur. Delil bir konuda asıl gibi olursa medlül de delalet için asıl olduğu zaman her biri diğeri için asıl olacağından çelişki meydana gelmektedir. Bundan dolayı kitabın tevhid ve adalet ve onların öncüllerine delalet etmesi caiz olmaz. Çünkü biz kitabın delil olduğunu ancak onların hepsini bildikten sonra biliriz, hepsini bilmek delil olması için bir nedendir. Şer'i delil cinsler ve zatları ispat için delil olmazlar. Tevhid ve adalet delil olmada Kur'an akıl gibidir, ancak Kur'an'ın delaleti o konuda aklı te'kid içindir. Kitap haber vermek şeklinde delalet ederse, olan şeye ve gayb gibi konularda olacak şeye delalet etmektedir; fiillerle ilgili hükümler üzerine delalet ederse, onunla fiillerin vacipliği, çirkinliği gibi hükümler bilinmektedir. Kadı ve mezhep olarak Mu'tezile burada aklın bilgisi dahilinde olan

konularda Kur'an'a te'yid görevi vermekte, teabbüd ile ilgili aklın kavrayamayacağı konularda ise vahyin öncülüğünü kabul etmektedir. Mu'tezile'ye göre aklın ve Allah'ın eşyanın zatî vasfı olarak bir şeyin güzellik ve çirkinliğine hükmetmesi o şeyin güzellik ve çirkinliğini açmasıdır. Günah olan fiiller de zatî olarak çirkin oldukları için yasaklanmışlardır.²⁵⁶

Ebu Hasan el-Eş'ârî de deliller sıralamasında önceliği kitaba vermektedir. Kur'an'ın literal anlamlarını kabul etmiş ve kendinden önceki hadis taraftarlarının yöntemlerini akılcı bir yolla temellendirme ve kanıtlama yoluna gitmiştir.²⁵⁷

Eş'ariyye'den İmamü'l-hameyn Cüveynî şer'î deliller sıralamasında İmam-ı Şafî'ye tabi olmaktadır. Kitap ve sünneti şer'î delilleri sıralamada ayrı ayrı ele almamakta sünnetin kitaba tabi olduğunu söylemektedir. Cüveynî sünneti, kitabın tamamlayıcısı, mücmelini tafsil edici ve bir kısım insanların kitabın bazı kısımlarını anlamadığı noktalarını izah edici bir konumda görmektedir.²⁵⁸

İmam Gazzali derinlemesine düşünüldüğünde hükümler hiyerarşisinde delilin tek olduğunu onun da Allah'ın sözü olduğunu ifade etmektedir. Sünnetin Allah'ın getirmiş olduğu hükmü şöyle veya böyle açıkladığını ifade etmektedir. Bu şekilde hükmün yalnızca Allah'a ait olacağını belirtmiştir. İcma' sünnete, sünnet de Allah'ın sözüne delalet etmektedir. Akıl da gerçek manada şer'î hükümlere delalet etmeyip, sem'in olmadığı durumlarda, hükümlerin de olmayacağına delalet etmektedir. Aklın şer'î delillerden olması bu manayla mecazdır.²⁵⁹

Gazzali aklın neyi bilip neyi bilemeyeceği ve sınırları bağlamında "Te'vil edilmesi mümkün olduğu için zahiri kurtarmak kolay bir iştir. Nitekim kat'î burhanlar zevâhirle çürütülemez. Allah Teâlâ hakkında vârid olan müteşâbih âyetlerde olduğu gibi, hadislerde de zâhirin te'vil edilmesi yoluna gidilir. Zorunlu olarak bilinmeyen bir şey nakil olmazsa akılla bilinir veya akıl olmaksızın nakil tarafından bilinir. Zorunlu olarak

²⁵⁶ Kadı Abdulcebbar, *Mu'tezile'de Hukuk Felsefesi*, s. 84

²⁵⁷ Yar, *Eş'ârî*, s. 39

²⁵⁸ Abdulazim ed-Deyyib, Abdülmelik Abdullah İbni Cüveynî, *Fıkhu İmamı'l-Hameyn*, Lübnan: Daru'l-vefa Yay., 1988, s. 74-75,

²⁵⁹ Gazzali, *el-Mustasfa*, s. 147

bilinen bir şey ise hem akıl hem de nakil tarafından bilinir demektir. Eş'ârîlerde Gazzali'ye gelinceye dek akıl-nakil dengesinin nakil tarafının ağırlığını koruduğunu Gazzali ile birlikte aklın ön plana çıktığı görülmektedir. Daha sonra gelen Eş'ârî kelâmcı Razi, çeşitli kelâm ekollerinin deliller sıralamasında Kur'an'a ilk sırayı verdiğini ifade etmektedir.

Kur'an kelâmcılara göre hükümler hiyerarşisinde ikinci sırada yer almaktadır. Sünnet ise Kur'an'dan sonra gelmektedir. Kitap geliş itibariyle kat'îdir, sünnet ise zannî delildir. Bu nedenle Kitap her yönüyle sünneti kapsayıcı ve kesinlik yönüyle de sünnetten önce gelmektedir.²⁶⁰

Kur'an'da hayatın hukukî, cezaî, siyasî, sosyal meselelerine ışık tutan ayetlere özellikle de Medine'de inen ayetlerde çokça rastlanmaktadır. Kur'an hukukî meselelere ışık tutmakla birlikte bir kanun kitabı özelliği taşımamaktadır. Kur'an'ın asıl meselesi insanın insanla, insanın Allah'la olan ilişkilerini düzenlemektir. Hukukî nitelikli ve ahkamî şer'iyyenin istinbat edildiği ayetlerden de anlaşılacağı üzere hukukî ahkam ayetleri ahlakî tavsiyeler içeren mesajlar şeklinde verilmektedir. Bu zaviyeden bakıldığında Kur'an'ın bir ahlak kitabı özelliği taşıdığı da söylenebilir. Ama Kur'an ne bir ahlak ve ne de bir hukuk kitabıdır. Her şeyden önce o Allah'ın kelâmıdır. Kur'an bütün İslamî ilimlerin ele aldıkları konularda referans kaynağı ve İslamî bilimlerin hareket alanını belirleyen temel düşünce çerçevesi olarak görülmelidir. Kur'an'ın hayatın tüm ayrıntılarına inerek oradaki meseleleri çözmek gibi bir gayretinin olması söz konusu olamaz. Kur'an kendini kanun kitabı değil, bir rehber olarak tarif etmektedir. Kur'an hayat olaylarına dair genel hükümler va'z etmektedir. Hayatın içerisinde cereyan eden olaylar hakkında da insana içtihat etme imkanı sağlamaktadır. Birçok ayette de insan aklına göndermeler yaparak akla kapı açmaktadır. Kur'an insanı bilen, düşünen ve varlıkları isimlendiren bir özne olarak nitelemekte, bilenleri övmekte, bilgisizleri ve bilgiye sahip olmadan hüküm verenleri ise yermektedir.²⁶¹

Mu'tezile dini anlamada akla öncelik vermektedir. Mu'tezilî alimler dinî naslar dediğimiz Kur'an ve hadisleri aklın hizmetinde kullanmaktadır. Onlar inanç konularında

²⁶⁰ Mehmet Erdoğan, *Akıl- Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul: İFAV Yay., 1995, s. 256

²⁶¹ Bakara, 2:30-33; Nisa, 4:157; Ankebut, 29:8; Lokman, 31:15

Kur'an'a müracaat etmektedirler. Kur'an'da kendi görüşleriyle çelişkili olan bir ayet bulurlarsa akli takdim edip Kur'an nassını te'vil etmektedirler. Bunun yanında hadise ise yer vermezler ve delil olarak kullanmazlar. Hadisin ahad yolla geldiğini bundan dolayı ilim ifade etmeyeceğini iddia etmişlerdir. Mu'tezile alimleri hadisçileri çok ciddi bir şekilde eleştirmektedirler. Onları cehaletle ve lafzın ötesine geçememekle itham etmişlerdir.²⁶²

Kelâmcılara göre hadisin sübut bakımından kat'îliği ve zannîliği önem taşımaktadır. Eğer hadisçiler arasında münakaşalı bir hadis varsa kelâmcılar buna zan ifade ettiği için itibar etmezler.²⁶³

Mu'tezile'nin Allah ve sıfatları, adalet, ilkesi, halku'l-Kur'an, el-menzile beyne'l-menzileteyn, iman ve ru'yet konularında hadis rivayetlerini kendilerine delil olarak kullandığı görülmektedir. Mutezile, itikadî konularda ahad hadislerle amel edilemeyeceğini belirtmesine rağmen, kabir azabı, şefaet ve diğer ahiret hallerinin varlığının, bu konuda varid olan haberlere dayanılarak kabul edilebileceğini belirtmiştir” Mutezilenin itikadî konulardaki hadisleri, mezhep görüşüyle uyumlu olduğunda kabul edip aksi takdirde reddetmesi tutarlı bir çizgilerinin olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla onlar hadisi, görüşlerini kabul ettirme konusunda “bir meşruiyet aracı, bir onaylayıcı” olarak kullanmışlardır.²⁶⁴

Kadı Abdülcebbar peygamberin yapmış olduğu bir fiil eğer şer'î ise onu örnek almanın doğru olacağını ifade etmektedir. Peygamber yaptığı bir şeyin vücubuna bir şeyi emare kılrsa o şeyin vacip olduğunu anlarız demektedir. Aksi halde vücuba delalet etmeyen hiçbir emre itaatin gerekmediğini ifade etmektedir. Ahad haberle ameli ancak içtihadî hükümlerde caiz gördüğünü, sahih olduğu bilinmeyen haberle bazı şartları taşıdığı zaman amel edilebileceğini söylemektedir. Bilgiye tabi olan konuda ahad haberle amel edilmeyeceğini ancak bilgiye tabi olmayan konularda, örneğin muamelatta, kişinin fayda veya zararıyla ilgili birçok konularda haber-i vahid ile hükmedileceğini belirtmektedir.²⁶⁵

²⁶² Mevlüt Özler, “Müstakil Bir Fırka Olarak Ortaya Çıkışı ve Dini Tefekkür Alanındaki Metodu Açısından Mu'tezile”, Erzurum: *Ata. Üni. İFD*, S. 13, 1997 s. 69-72

²⁶³ Tefik Yücedoğru, “Hadislerden İnanç Esasları Tespiti”, S. 15, Bursa: *UÜİFD*, 2006, s. 180

²⁶⁴ Erdinç Ahatlı, “Mu'tezile ve Hadis Üzerine”, Adapazarı, *UAD*, 2006, s. 177

²⁶⁵ Kadı Abulcebbar, *Mu'tezile'de Hukuk Felsefesi*, s. 164; 321

Sünnet, Kur'an'ın mücmel lafzını açıklama, icmâlî geçen manalarını tafsîl etme, umum ifade eden lafzını tahsis, mutlak lafzını takyit etme, kıyas yoluyla açıklama gibi görevleri yerine getirmektedir.²⁶⁶ Sünnetin teşrî kaynağı olduğunu Kur'an açıklamaktadır. Bununla ilgili ayetler şöyledir: “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Rasul'e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.” (Nisa, 59) “Kim Rasul'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.²⁶⁷ O hevasına göre konuşmaz. Onun konuşması kendisine vahyedilenden başkası değildir.”²⁶⁸

Re'y taraftarları Peygamberin otoritesi bağlamında hadis yerine haber veya sünnet tabirini kullanmışlardır. Bu kullanım Peygamberin otoritesini, Kur'an gibi nakledilmiş bir sözün gücüne dayanmadığını göstermesi açısından önemlidir. Şayet İslam'ın emir ve yasaklarının tespiti isteniyorsa öncelikle müslüman toplumun müşterek bilgisine, ortak paydasına başvurulmalıdır. Buna cemaat haberi, meşhur haber, ma'ruf sünnet, amel, vs; gibi isimler vermektedirler. Peygamber döneminde Kur'an dışında hiçbir bilgi kaydedilmediğinden insanların Kur'an dışındaki bilgileri o bilgilerden ne anladıklarıyla sınırlı kalmış başka bir ifadeyle mana ile rivayet edilmiştir. Ahad haberler Hz. Peygamberin katiyet bildiren hüküm kabilinden sünnetini oluşturmazlar. Mütevatir ve meşhur sünnet dışındaki haberler müçtehidin re'y ve tasarrufuna bırakılmıştır. Ya da fıkıh ve re'y bilgisi olan râvi haber veriyorsa bu durumda müçtehid âlimin o konudaki hükmünü veriyor demektir. Peygamber olsaydı böyle hüküm verirdi manası da taşımaktadır. Fikhî hüküm yönünden ahad haberi almada ölçüt fakih ve ilim sahibi kimselerdir.²⁶⁹

İmam Malik sünnet konusunda Ebu Hanife kadar titiz davranmamakla birlikte sefeh (aklı ve ahlakı zayıf) kimseden, bid'at sahibi olarak bilinip bilindiği üzere devam

²⁶⁶ Hüseyin Mutavî et-Tertûrî, “Fıkıh Usûlcülerinin Sünnet'le İlgili Bazı Meselelere Yaklaşımları” Çev: Ramazan Özmen, c. 8, Konya, *İHAD*, 2006, s. 311-316

²⁶⁷ Nisa, 4:80

²⁶⁸ Haşr, 59:3-4

²⁶⁹ Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet: Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul: 2004, s. 110-111

edenden, yalancından ve de hadisi alıp nakletme şeklini bilmeyen kimseden hadis almamıştır. Sünnetin mütevatir ve meşhur olanı yanında ahad yolla gelen haberi delil olarak kabul etmiştir.²⁷⁰ Ahmed b. Hanbel hakkında kitap ve sünnet bulunan bir konuda artık hiçbir muhalif fikri dikkate almamaktadır. Sahih hadisi hiçbir re'y, kıyas ve amele tercih etmez. Mürsel ve zayıf hadisi ise kuvvetli delil bulunmazsa kıyasa tercih etmektedir. İmam Ahmed'den ahad olarak gelen haber konusunda farklı rivayetler gelmiştir. Ru'yet hadisiyle ilgili olarak ona inanırız ve hak olduğunu biliriz ve onunla kesin bilgi hasıl olur sözünü dikkate alarak Hanbeliler haberi vahidin şer'i bir konuda kesin bilgi gerektireceği şeklinde yorumlamışlardır. Ancak İbn-i Kudame sonraki mezhep mensuplarının haberi vahidin kesin bilgi ifade etmeyeceğini benimsediklerini söylemektedir.²⁷¹

İmam Şafiî hadisin savunuculuğunu yapmış imamlardandır. Usûlünde takip ettiği yol şöyledir: Kitap ve ihtilafsız mütevatir sünnetle hükümlenir. Üzerinde ittifak edilmeyen ahad hadisle de hüküm vermiştir ancak hadisi kabul etmede bir takım kriterlerin olduğunu ahad da olsa silsile yoluyla gelen bir hadisin râvisi eğer sika ise o hadisle amel edilebilir olduğuna hükmetmiştir.²⁷² Peygamber Kur'an'ın getirmiş olduğu hükümleri açıklayıp izah etme ve Kur'an tarafından hükmü bildirilmemiş olan konularda hüküm koyma yetkisine sahiptir.

Kelâmcılar ve ehl-i hadis arasında cereyan eden tartışmalarda kelâmcılar ehl-i hadisi taklitçiler olarak değerlendirmektedirler. Kelâmcılar aklın zahirine göre aykırı gördükleri hadisleri te'vil yoluna gitmişlerdir. Mütevatir hadisleri Mu'tezile mezhebi kabul etmiştir. Haberi ahadı Mu'tezile mezhebi kabul etmemektedir. Bu tür haberler zan ifade eder demektedirler. Bu görüşlerini Kur'an'dan iki ayetle savunmaktadırlar. "Bilmediğin şeyin peşine düşme."²⁷³ ve "Zan, haktan hiç bir şey ifade etmez."²⁷⁴

²⁷⁰ Hayreddin Karaman, *İslam Hukuku Tarihi*, s. 184

²⁷¹ Karaman, a. e. s, 192; Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2002, s. 132-133

²⁷² Karaman, *İslam Hukuku Tarihi*, s. 188

²⁷³ İsra, 17:36

²⁷⁴ Necm, 53.28

Kelâmcılara göre haberi âhâd, râvilerinin daima unutkanlığa maruz kalmaları ihtimali dolayısıyla kat'iyet ifade etmemekte; rivayet yolu zannidir; zan ise Kur'an ayetinde de belirtildiği gibi hakikatten hiç bir şeye delalet etmez; hakikat olmayan şeyin peşine düşmek de, Kur'an ayetiyle gelmiş olan emre muhalefet etmekten başka bir şey değildir.²⁷⁵

Diğer tüm İslâmî sahalarda olduğu gibi Kelâmî sahada da Sünnet Kur'an'ı açıklamaktadır. Kur'an'da büyük günahlar sarıh bir şekilde geçmemekle beraber büyük günahların hangileri olduğunu açıklayan pek çok sayıda hadise rastlamak mümkündür. Peygambere “Büyük günahlar hangileridir?”, diye sorulduğunda Rasulullah: “En büyük günahlar, Allah'a ortak koşmak, haksız yere adam öldürmek, savaş alanından kaçmak, sihir (yapmak ve yaptırmak), yetim malı yemek, faiz/riba yemek, müslüman olan anne ve babaya âsi olmak, namuslu kadına iftira etmek, kiblegâh olan Haremi Şerife saygısızlık etmek, orada haram ve yasak olanları helâl tanımaktır.” şeklinde tarif etmiştir.²⁷⁶ Bu hadis ve bunun gibi daha sonra büyük günahları açıklarken gelecek olan hadisler Kur'an'ın müphem/kapalı bıraktığı lafzı açarak ve mücmel bıraktığı yeri tafsil ederek Kur'an'ı tamamlama görevini yerine getirmektedir.

3.1.3 Kıyas ve İctihad

İctihad, dînî nasların yine kendi uygulama sahalarında anlama çaba ve gayretidir. Bu çaba ve gayretin anlam alanı içinde en başta kıyas zikredilmektedir. İctihadî çözümler, görüş ve kanaatler ancak naslar çerçevesinde ve onlar vasıtasıyla araştırılabilir. İctihad kavramı içinde mütalaa edilmekte olan kıyas da mutlak re'y ve görüş bildirimini olmayıp naslarda (kitap ve sünnet) var olan habere muvafık hüküm arama faaliyetidir. Bu öncülden hareketle bir meselede kıyas yapabilmek için kitap ve sünnette asıl teşkil edecek bir haberin olması gerekmektedir. Asılla beraber verilecek hüküm arasında (fer') anlam ortaklığı veya benzerliği şeklinde bir uygunluğun olması gerekmektedir. İctihad ve kıyas taraflardan birini diğerine bağlamaya çalışmaktadır. İctihad ve kıyasın işlevsel olduğu alanı naslar çevrelemektedir. Bu alan “Hükümlerin lafızlardan türetilmesi”

²⁷⁵ Koçyiğit, *Münakaşalar*, s. 246

²⁷⁶ Zehebi, *Kebair*, s. 27

şeklinde tarif edilebilir.²⁷⁷ Kıyasın bu anlamıyla beraber ikinci türü ise benzerliklere dayanan kıyas olup hakkında nas bulunmayan ve birkaç asla benzer yönleri olan bir meseleye en çok benzerlik taşıdığı aslın hükmünün verilmesidir.

Kıyasın gerçekleştirmek istediği şey öncelikle hali hazırdaki nasların anlam ve amaçlarının belirlenmesi ve ilk devirde var olan re'y çalışmalarının da yardımıyla nasların kurgulanması külli kaide ve kurallara bağlanmasından ibarettir. Bu amacın yanı sıra kıyasın naslarda yer almayan mevzuların nassın hükmüne bağlanması şeklinde nasların uygulama alanını genişletmek tarzındaki bir görevi de bulunmaktadır. İlk anlamdaki gelişme gerçekleştirilmeden uygulama alanındaki genişletme faaliyetinden bahsedilemez. Kıyasın bu tarifi ehl-i re'y ile ehl-i hadis arasındaki en ciddi bir farkı da göstermesi yönüyle önemlidir. Ehl-i re'y re'yi gelişi güzel kullanan her konuda re'ye başvuranları değil, nasların anlam ve amaçlarını dikkate alanların görüşlerini; ehl-i hadis tabiri de nasların zahirini esas alan ve bunları mantıkî sonuçlarına vardırmaya yanaşmayanları temsil edenlerin görüşlerini yansıtmaktadır.²⁷⁸

Razi, "Bugün sizin dininizi kemale erdirdim"...²⁷⁹ ayetini tefsir ederken kıyası kabul eden ve etmeyenlerin görüşlerine yer vermektedir. Kıyası kabul edenler "ayette bahsedilen, dinin kemale erdirilmesini şöyle açıklamaktadırlar: Allah Teala, her şeyin hükmünü beyan etmiştir. Fakat bunların bir kısmını nass ile, bir kısmını da, hükmünün bilinmesinin yolunun kıyas yapmak olduğunu belirterek beyan etmiştir. Çünkü Allah Teala, hadiseleri iki kısma ayırmıştır: Birincisi, hükümlerini nass ile belirttiği hadiseler; ikincisi ise, hükümleri, birinci kısma kıyas edilerek elde edilebilecek hadiselerdir. Hak Teala, kıyas yapmayı ve mükelleflerin kıyasa göre amel etmelerini emredince, bu bir nevi bütün hükümleri açıklamak gibi olmuştur. Durum böyle olunca, işte bu dini kemale erdirme olmuş olur."

Kıyası kabul etmeyenlere göre, ayet, kıyas yapmanın batıl olduğuna delalet etmektedir. Çünkü ayet, Allah'ın, bütün hâdiseler hakkında hüküm vermek için nass koymuş oldu-

²⁷⁷ Muhammed Âbid el-Cabiri, *Arap Aklının Oluşumu*, Çev: İbrahim Akbaba, İstanbul: İz Yay., 1997, s. 145-146

²⁷⁸ H Yunus Apaydın, "Kıyas", *DİA*, c. 25, TDV Yay., , 2002, s. 385

²⁷⁹ Maide, 5:3

ğunu göstermektedir. Zira eğer, bazı şeylerin hükmü açıklanmamış olsaydı, din kemale ermemiş olurdu. Her şey hakkında nass bulunduğuna göre, kıyas eğer o nassa uygun bir şekilde yapılacak ise, bu abes ve manasız bir iş olurdu. Eğer nassın hilâfına kıyas yapılacak olursa, bu da batıl olur" demektedirler.²⁸⁰ Razi, Kıyası kabul etmeyenlerin hayatın nihayetsiz olaylarından kendilerini soyutlamış ve dinin dinamik yapısını dondurmuş olduklarının farkına varamadıklarını ifade etmektedir.

Kadı Abdulcebbar kıyasın aklî ve şer'î kısımlarının bulunduğunu belirttiikten sonra bunların birbirinden farklı olmadığını ifade etmektedir. Aralarındaki farkın yalnız aklî kıyasta hükmün mucib (zorunlu) olduğu; şer'î kıyasta ise hükmünün maslahat ve tercihe dayanmasıdır. Hükmün illetini veya illetin sübutunu bilmenin yollarının farklı olması da önemli değildir. Çünkü her ikisinde de bilmediğimiz şeyin durumunu bildiğimiz şeye kıyas etmekteyiz demektedir. Ancak Kadı her ne kadar aklî kıyasla şer'î kıyası bir tutmaya çalışsa da şer'î kıyasın konuluş amacının maslahat ve lütuf olduğu bilinmektedir. Aklî kıyas ise hükmü zorunlu netice vericidir. Şer'î kıyas konusu ve illeti gereği izafidir, onun için şer'î kıyasta ihtilaf çok olmaktadır. Hakikatlerin bazıları rölatifdir/görecelidir. Şer'î kıyas sosyal bilimlerde kanunların tefsirinde kullanıldığı gibi günlük hayatta da kullanılmaktadır, çünkü benzerlik üzere kurulu bir yapıya sahiptir.²⁸¹ Kıyası kullanarak büyük günah olarak bilinen fiil ve davranışların bırakmış olduğu olumsuz etkilere sahip fiil ve davranışların da büyük günah kapsamında değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz. Sözelimi hadislerde büyük günahlardan içki yasağının o dönemde şarap yapılan (hurma üzüm, bal, arpa ve buğdaydan) beş maddeden yapılırken yasaklandığı nakledilmektedir. Sarhoşluk veren ve akli gideren her maddenin içki kapsamına girdiğini kıyas delili kullanılarak hüküm verilmektedir. Bu misalden hareketle ortak illetten dolayı şer'î ahkâmın özüne uygun maslahat ve lütuf esas alınarak hükmü konulmamış birçok meselenin kıyas delili kullanılarak çözüme kavuşturulacağı muhakkaktır.

Maslahat sözlükte doğru, düzgün ve kusursuz olma; iyilik, uygunluk, yararlılık gibi anlamlara gelmekte olup salah kökünden türemiş bir kelimedir. Bir şeyin maksada

²⁸⁰ Râzi, *Tefsir-i Kebir*, c. 8, s. 465

²⁸¹ Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Hukuk Felsefesi*, s. 237-239

uygun özellikte olması, fesadın zıddı, iyi, uygun, elverişli olana ulaştırın anlamına gelir. Fıkhî ıstılahta ruhî, bedenî, ferdî, veya içtimaî olsun dünyevî ve uhrevî faydaların temini şeklinde tarif edilmektedir.²⁸²

Kur'an'ı inceleyen ve araştıran kimse onun iyilikleri (maslahat) yerine getirmeye, kötülükleri ortadan kaldırmaya önem verdiğini anlar. Kur'an'daki birçok ayette de yaratılan şeylerin boşu boşuna yaratılmadığını; yaratılmalarında bir gaye ve maksadın takip edildiğini müşahede eder.²⁸³ Bu girizgâhtan sonra maslahat düşüncesinin bizzat Kur'an'ın kendi içinde var olduğu ve belli gayelerin Kur'an tarafından da takip edildiğini söyleyebiliriz.²⁸⁴ Hadislerde de aynı şekilde bu fayda esaslı işlenmiş ve bu manaya kuvvet veren ifadeler kullanılmıştır. Peygamberin söylemiş olduğu bazı sözlerin lafızlarına takılan ashabına meselenin künhüne vâkıf olmaları gerektiği yönünde mesajlar vermiştir.

Maslahat düşüncesi aslında kelâma yakın duran bir kavramdır. Daha doğrusu hikmet-i ilahiye bahsinin fıkhâ yansımış şeklidir denebilir. Kelâmcılar ilahi fiillerdeki hikmet ve gayeyi araştırmışlar ve Allah'ın günah olan fiili yaratıp yaratmayacağı konusunda fikir beyan etmişlerdir.

Mu'tezile Allah'a noksanlık izafe etmemek için Allah günah olan fiili yaratmamıştır demektedir. Allah insana irade vererek iyi veya kötüyü seçme konusunda serbest bırakmıştır. Adalet prensibinin bir gereği olarak Allah Teala'nın her türlü kabihten, şerden, fayda ve maslahatı terk etmekten uzak olduğunu, her türlü fiilinde hikmet ve adaletin olduğunu kabullenmek gerekmektedir. Mu'tezile'ye göre insan kendi fiilinin sahibi olmadığı takdirde günahını yüklenmenin bir anlamı kalmamaktadır. O zaman Allah'ın kullarını cezalandırması haksızlık ve zulüm olur demektedirler.²⁸⁵

Maslahat kavramı bilgi üretme yöntemi açısından farklı iki bilimin ilgi alanına girmektedir. Fıkıh usulü bağlamında ve literatürdeki yeri itibariyle maslahat, naslar

²⁸² İbrahim Kafî Dönmez, "Maslahat", *DİA*, c. 28, , İstanbul: TDV Yay., 2003, s. 435-439

²⁸³ Said el-Hinn, Mustafa, *İslam hukukunda Yöntem Tartışmaları*, Çev: Dr. Halit Ünal, Kahire: 1969, s. 400

²⁸⁴ Mü'minun, 23:115, Al-i İmran, 3:190, İsra, 17:44, Zariyat, 51:56, Ankebut, 29:2

²⁸⁵ Çelebi, s. 164

nasıl yorumlanmalı ve nasıl uygulanmalı sorusunun yanı sıra naslarda değinilmemiş olaylar, ana kaynaklardaki hükümlere hakim olan ruh ve düşünceye uygun biçimde nasıl çözüme kavuşturulabilir sorularının cevabını arayan, kısaca içtihad faaliyetini İslam teşrîinin özüne ve amacına göre denetlemeye yönelen zihnî çabanın ürünü olduğu söylenebilir.

İslâm âlimlerinin pek çok şer'î delil ve hükmün ortak noktasını oluşturduğunu ittifakla kabul ettiği bazı temel kaidelerin de maslahatı gözetme ilkesinin dayanakları arasında zikredebiliriz. Meselâ şâriin yasakladığı eylemlerin küçük günahlar (sağâir) ve büyük günahlar (kebâir) şeklinde bir ayırma tâbi tutulması ve bunlara farklı sonuçlar bağlanması, söz konusu eylemlerin içerdiği zararın derece farklılığından kaynaklanmaktadır. Büyük günahlara ağır cezalar küçük günahlara daha hafif cezalar uygulanması maslahat düşüncesinin bir tezahürüdür. Nitekim naslarda açıkça belirtilmeyen benzer eylemler değerlendirilirken bu esasa göre hüküm verildiği dikkat çekmektedir.²⁸⁶

Günah eylemini ferdî olduğu kadar sosyal hayatı da belli ölçüde etkilediği için hukuksal olarak inceleme, yorumlama ve hükme bağlamaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Hatta hukukun kökeninde bu sorunun yattığı ileri sürülebilir. Hukukun kaynağı ve kökeni konusu hukuk araştırmacılarının ilgisini çekmiştir. Hukukun kökenini sorgulayanlar hukukun kökenini etik değerlerde, sosyal ve pozitif olguda ve ilahî irade ve yönetenlerin iradesinde aramaktadırlar. Hukukçular yeni tanımlar oluştururken hukukun sosyal hayatın değişken, sürekli canlı bir yapısının olduğunu da göz önünde bulundurmaktadırlar. Sosyal hayattaki değişkenliğe ilk olarak M.Ö. IV. yüzyıla kadar dayanan “Heraklit (ö: M.Ö. 470)’in Tabii hukuk” kuramında ve sonrasında dikkat çekilmektedir. Heraklit’in nomos (sosyal düzen) ve physis (doğal düzen) ayırımında bu değişimi görmek mümkündür. Heraklit “bir nehirde iki kere yıkanılmaz.” diyerek sosyal hayattaki değişime dikkat çekmektedir.²⁸⁷ Bu söylemden hareketle sosyal hayattaki değişkenliğe değinerek hukukun kaynak ve kökeni hakkındaki veriler aracılığıyla

²⁸⁶ Dönmez, İbrahim Kafi, “Maslahat”, c. 28, s. 438

²⁸⁷ Tevhid Ayengin, “*Hukuk Köken Problemi Açısından Sosyal Realite*”, Dok. Tezi, Erzurum: 1999, s. 19

hukukun sosyal gerçekliklerden hareket eden, insan hayatı için kural koyan bir bilim olduğu anlaşılmaktadır.

Büyük günah meselesini anlamaya yönelik olarak kelâmcıların bilgi edinme yöntemlerini incelemek bize aynı zamanda iki mezhebin metodolojilerindeki farklılıkları görme imkanı sağlayacaktır. Yöntem incelemesi bilimleri anlamada ve iki bilimin fikir alt yapısını daha iyi anlamamıza imkan sunmaktadır.

Bir fıkıhçı olarak Ebu Hanife'nin bilgi anlayışına da değinmek fıkıhçı bakış açısını değerlendirmede önem arz etmektedir. Ebu Hanife öncelikle tarihi çok eskilere dayanan kültür, din ve inancın ve farklı mezheplerin beşiği durumunda sayılan Kûfe'de dünyaya gelmiştir. Bu çok kültürlü çevrenin onun fikir dünyasına yansımaları görülmektedir.

Ebu Hanife'nin metodolojisinde takip ettiği belli bir silsilenin varlığı müşahede edilmektedir. Gerek kelâma ait olan eserleri gerekse fıkha ait hükümleri incelendiğinde görülür ki İmam-ı Azam önce iddiasını ortaya koymaktadır. Bunun akabinde ortaya koyduğu hükmü Kur'an ve sünnette bulduğu naslardan yararlanmak suretiyle temellendirmektedir.

Deliller konusunda da birinci sırayı Kur'an vahyine vermektedir. Ebu Hanife'nin de, Kuran-ı Kerim'i bir hüküm ve bilgi kaynağı olarak kabul etme noktasında, kendinden önceki, ya da muasırı olan ulemadan farklı bir tutumu bulunmamaktadır. O da diğerleri gibi Kur'an'a son derece saygılıdır. Ebu Hanife'nin usulünde Kur'an-ı Kerim'in birincil bir yere sahip olduğu herkesin malumudur. Onun, sünnet anlayışında dahi Kur'an merkezli düşüncenin bulunduğu açıktır. Yani o, sünneti Kur'an'a göre değerlendirmekte, Kur'an asıldır ve her şeydir demektedir.²⁸⁸ Hadisi alırken hem sened tenkidi, hem metin tenkidi hem de te'vilde bulunan bir alim olarak karşımıza çıkar Ebu Hanife.²⁸⁹ Deliller sıralamasının ikinci basamağında yer verdiği kitabı açıklayan umumunu tahsis, mücmel ifadesini tafsil, muğlak lafzını tebyin eden peygamberin sünneti gelmektedir. Diğer delilleri de hiyerarşik şekilde sahabe fetvaları, icmaı ümmet, kıyas, istihsan ve son olarak da örf ve adetler oluşturmaktadır.

²⁸⁸ Faruk Beşer, *Ebu Hanife'nin Kur'an Anlayışı*, İSAV, Usul, I, İstanbul: İSAV Yay., 2004 s. 8-9

²⁸⁹ Abdurrahman Haçkalı, "Ehl-i Hadis- Ehl-i re'y Ayrışması Fıkhî mi, İ'tikâdî mi", *İHAD*, 2, 2003, s. 62

Ebu Hanife'nin yaşadığı Kûfe şehri, başlıca iman hakikati, günah işleyen kimsenin durumu, kaza ve kader meseleleri, Allah'ın iradesinin yanında insanın iradesinin olup olmadığı gibi kelâmî konuların tartışıldığı bir zemindir. Ebu Hanife yaşadığı dönemde Cehmiyye mezhebi mensuplarıyla münakaşa etmiş onların delillerini çürütmüştür.

Cehm b. Safvan'la (ö. 128/735) bir münakaşasında Cehm kalbiyle inanan fakat bunu diliyle ikrar etmeyen birinin durumunu sormaktadır. Ebu Hanife iman kalp ile tasdik dil ile ikrardan ibaret olduğunu savunmaktadır. Kalbiyle inananın diliyle de inandığı imanını ikrar etmesi gerekir, imanını ikrar etmeden ölürse kafir olarak ölür demektedir. Bu iddiasını Cehm Kur'an'a inancı olduğunu söyleyince Kur'an'dan deliller sunmak suretiyle ayetlerle desteklemektedir. Bu misalde de görüldüğü üzere deliller sıralamasında Ebu Hanife'ye göre Kur'an ilk delil kaynağı olma özelliğine sahiptir. Kur'an ilk ana delil olması bakımından önem arz etmektedir. Çünkü diğer deliller de bu ana delile göre şekil alacak ve bu delile dayanacaklardır.²⁹⁰ Ebu Hanife münakaşa ettiği kişinin durumuna göre eğer Kur'an'a inanan birisi ise ona Kur'an'dan deliller sunuyor. İnanmıyorsa aklî ve münakaşa ettiği kimsenin delil kabul ettiği şeylerden deliller bulup onu iknaya çalışmaktadır. Hadise bakışını büyük ölçüde etkileyen ve Ebu Hanife'nin ahad hadisi reddettiği, kabul etmediği şeklindeki iddiaların sebebini Kur'an'a bakışında aramak gerekmektedir. Ebu Hanife sadece daha güçlü deliller olan Kur'an ve oldukça sahih olan diğer hadislerle uygunluk arz ettiğini düşündüğü hadisleri kullanmıştır. Başka bir ifadeyle: Ebu Hanife'nin ahad hadisleri reddetmesinin sebebi şudur: söz konusu olan hadisler, hadislerin sahihliğini değerlendirmek için gerekli olduğunu düşündüğü kabul kriterlerini taşımamaktadır.²⁹¹

Ebu Hanife'nin Ehl-i re'y ekolünün temsilcisi olduğunu ifade etmiştik. Ehl-i re'y kendi görüş ve içtihatlarıyla fetva veren gerek fıkıhçı gerekse kelâmcı alimleri içine alan bir

²⁹⁰ Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, s. 197, Delil sunduğu ayetlerden biri şöyledir: "Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umup dururken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?" Söyledikleri (bu) sözden dolayı Allah onlara, içinde devamlı kalmak üzere, zemininden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İyi hareket edenlerin mükâfatı işte budur." (Maide, 84-85)

²⁹¹ Sahiron Syamsuddin, "Ebu Hanifenin Ahad Hadisi İslam Hukukunun Bir Kaynağı Olarak Kullanması", Çev: Abdullah Kahraman, *CÜİFD*, 7/2, 2003, s. 331

kavramdır. Re'y kıyas da dahil olmak üzere (kapalı kıyas) istihsan, maslahat-ı mürsele gibi içtihat sahasının bir terimidir.

“Ebû Hanîfe'nin, "Biz önce Allah'ın kitabında olanı alırız. Onda bulamazsak Hz. Peygamber'in sünnetine bakarız. Orada da bir şey bulamazsak ashabın ittifak ettiğini benimseriz, ihtilâf etmişlerse dilediğimizin görüşünü alırız. Başkalarının görüşlerini onlara tercih etmeyiz. Ancak Hasan-ı Basrî, İbrahim en-Nehaî, Saîd b. Müseyyeb gibi tabîîn âlimlerine gelince onların icthadlarına bağlı kalmayız. Onlar gibi biz de icthadda bulunuruz. Aralarında müşterek illet bulununca bir hükmü diğerine kıyas ederiz” sözünden icthad metodu anlaşılmaktadır.²⁹²

Ebu Hanife kendisine bir mesele geldiğinde birçok yönden meseleyi incelemektedir. Bazen kıyasa gider bazen de istihsan yapar, halkın maslahatına bakar, dinde güçlük yoktur ilkesini esas almaktadır. Kıyası almak çirkin ve yakışsız olursa bu kez istihsan yapmaktadır. İstihsan da uygun düşmüyorsa halkın işlerinin salah üzere gitmesi için Müslümanların muamelelerine dönmekteydi.

Buradan örfün Ebu Hanife ve mezhebi hanefiyyenin usulü fıkıh için kabul ettiği hüküm kaynağı ve şer'î bir delil olarak kabul edildiğini görmekteyiz.

Ebu Hanife fikhî ve fıkıh için yöntem koyan usulü fikhî kurallar arasına sıkıştırılmış bir kanun dayatması şeklinde anlamıyor ve algılamıyor. Bilakis fikhî esneyebilen olay ve duruma göre şekillenebilen olay ve durumu İslâmî ölçülere göre şekillendiren bir sistem şeklinde düşünmektedir.

İslâmî ilimler sahasının çalışmaları öteden beri ikili sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Aklî ilimler ve naklî ilimler diye yapılan bu sınıflandırma İslâmî ilimlerin kendilerine ait görüşlerini bildirme noktasında ve hangi temel noktalardan hareket ettiklerini göstermesi açısından önemlidir. Sınıflandırma bize herhangi bir ekol ve doktrini incelememizde yol haritası vermektedir. Mezheplerin oluşum süreci incelenirken ortaya koydukları görüşler ve hükümler açısından onların dayandıkları asılları bilmek furu'

²⁹² Mustafa Uzunpostalcı, “Ebu Hanife”, *DİA*, c. 10, TDV Yay, 2001, s. 132-133

sayılacak meselelerini kavramamıza ve aklî süreç mekanizmalarını anlamamıza yardım etmektedir. Mezheplerin tarihî süreç içerisindeki doktrin olarak oluşum ve gelişimlerini takip etme yönüyle de yol gösterici olmaktadır. İslam toplumunda fikrî hareketler yaşanırken her bir mezhep kendisini haklı karşı görüş taraftarlarını ise haksız ve bid'at ehli olarak isimlendirmekteydi. Bu durumun bir sonucu olarak da herhangi bir fikrî yönü olan kimse bir kısım müellifler için ehli hadis sayılırken başka bir müellif için ehli re'y olarak değerlendirilmekteydi. Naklî ilimler içerisinde yer alan kelâm, fıkıh ve fıkıh usûlü bilimlerinin temelde referans kaynakları olarak kitap (kur'an), sünnet (peygamberin söz, fiil ve uygulamaları), icma ve kıyas olmak üzere bu dört tanesi ekseriyetin kabulü olarak ön sırada gelmektedir.²⁹³ Kitap ve sünnetin ve bu iki asla dayanan tüm bilimlerin ilmî bir nitelik kazanabilmeleri için aklî süreçlerden geçmeleri gerekmektedir. İslâmî ilimler içerisinde de kelâm ilmi, fıkıh ve fıkıh usûlü de naklî olmakla birlikte akla dayandıkları için İslâmî bilgi sahasında aklî ilimler (eh-i re'y, ashabu'r-re'y) diye bilinegelmiştir. İslâmî ilimler asıl temel kaynak olarak Kur'an ve Sünneti esas kabul etmişlerdir. Bundan sonraki algı, yorum ve metodolojik süreçleri farklılık arz ettiğinden dolayı görüşlerinde de farklılaşma da kaçınılmaz olarak meydana gelmiştir.

Kelâm metodunu ilk olarak kullanan ve böylece kelâmın kurucusu sayılan Mu'tezile'nin [(Vasıl b. Ata(ö.131/748) ve Amr b. Ubeyd el-Basrî(ö. 144/761)] doğuşu hicrî II. asrın başlarına tesadüf eder.²⁹⁴ Fıkıh Usûlünün ise sistematikleşmesinin bugünkü anladığımız manada ve oryantalistlerin de araştırmalarının gösterdiği şekliyle hicrî III. asrın sonu ile hicrî IV. asrın başı olduğu görülmektedir. W. Hallaq usûl ilminin ehli-i re'y ve ehli-i nakil çatışmasının yoğun bir şekilde tartışılması sonucunda ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bunun akabinde fıkıh usûlü alanında akıl-nakil uzlaşısı içine girildiği görülmektedir. Hicrî II. yüzyılda Şafî'nin "*Risale'si*"ni bu uzlaşının bir örneği olarak görmekteyiz.²⁹⁵ Aslında fıkıh usûlü tarihini mezheplerin islâm toplumlarının sivil birer kurumu olarak ortaya çıkışlarından bağımsız olarak değerlendiremeyiz.²⁹⁶ Kelâm

²⁹³ Şa'ban, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları: (Usûlü'l-Fıkıh)*, Çev: İbrahim Kafî Dönmez, Ankara: TDV Yay., 1990, s. 39

²⁹⁴ Gölcük, Toprak, *Kelam*, s: 40-41

²⁹⁵ Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, s. 17; Çağfer Karadağ, "Mu'tezile Kelam Okulunun Oluşumu ve Gelişim Süreci", Konya: *Marife Dergisi*, S. 3, 2003, s. 11

²⁹⁶ Bedir, *Fıkıh*, s. 16

ve Fıkıh usûlü bilimsel disiplin olarak teorik meseleler hakkında konuşan iki bilimdir. Kelâmın ve özellikle Mu'tezile'nin İslam bilimlerinin teorik arka planının temellendirilmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır.

Kelâm bir taraftan dış akımlara karşı İslam'ı savunurken müslümanların dünya görüşünün ana ilkelerini belirleyip müdafaasını yaparken diğer yandan da pratiğin teorik temellerinin inşasına girişmişti. Bu entelektüel girişimle aynı doğrultuda fıkıh usûlü de kelâma paralel bir duruş sergilemeye gayret etmiştir. Bu iki bilimin birbirine paralel duruş sergilemesinin nedeni ise hem fıkıh hem de kelâmıla ilgilenen bilginlerin mevcudiyetidir diyebiliriz.²⁹⁷

Gazzalî kelâmı diğer bütün ilimleri içine alan bir ilim olarak tarif etmektedir. Gazzalî görüşlerini "Mustasfa" adındaki usûl kitabında temellendirmektedir. Kitapta ilk olarak kelâmın konusu içine giren varlığı kadimliği hadisliği bakımından ele alır. Kadim ve muhdes varlığın özelliklerini sayar. Ona göre akıl, kadim varlığın peygamber göndermesinin imkanını kabul etmektedir. Peygamberin getirdiği haberin akıl tarafından doğrulanması gerekmektedir. Diğer ilimleri kelâmın bir dalı olduğu görüşünden hareket ederek bu disiplinlerin hareket sahalarını izaha başlar. Sözelimi Fakîh, kelâmın kapsamındaki konular arasından özel birini, yani mükellefin fiilini alır ve bu fiilin "vücûb", "hazır" ve "ibâha" yönlerinden Şer'in hitabına olan nisbetini incelemektedir. Usulcû, özel birini yani mütakellim tarafından doğru söylediği ispatlanan peygamberin sözünü almakta ve bunun hükme delalet yönünü inceler, ki bu delalet ya sözün lafzı ile, ya mefhumu ile veya manasından aklen anlaşılma ve istinbat edilme şeklinde olmaktadır. Usûlcünün inceleme ve araştırması, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin dışına çıkmaz. Kitap da zaten Hz. Peygamber'den işitilmiş ve icmâ O'nun sözyle sabit olmuştur. Buna göre fıkıh usûlünün delilleri Kitap, Sunnet ve icmâdan ibarettir. Hz. Peygamber'in sözünün doğruluğu ve hüccet oluşu kelâm ilminde sabit olur. Öyleyse kelâm ilmi bütün dini ilimlerin ilkelerini (mebâdî) isbat görevini üzerine yüklenmiş olmaktadır. Bütün dini ilimler kelâm ilminin birer cüzleridir demektedir.²⁹⁸

Murteza Bedir, Aladdin es-Semerkindî (539/1145)'nin fikhın teorik ilkelerini kelâmın

²⁹⁷ Bedir, *Fıkıh*, s. 22

²⁹⁸ Gazzali, *Mustasfa*, c. 1, s. 5-6

öncülleriyle temellendiren bir şahsiyet olduğunu ifade etmektedir. Bedir bununla alakalı şunları söylemektedir:

“Usûlü fıkıh ve ahkam ilmi, usûlü kelâm ilminin bir dalıdır. Dal kökünden doğar, kökünden gelmeye onun soyundan denemez. O halde bu sahada (fıkıh usûlü) kitap telifi kitabın yazarının inancına göre olması gereği vardır. Fıkıh usûlü alanında eserlerin çoğunluğu ilkelerde (usûl) bizden farklı olan Mu'tezile'ye veya ayrıntıda (furu') bizden ayrı düşen Ehl-i Hadîs'e aittir. Onların yazdıklarına dayanmak ya bizi ilkede hataya düşmeye ya da ayrıntıda yanlış yapmaya götürür. Her ikisinden de kaçınmak aklen ve şer'an vaciptir.”²⁹⁹

Şehristanî de asl' ve 'fer' konusunda şunları söylemektedir: “Din, ma'rifet ve taat diye iki kısma ayrılmaktadır. Ma'rifet asıl, taat ise fer'dir. Kim ma'rifet ve tevhîdden söz ederse usûlden; kim de taat ve şeriattan söz ederse fûrûdandır. Burada asıl, Kelâm ilminin; fûrû ise, Fıkıh ilminin konusudur demektir. Vacip olan her şey sem'îdir demekte ve aklın hiçbir şeyi vacip kılmaya yetkisinin olmadığını söylemektedir.”³⁰⁰

Kelâm-fıkıh ilişkisi bağlamında usulü fıkıhın kıyas ve maslahat konusunun kelâmî temellerinin hüsün-kubuh meselesiyle yakın ilişkisi bulunmaktadır. Son devir Osmanlı alimlerinden Seyyid Bey'in (ö. 1924) şu kıymetli değerlendirmeyi yaptığını Ali Pekcan nakletmiştir:

“Hikmet-i ilahiye bahsi, gerek ilm-i kelâmın ve gerek ilm-i usul-ü fıkıhın önemli konularındandır. Pek çok itikadi konuların ve ahkamı asliyenin asl-ı usulüdür. Hüsün ve kubuh bahsinin de esasıdır. Dinin, şeriatin ahkamı fer'iyeye ve hukukiyyeye müteallik bütün esbab ve ilel-i şer'iyenin, ef'ali mükellefin ile ahkamı şer'iyeye arasındaki münasebetin, hülasa bilcümle tekalifi şer'iyenin üssü'l-esası bu meseledir.”³⁰¹

Buradan anlaşılacağı üzere kelâmın diğer İslâmî disiplinler için bir üst disiplin olduğu kabul edilmektedir. Kelâm ve fıkıh usûlü takip ettikleri metod yönüyle farklılık arz etmelerinin yanı sıra hikmet konusunu metodolojilerinde

²⁹⁹ Bedir, *Fıkıh*, s. 27

³⁰⁰ Ebu'l-Feth, Muhammed b. Abdulkerim Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Çev: Muharrem Tan, İzmir: Çağlayan Matbaası, 2006, s. 45-46

³⁰¹ Ali Pekcan, “*İslam Hukukunda Gaye Problemi, Zaruriyyat-Haciyyat-Tahsiniyyat*, İstanbul: Rağbet Yay., 2003, s. 40

kullandıkları müşahede edilmektedir. Her iki bilim dalı hikmeti diğer bir tabirle eşyadaki maslahatları ve eşyanın yaratıcısının eşyayı yaratırken bir takım faydalar gözettiği ve zararları engellemek istediğini söylemektedir. Kelâmcılar, dil alimlerinin hikmeti “hem bilgide hem fiil ve davranışta mükemmellik ve kusursuzluk” şeklinde açıklamalarından da hareketle bu konuyu Allah'ın ilminde ve fiillerinde olmak üzere iki yönüyle ele almış ve felsefî literatürde olduğu gibi birincisine “nazarî hikmet”, ikincisine “amelî hikmet” adını vermişlerdir. Hikmet gizli menfaat ve maslahatlar hakkında Allah'ın özel bilgisidir. Başka bir ifadeyle en değerli şeyleri en iyi şekilde bilmektir. En faziletli ve yüce varlık Allah olduğundan O'ndan başka hiçbir varlık nesnelere künhünü ve bütün yönlerini bilemez, dolayısıyla gerçek hakîm O'dur. Mâtürîdîler dışında kalan kelâmcılara göre Allah'ın fiilleri hâdis olduğundan hakîm ismiyle bağlantılı olan hikmet "ilim" manasına gelir ve O'nun zatî bir vasfını oluşturur.³⁰² Fiilleriyle ilgili olarak düşünüldüğünde ise hikmet Allah'ın mahlûkata ve insanlara yönelik faaliyetlerini kapsar ve her işi yerli yerinde yaptığını (muhkim) ifade eder. Allah'ın hakîm, fiillerinin de hikmetli olduğu, her fiilinde bir anlam ve amacın bulunduğu, bundan dolayı yaptıklarında herhangi bir zulüm veya sefahin söz konusu olamayacağı hususu bütün kelâmcıların ortak görüşü olmakla birlikte bunun Allah'a bir zorunluluk yükleyip yüklediği ve fiillerinin bir illet veya amaca bağlanmasının ulûhiyyetine sınırlama getirip getirmediği konusunda görüş ayrılıkları mevcuttur.

Mutezile alimleri ilâhî fiillerin muhtevasında çirkinliğin (kubuh) bulunmadığını, ayrıca Allah'ın böyle bir fiili dilemesinin caiz olmadığını kabul etmektedirler. Dolayısıyla her mükellefin, bütün fiillerindeki hikmetleri bilmese de O'nun yarattığı her şeyin ve yaptığı her fiilin hasen ve akla uygun olduğuna inanması, ilim sahiplerinin de inkarcıların kötülük problemini istismar etmelerini önlemek ve şüpheleri gidermek için nesne ve olaylardaki incelikleri araştırmaları gerekmektedir. Mutezile kelâmcılarının çoğunluğu Allah'ın yaratmasında illetin varlığını kabul ederken bu illetin ne olduğu konusunda farklı açıklamalar yapmışlardır. Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf bahis konusu illeti irade ve sözle gerçekleşen yaratma, Nazzâm fayda, Kâdî Abdülcebâr illetin fiili yapmaya sevk eden

³⁰² M Sait Özvarlı, “Hikmet”, *DİA*, c. 17, İstanbul: TDV Yay., 1998, s. 514

gerekçe anlamına geldiğini söylemektedirler. Bazı kelâmcıların kelimeyi bağlayıcı ve zorunlu sebep anlamında bir terim haline getirmeleri sebebiyle buna karşı olumsuz bir tavır takınılmaması gerektiğini ifade etmektedirler.

Kelâmcıların ekseriyetinin de genel kabulü olan yaratmanın hikmet yönünü kastederek varlığın Allah tarafından bir illetten dolayı yaratıldığını ifade etmekte bir mahzur yoktur. Zira bu şekilde, “Allah mahlûkatı illetsiz yarattı” gibi anlamsızlık ve hikmetsizliği çağrıştırmaya kuvvetle muhtemel bulunan bir yaklaşımdan da kaçınılmış olur. Ancak son noktada Allah'ın yaratmasının O'nun dışında nihaî bir sebebe dayandırılması caiz değildir. İlet denince yapmada zorlayıcı bir sebep manası anlaşılıyorsa böyle bir durum Allah için söz konusu olamaz. Çünkü Allah dilediğini yapan fâil-i muhtardır. Eğer illetten "fiile sevk eden gerekçe ve amaç" kastedilirse o takdirde Allah'ın fiillerine illetin nispet edilmesi caizdir. Çünkü fiillerde hikmete işaret eden özellikler çok defa illet olarak adlandırılır. Bu sebeple Mu'tezile kelâmcıları Cebriyye'yi, (Ehl-i Sünnet'i de Cebriyye'nin içerisine dahil ederler), Allah'ın her şeye gücünün yetmesini öne çıkararak O'nun fiillerini hikmetten yoksun bırakmakla suçlamaktadırlar. Eğer Allah yegâne hâkim ve mâlik olduğu için her türlü tasarruf hakkına sahipse bu takdirde yalan söylemek, peygamberleri cezalandırmak, kötülerini mükâfatlandırmak ve yalancı peygamberlerin elinde mucize izhar etmek gibi hikmetten uzak fiilleri O'na nispet etmenin mümkün olması gerekir. Nitekim cebir anlayışını benimseyenler, teoride de olsa Allah'a zulüm nispet ettiklerine göre Allah'ın diğer fiillerinde hikmeti kabul etmeleri beklenemez. Bazı Mu'tezile âlimleri ise ilâhî fiillerin daima lütufta bulunma şeklinde tecelli ettiğini, bundan dolayı onların illete dayandırılmasına ihtiyaç bulunmadığını düşünürler. Çünkü fiilin ihsan statüsünde olması onun yapılması için yeterli bir sebep teşkil eder.³⁰³

Allah'ın hakîm, fiillerinin hikmetli olduğunu Ehl-i sünnet kelâmcıları da kabul etmekle birlikte ilâhî fiillerin illete dayandırılmasını reddetmekte ve O'nu engelleyecek bir şeyin de söz konusu olamayacağını söylemektedirler. Allah her şeyde hakîmdir ve yaptıklarında hiçbir zaman sefeh yoktur. Bununla beraber dilediğini yapar, dilediği gibi hükmeder, hiç kimsenin O'nun üzerinde bir velayeti veya otoritesi yoktur. Ehl-i sünnet

³⁰³ M. Sait Özvarlı, “Hikmet”, *DİA*, s. 512

kelâmcıları hikmeti ispat ederken kudreti sınırlayan görüşlerden özellikle uzak durmaktadırlar, hikmete uygunluk da dahil olmak üzere hiçbir şekilde kudreti sınırlandırma çağrışımı uyandıran görüşleri doğru bulmamaktadırlar. Kudreti asıl, hikmeti tâlî vasıf olarak kabul etmekte ve çelişki durumunda kudreti destekleyen görüşü almaktadırlar.

“Mu'tezile âlimleriyle Ehl-i sünnet kelâmcıları bağlayıcı ve zorunlu bir illet veya gayeyi ulûhiyyet makamına nisbet etmeyi uygun görmemişlerdir. Ancak Ehl-i sünnet kelâmcılarının, Dehriyye ile bazı filozoflara ait olan ve âlemin kıdemine götüren illet-i ûlâ (ilk sebep) kavramına gösterdikleri tepkiyi Allah'ın fiilleriyle ilgili görüşlerine de yansıtıkları ve bazı teorik mülâhazalar sebebiyle sistemi bozacak bir boşluk bırakmak istemedikleri görülmektedir. Nitekim onların, ilâhî fiillerde ta'lîli reddettikleri halde teşri usulünde kulların maslahatı için kıyası meşru kabul etmeleri, ahkâmın ta'liline cevaz vermeleri, hatta bazılarının hükümlerdeki illeti "müessir ve bâis" şeklinde tarif etmeleri çelişki doğurmaktadır. Bu durumda kelâmcıların karşı çıktığı illet Allah'ın kudreti dışında kalan bir sebep konumunda iken usûlde illet Allah tarafından konan şer'î bir sebep konumunda görülmektedir. Nitekim müteahhir Selefiyye âlimleri usûlde kullanılan ca'lî illeti Allah'ın fiillerine de teşmil etmek suretiyle meseleyi halletmeye çalışmışlardır.³⁰⁴

Fıkıh, Kur'an ve sünnette var olan ve insanın hayatını yönlendiren hükümlerin amacını anlamak ve onu davranışla birlikte niyet ve duygu dünyasını değiştirerek olgunlaştırmaya yönelik bir çabanın adıdır. Hayatın şahsî, medenî, siyasî ve diğer alanlarıyla ilgili dinî nasları okuyan kimse orada asıl vurgulanmak istenen şeyin adalet, doğruluk, ahit ve akitlerde emanet ve vefa duygusu, acıma, sevgi, karşılıklı anlayış, iyilik ve benzeri yüce erdemleri gerçekleştirmek olduğunu görür. Ayrıca zulüm, ihanet, ahid ve akitlerini bozma, yalan, aldatma, sahtekârlık, faiz, rüşvet ve haksız kazançta olduğu gibi insanların mallarını haksız yere yemek gibi kötülüklerden uzaklaşmayı gerçekleştirmek için de tavsiyelerde bulunduğunu anlar. İşte bunları kavramak; fıkıh veya nazari hikmet olduğu gibi, bunları bir davranış haline getirip gereğini yerine getirmek de amelî hikmet veya fikihtir. Allah Teâlâ insanı bu amaçları gerçekleştirebilecek özelliklerle donatmış, bu esas ve gaye üzere yaratmıştır. Bu yaratışı

³⁰⁴Özvarlı, " Hikmet", c. 17, s. 511-514

gerçekleştirirken, onlara bir takım amaç ve hedefler belirlerken, bunu iki kavramla ifade etmektedir. Halk (yaratış) ve emr (kanun). Bu iki kavramı ifade ederken şöyle buyurmaktadır: “*Dikkat edin halk da emr de Allah'ındır.*” Halk'dan maksat yaratış ve yaratıklarıdır. Emr'den maksat da şeriat, din yani kitabî emirlerdir. Her iki iradenin kendine has gaye, maslahat ve sebepleri bulunmaktadır. İşte bu yaratışın, gaye, sebep ve maslahatlarına hikmeti tekvin (yaratış hikmeti); din ve emirleri ile ilgili gaye, maslahat ve sebeplerine de hikmeti teşri (kanun koyma hikmeti) demekteyiz. Müspet, aklî ve tecrübî ilimlerin konusu tekvindeki illetler, sebepler ve hikmetlerdir. Din, ibadet, ubudiyet, edep ve terbiye gibi hususların konusu ise emr'deki sebepler ve hikmetlerdir.

Allah Teala tekvini (yaratılış) hikmet gereği ayetlerini afak ve enfüste gösterip; bunlar üzerinde insanları düşünmeye davet ederek "Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün değişmesinde akıl sahipleri (ulü'l-elbab) için birtakım ayetler vardır.³⁰⁵ buyurmaktadır. Yine "nefisleri üzerinde düşünmediler mi? Allah gökleri ve yeri ve aralarında olan şeyleri sırf hak ile yaratmıştır." (Rum, 8) Bu ayetlerin sevk ediliş ve hitap esprisi, bize maddi ve manevi yaratılan ne varsa hepsinin bir sebep ve hikmet üzere yaratıldığını, bunların üzerinde düşünülüp ibret alınması gerektiğini göstermektedir. İşte bu anlayışa sahip ve gereğini yerine getirmeye çalışanlar kitabı mübinde hikmet sahibi ve ulü'l-elbab olarak nitelendirilmektedir. Eğer yaratılanlar arasında bir düzensizlik, tesadüf, saçmalık ve uyumsuzluk olsaydı insanların onlar üzerinde düşünmesine gerek kalmaz ve böyle bir çağrı da yapılmazdı.³⁰⁶

3.2 Mu'tezile ve Eş'ârîlerin Bilgi ve Hüküm Üretme Yöntemleri

3.2.1 Mu'tezile

Mu'tezile fırkasının kurucusu Vasıl b. Ata, akılcı bir sistem olan Mu'tezile mezhebinin ilk kurucusu ve bu sistemin, et-Tevhid, el-Adl, el-Va'd ve'l- Vaid, el-Menzile beyne'l-Menzileteyn ve el-Emr bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehy ani'l-Münker gibi, tüm mensuplarının birleştikleri ana görüşlerini oluşturan beş prensibin koyucusu olarak, akli düşüncenin gelişmesine ve özellikle nasların yanı sıra, akla ve akli delillere de gereken önemi ve

³⁰⁵ Al-i İmran, 3:191

³⁰⁶ Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara: TDV Yay., 2009, s. 24-25

değeri vermek suretiyle İslam inancına büyük hizmetlerde bulunan, daha sonra da adına nisbetle *Vasiliyye Fırkası'nın* doğmasına neden olan önemli bir düşünür ve belirgin niteliklere sahip bir kelâmcıdır.³⁰⁷

Mutezile'den önce de kelâm meseleleri sistematik bir bütünlük içinde olmasa da tartışılmaktaydı. Kelâm ise bu bilgi birikimini akıllı kullanarak bir disiplin olarak ifade etmektedir. Kelâmî bilgi sisteminde akıl, epistemolojik bir değere sahiptir. Mu'tezile mezhebinde akıl hüccettir. Akıl, Allah'ın insana verdiği ilahî bir lütuf, aynı zamanda insanı diğer yaratıklardan ayıran bir niteliktir. İnsan, akıl sayesinde iyi ve kötüyü, doğru ve yanlış, faydalı ve zararlı olanı ayırmakla kalmaz, ilahî vahyin mesajını ve sorumluluklarını anlamaktadır. İslam dini akıllı, duyuları ve doğru kaynaktan gelen haberi insanın bilgi edinme yolu olarak kabul etmektedir. Bu bilgi edinme vasıtalarının kendilerine özgü alanları bulunmaktadır. Deney ve tecrübeye dayanan alan duyular alemine ait bilgiler vermektedir. Alemin başlangıç ve sonu geçmiş ve gelecekle ilgili konular, melek ve şeytan gibi metafizik konular hakkındaki bilgilerimizin kaynağını ise haber oluşturmaktadır.³⁰⁸

Kelâm ilmi, dini gerek içten gerekse dışarıdan gelen tehlikelere karşı koruyan ve dinin savunusunu yapan bir ilim olması yönüyle önemli bir görevi icra etmektedir. Kelâm ilmi ilgilendiği sahanın bir gereği olarak akılla birlikte dini nasları kullanmak durumundadır. Bunun yanı sıra bu referanslarını kendi fikir potasında yoğurup şekillendirmektedir.

Kelâm sadece dini naslar dediğimiz Kur'an ve hadisleri kullanmakla kalmayıp, bununla birlikte akıllı ve aklî ilke ve kuralları da kendisi için bir ölçüt olarak benimsemektedir. Mu'tezile akıllı kullanır ancak akıl derken neyi ifade etmektedir önce bunu ortaya koymak gerekmektedir. Mu'tezilî alimler akıllı şöyle tanımlamaktadırlar: Ebu Huzeyl el-Allaf (ö. 235/850), akıl ilim kazanmak, insanın kendisini eşyadan ve eşyaları yekdiğerinden ayırma melekesidir şeklinde tanımlamaktadır. Cübbaî (ö. 303/916) ise, Akıllı ilim diye tarif etmekte ve insan akıl sayesinde bir delinin davranışlarından kendisini korur demektedir. Kadı Abdülcebbar (ö. 415/1025), delillerin ilki aklın

³⁰⁷ Kemal, Işık, "Vasıl b. Atâ ve Büyük Günah Meselesi", s. 343

³⁰⁸ Çelebi, *Akılcılık*, s. 222-223

delaletidir, çünkü kitap, sünnet ve icma'nın hüccet oluşu onun ile bilinir. Allah sadece akıl sahiplerine hitapta bulunuyor diyerek aklın öncelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Genel olarak Bağdat ekolü Mu'tezilî kelâmcılar akıldan ilim manasını anlamışlardır.³⁰⁹

Mu'tezile'ye göre aklın dini meseleler üzerindeki rolü ise şöyledir: Nazzam'a göre akıllı bir insan şariat gelmeden önce düşünceyle Allah'ın varlığını bilir. Sümame b. Eşres'e göre ise bütün bilgiler zarurîdir. O, bilgilerin düşünceyle bilinebileceğini söylemektedir. Ca'fer b. Mübeşşir ve Ca'fer b. Harb de Allah'ın sıfatlarının hatta hükümlerinin aklen bilinmesi gerektiğini savunmuşlardır.³¹⁰

Mu'tezile'nin önemli kelimelerden biri olan Kadı Abdulcebbar Mu'tezile kelâmını sistematize eden kimse olması yönüyle mezhep içinde önemli bir yere haizdir. Kadı nassı Kur'an, sünnet, ve icma şeklinde gruplandırarak her birinin kesin bilgi verdiği alanlarının bulunduğunu kaydetmekte, bunlarının birbiriyle çatışmadıklarını bildirmekte ve akıl ile nassın zahirinin akılla çatıştığı durumlarda nassın te'vil edilmesi gerektiğini söylemektedir.³¹¹

Mu'tezile'ye göre akıl hüccettir. Akılcılığın esası, Allah'ın ve âlemin, Allah'ın insanda yarattığı akıl aracılığı ile kavranabileceği fikridir. Bu (fikir), Allah hakkında, Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarının akıl kanalıyla kavranabileceği anlamına gelmektedir. Alem hakkında ise, âlemin yaratılışı ve yapısı, insan ve fiillerinin mantıken anlaşılabilmesi anlamına gelmektedir. Bu temel ilkedен, âlemin rasyonel kurallara göre idare edildiği ve dolayısıyla Allah'ın bile bu kurallara bağlı bulunduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak Allah'ın bu kurallara uygun olarak hareket etmesi demek vucubiyet tarzında değil ancak ahlakî bir ilke ve gereklilik olarak anlamak mümkün gözükmemektedir.³¹² Kimi Mu'tezilî alimler, Allah'ın belli bir tarzda eylemde bulunmaya mantıksal açıdan mecbur olduğunu doğrudan doğruya ifade etmektedirler. Böylece, Allah'ın insan üzerine yüklediği ilk ödevin, Allah'ın bilgisini elde etmek için kuramsal

³⁰⁹ Çelebi, *Akılcılık*, s. 27

³¹⁰ İbrahim Agah Çubukçu, "Mu'tezile ve Akıl meselesi", Ankara: *AÜİFD*, S, 12, 1964, s. 58

³¹¹ Çelebi, *Akılcılık* s. 230

³¹² Doğan *İmam Zeyd*, s. 189

olarak düşünmek (ya da tefekkür etmek) (en-nazaru'l-mu'addî ilâ ma'rifetillâh) olması gayet doğaldır. Gelenekçilerin görüşünün aksine, bir kimse, Allah'ı kutsal kitap desteği bulunmadan ve bir öğretici dahi olmaksızın [aklen] bilebilir. Mu'tezilîlere göre, insan, eylemlerini seçme hususunda hürdür ve eylemde bulunmadan önce Allah'ın kendisine bahsettiği kudret sayesinde onları gerçekleştirmeye güç yetirebilir. Onlar insan fiilleri hakkında şöyle demektedirler: Eğer Allah bir kimsenin ezelde kafir olacağını belirlemiş daha sonra onu imanla sorumlu tutup küfrü dolayısıyla cezalandırması O'nun zalim olması ve akla uygun hareket etmemesi demektir. Aklı ön plana alan görüşlerinden birisi de Allah'ın Kur'an'da geçen sıfatları konusundadır. Kur'an'da Allah'ın sıfatlarından antropomorfizm/insan biçimci şekilde bahsedilir. Eğer biz bunları olduğu gibi kabul edersek Allah'ı insana benzetmiş oluruz. Mu'tezilîler ise bunları yorumlamak suretiyle Allah'ı hakkında uluhiyete layık olmayacak sıfatlardan arındırmaktadırlar. Aksi takdirde Allah, yaratıcı ve ebedî olma sıfatlarını yitirir; eğer Allah yaratılmış şeylere benzerse, ne yaratıcı ne de ebedî olarak bilinir.³¹³ Akla büyük önem veren Mu'tezile nazarında naklin akla aykırı düşmesi veya birbiriyle çelişmesi düşünülemez. Zahiren bir çelişki durumu vuku bulunca akıl nakle takdim edilir, nakil te'vil edilir sözü prensip olarak benimsenmiştir.³¹⁴

Mu'tezile düşüncesinde akla verilen önemi fıkıh usulüne yansıyan birkaç örnekle vermek gerekirse şunlar söylenebilir:

- a) Teklif, aklî teklif ve şer'î teklif şeklinde ikiye ayrılır. Akıl da şer' gibi hüküm koyabilir. Akılla bilinen hükümleri şer'e götürmeye gerek yoktur.³¹⁵
- b) Akıl ile Kur'an'ın âmm hükmü tahsis edilebilir. Çünkü akıl hitaptan önce gelir. Akıl delalet eder ki, Allah aciz ve yapamayan kimseye teklif ve ibadeti emretmek şeklinde hitapta bulunmaz. Dolayısıyla akıl: "Ey insanlar, Rabbinize ibadet ediniz."³¹⁶ ayetini tahsis eder.
- c) Kadı Abdülcebbar, akıl deliliyle nesih vaki olabilir, ancak nesih diye adlandırılmaz der, fakat örnek vermez. Mu'tezile'ye göre nesihte tahsis manası vardır.

³¹³ Binyamin Abramov, "Akılcılığın Temelleri", Çev: Fethi Kerim Kazanç, *Kelam Araştırmaları*, S, 1/2, 2003, s. 140

³¹⁴ Özler, "Mu'tezile", s. 72

³¹⁵ Kadı Abdülcebbar, *et-Teklif bi'l-Muhit*, s. 23-25

³¹⁶ Bakara, 2:21

d) Akıl ile naklin kaynağı bir, Allah olduğundan çatışmaz, zahiren çatıştığında ise akıl esas alınır, nakil te'vil edilir.

e) Akla aykırı haber kabul edilmez. Yolu ilim olan konularda haber-i vahid delil olarak kullanılmaz, yolu galib-i zan olan konularda haber-i vahid ile amel etmek caizdir. Mu'tezile Kur'an'ın mahluk olduğunu söylemektedir. Ancak bu Kur'an'ın delil olmasına engel değildir. Mu'tezile'den Kadı Abdulcebbar, Allah'ın her hitabının anlaşılabilir olduğu konusunda ısrarla durmaktadır. Kur'an'ın anlaşılması için onu tefsir edenin, fıkıh ve fıkıh usulü ile Allah'ın tevhid ve adlini bilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Allah muamma yapmaz; mücmelin karineden mücerred olması caiz değildir, demektedir. Kadı Abdulcebbar'ın metinleri anlamaya ilişkin bu görüşleri, Mu'tezile'nin eşya için nesnel değerler kabul etmesi hüsün-kubuh anlayışının bir yansıması olarak görülmektedir.³¹⁷

Mu'tezile'ye göre hüsün kubuh aklîdir; bu değerler akıl yürütmekle bilinir. Buradan hareketle iyilik ve kötülüğün bir şeyin mahiyetine dahil olup zatî bir niteliğini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Hüsün ve kubhun aklîliğini benimseyenlere göre aklın değerler hakkındaki bilgisinin kesin ve güvenilir bilgilerden sayılması için bu değerlerin ait bulunduğu fiillerin değişmez nitelikleri olması gerekmektedir.³¹⁸ Böylelikle iyilik ve kötülük izafilikten kurtulmuş olmaktadır.³¹⁹ Mu'tezile alimlerine göre değerler fiillerin zatî vasıflarından olmasaydı dinin gelişinden önce iyilikle kötülük arasında bir fark bulunmaz, bu durumda din anlamını yitirirdi. Değer itibariyle aralarında hiçbir fark bulunmayan, ontolojik olarak birbirine zıt iki söz veya davranıştan birini farz, diğerini hararn kılmak anlamsız, hikmetsiz ve faydasız olmasını kabul etmek gerekirdi.. Öte yandan hüsün ve kubhun aklî olmadığının iddia edilmesi, insanların mükellef kılınarak ahirette mükafat veya cezaya hak kazanmalarını imkânsız hale temellendirmeyi getirmektedir. Çünkü mantıkî olarak dinin bir fiili emretmesi veya yasaklaması, o fiilin mahiyeti itibariyle iyi yahut kötü oluşuyla ilgili olup bunu inkâr etmek zarûrât-ı dîniyyeyi inkâr etmek demektir. Esasen Eş'ârîler'in iddia ettiklerinin aksine pratikte dinî bir eğitim almayan insanların adaletin iyi, zulmün kötü olduğu gibi bazı dinî ve ahlâkî

³¹⁷ Kadı Abdulcebbar, *Mu'tezile'nin Fıkıh Usulü Anlayışı*, Çev: Yüksel Macit, 1. baskı, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 33-34; 52

³¹⁸ İlyas, Çelebi, "*Klasik Bir Kelâm problemi Hüsün-Kubuh*", İstanbul: MÜİFD, c. 16-17, 1999, s. 68-69

³¹⁹ Çelebi, "*Hüsün Kubuh*", c. 16-17, s. 66

yargıları kavramaları da fiillerdeki hüsün ve kubhun şer'î değil aklî olduğunu göstermektedir. Adalet prensibi gereği insana irade özgürlüğünü tanımayı ve iradesini iyilik tarafı ağır gelen yönde kullanabilmesi için akıl yoluyla idrak edilir. Boğulmak üzere olanları ve ölmek üzere olanları kurtarmanın, nimet verene şükretmenin ve doğruluğun güzelliğini bilmenin güzel oluşu; nimete nankörlük gücüne sahip olması gerekmektedir. Mutezile, fiillerin güzel (hasen) ve çirkin (kabîh) olmak üzere iki kısım olduğunu ileri sürmekte ve bunların idrak ediliş yollarını da şöyle açıklamaktadır:

a) Bu fiillerden bir kısmı, aklî zaruret (zarûretu'l-akl) etmenin (küfrân-ı nimet), suçsuza acı çektirmenin ve hiç bir amacı olmayan yalanın çirkin oluşu böyledir.

b) Bir kısmı da aklî inceleme (nazaru'l-akl) yoluyla idrak edilir. Bir zararı ihtiva eden doğrunun güzelliği ve bir yarar ihtiva eden yalanın çirkinliği böyledir.

c) Bazıları ise, Sem' yoluyla idrak edilir. Namaz, hac ve diğer ibadetlerin güzel oluşu böyledir. Mutezile, bunların, -fahşaya engel olma ve taate teşvik gibi- taşıdıkları zatî bir vasıf sebebiyle diğer fiillerden ayrıldığını, fakat aklın bunu tek başına idrak edemeyeceğini kabul etmektedir. Bu sebeple akıl yürütülerek bazı fiillerin iyilik ve kötülüğü genel çerçevede bilinebilse de bütün fiiller hüsün ve kubuh açısından isabetle tahlil edilemez.³²⁰

3.2.2 Eş'âriyye

Eş'ârlere göre bütün fiillerin yaratıcısı Allah Teala'dır. Bu nedenle günahı da sevabı da Allah yaratmaktadır. Ancak günaha razı olmaz şeklinde bir açıklama getirmişlerdir. İnsanın günahını yüklenmesinin ve insana haksızlık olmamasının izahı sadedinde ise Eş'ârliler kesb teorisini geliştirmişlerdir.³²¹ Eş'ârî insanın iradesiyle ve iradesi dışı bütün fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını iddia etmektedir. Mu'tezile'den Muammer b. Abbad'ın Allah insanın bedenini yaratır, fiillerini yaratmaz sözünü kabul etmemekte ve Muammer'in Allah'ı cahillikle ve acizlikle nitelendirdiğini ifade etmektedir. Eğer Muammer'in dediği gibi beden tabiatı gereği fiil meydana geliyor olsa Allah insanın bedenini yaratıp bıraksa ve bedene herhangi bir renk vermek istese beden de bu rengi kabul etmediği farzedilse böyle bir durum Allah'ın acizliğini veyahut da cahilliğini

³²⁰ Gazzali, *el-Mustasfa min ilmi'l-Usul: İslam Hukukunda Deliler ve Yorum Metodolojisi*, Çev: Yunus Apaydın, Kayseri: Rey Yay., 1994, s. 57

³²¹ Gölcük, *Kelam Tarihi*, İstanbul: Kitap Dünyası Yay. 2000, s. 109,

ortaya çıkaracaktır. Eş'ârî, Allah hakkında böyle bir durum kabul edilemeyeceğini göre Mu'tezile'nin insan fiilleri konusundaki görüşlerinin yanlışlığı ortaya çıkmaktadır demektedir.

Eş'ârlere göre hüsun ve kubuh şer'îdir, yani bir şeyin iyi veya kötü olduğu ancak tespit ve tayininden sonra bilinebilir; çünkü iyilik veya kötülük bir fiilin mahiyetine ve zatına ait bir vasıf değildir; fiil, din tarafından insanlara emredilmesi veya yasaklanmasıyla iyilik veya kötülük vasfını kazanmaktadır. Şu halde bir fiil Allah tarafından emredildiği için iyi, yasaklandığı için kötüdür; başka bir ifadeyle bir fiil iyi olduğu için emredilmiş, kötü olduğu için de yasaklanmış değildir. Kötülük yüce Allah'tandır; fakat Allah kötülüğü kendisi için değil başkası için kötülük olarak yaratmıştır. Eş'ârliler, iyi ve kötü fiillerin meydana gelmesinde insanın doğrudan bir etkisinin olmadığını, çünkü insana ait bütün fiillerin onları yapmaya yönelten motiflerin zihne doğmasıyla gerçekleştiğini, bu motiflerin oluşmasında ise kişinin herhangi bir katkısının bulunmadığını söylemektedirler. Böylece irade dışı bir durumla karşı karşıya bulunan insanın fiillerinde iyilik veya kötülük aramanın isabetli bir davranış olmayacağını ileri sürmektedirler.

Eş'ârliler böylece kötülüğün Allah tarafından yaratılmasının bir zulüm sayılmayacağını, çünkü fiillerin Allah'a nispetle değer taşımadığını anlatmak istemektedirler. Şu halde insanlara nispetle ve ancak emir yahut yasak şeklindeki bir hitaptan sonra fiiller değer kazanmaktadır. Öte yandan haksız yere öldürülmek istenen bir insanın hayatını kurtarmak amacıyla yalan söylemenin iyi olması, adam öldürmenin çirkin (kabih) bir fiil olması ancak kısas gerektiren bir konuda güzel (hasen) sayılması gibi bazı özel hükümler de kötülüğün eyleme (yalan) ait ayrılmaz bir nitelik olmadığını göstermektedir. İyilik ve kötülüğün herkes tarafından zaruri olarak bilindiği iddia edilmişse de Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî (ö. 505/111) gibi Eş'âriyye alimleri buna karşı çıkarak kendi görüşlerini şöyle ispatlamaya çalışmışlardır: Hiçbir eğitim ve öğretim görmeden, hiçbir telkine tabi tutulmadan tabii şartlar içinde yalnız başına büyüyen bir insan, iki kere ikinin dört ettiği gibi matematik aksiyomları bildiği halde yalan söylemenin kötü, doğru sözlülüğün iyi olduğu şeklinde bir bilgiye sahip olamaz; çünkü bunlar doğruluğunu yaygınlığından alan bilgiler (meşhûrât) kategorisine girmektedir.³²²

³²²Gazzali, *Mustasfa*, 1, s. 48-49; Lütfi Doğan, *Ehl-i Sünnet Kelamında Eş'ari Mektebi*, s. 37-38

Esasen Mu'tezile ve Eş'âriyye kelâmcıları arasında yaratma ve Allah'ın varlığıyla ilgili delilleri ele almada temelde bir ayrılık noktası bulunmamaktadır. Ancak alemin yaratılışı ve Allah'ı bilmenin aklî olduğunu söyleyen Mu'tezile'nin karşısında Eş'ârî bunun nakil vasıtasıyla olduğunu söylemektedir.

Hüsün kubuh meselesi, Mu'tezile'de ontolojik ve epistemolojik açıdan ele alınmakta ve nesnel bir gerçeklik olarak kabul görmektedir. Bu yaklaşımla Mu'tezile adalet prensibi ve kulun kendi fiilinin sorumluluğunu yüklenebileceğini kabul etmektedir. Mu'tezile, nakil ve akıl bir şeye güzel diyorsa bu o şeydeki güzelliğe delalet ediyor demektir. Başka bir ifadeyle vahiy ya da akıl bir şeye güzel diyorsa güzel dediği şeyde güzelliğin var olması sebebiyle güzel demekte, yoksa vahyin veya aklın güzel demesiyle o şey güzel olmuyor demektir.

Eş'ârî yaklaşıma göre ise hüsün ve kubuh özelliklerini tamamen Allah'ın iradesinden almaktadır. Bu yaklaşım öznelcidir. Eş'ârîlerin bu görüşleri Mu'tezile tarafından eleştirilmektedir. Eş'ârîler görüşlerini savunurken insanın duygularıyla hareket ettiğini ve çeşitli insani zafiyetlerin tesirinde kalabileceğini bu nedenle insan aklına göre bir şeyin güzellik ve çirkinliğinin değişebileceğini ifade etmektedirler. Buna karşı Mu'tezilî yaklaşımı benimseyenler bilimsel ve tecrübî akıl sahiplerinin duygularına kapılmayıp doğru kanaatten sapmayacaklarını söylemektedirler.

Hüsün kubuh meselesinde Mu'tezile akla, Eş'ârî nakle dayanmakta, ekleklit tutumlarıyla Maturîler ise hüsün ve kubuh meselesinde her iki kaynaktan da yararlanmaktadırlar.³²³

Mu'tezilî bakış açısının aklı ön plana çıkararak yorum tarzı ve Eş'ârî çizginin mükellefiyetleri şeriatın gelişine bağlayan yaklaşımı hüsün-kubuh anlayışını etkilediği görülmektedir. Bu birbirinden farklı iki metodolojinin ele aldığımız büyük günah meselesini yorumlayışlarında ne tür farklı yorumları ortaya çıkardığını göstermesi yönüyle önem arz etmektedir.

³²³ Muzaffer Barlak, *Kur'an'ı Kerim'e Göre Hüsün Kubuh Problemi*, OMÜ. (Basılmamış Yük. L. Tezi), OMÜSBE, Samsun: s. 72-78

SONUÇ

Büyük günah meselesi metodolojisinde öncelikle akli esas kabul eden Mu'tezile mezhebini ve Mu'tezile karşıtı Eş'ârî mezhebini meşgul etmiş bir konudur. Mu'tezile mezhebinin büyük günahlar ve büyük günah sahibi hakkındaki görüşleri mezhebin bilgi sistemi açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü büyük günah meselesi Mu'tezilî bilgi sistemi esasları arasında el-esma ve'l-ahkam, iman-amel nazariyesi, adalet prensibi, insan iradesi ve hürriyeti ile ilişkilendirilerek değerlendirilmeye çalışılır. Çalışmamıza Mu'tezile perspektifinden bakınca büyük günah meselesinin iman anlayışıyla doğrudan alakalı bir konu olduğu görülmektedir. Adalet prensibi gereği Allah insana zulmetmez. Zulüm fiili Allah'tan sudur etmez diyen Mu'tezile Allah'ın günah olan fiilleri yaratmayacağını ifade etmektedir.

Mu'tezile adalet prensibi gereği teklifi ve sorumluluğu yüklenebilmesi için insanın kendi fiilini kendisinin yaratması gerektiğini ileri sürmektedir. Mu'tezile kişinin dinin emrettiği itaatlerin tamamına uyması ve yasaklamış olduğu günah olan fiillerin tamamından sakınmasıyla mümin bir kimse olacağını savunmaktadır. Burada Mu'tezile kalbin tasdiki ile ameli birbirinden ayırd etmemektedir. Büyük günah sahibini ise iman ile küfür arasında bir yerde/el-menzile beyne'l-menzileteyn diğer bir ifadeyle fasık olarak nitelermektedir. Mu'tezile, büyük günah sahibinin eğer tevbe ederse imanının kendisine geri döneceğini, şayet tevbe etmeden ölürse kafir olarak öleceğini dile getirmektedir. Böyle birini her ne kadar kafir ilan etmiş olsa da ahiretteki azabının kafirin azabından hafif olacağını ifade etmektedir.

Eş'âriyye'ye göre insanın kendisini ve insanın sevap-günah bütün fiillerini yaratan Allah'tır. Kul sadece kendine ait fiili kesbetmektedir. Kesbin neticesi olarak işlediği fiilin sorumluluğunu yüklenmektedir. Eş'âriyye'ye göre iman ve amel birbirinden ayrı şeylerdir. İman kalbin tasdikidir. Amel imana zaid bir manadır. Eş'âriyye'ye göre insanda hem taat, hem de masiyet birlikte bulunabilir. İsyân etmesi tasdikine zarar vermez. Büyük günah işleyen kimse bu günahından dolayı tekfir edilemez.

Eş'ârîler de Mu'tezile gibi büyük günah sahibini fasık olarak nitelemektedirler. Ancak Eş'ârîler fasığın mümin olduğunu ve imandan çıkmadığını ifade etmektedirler. Eş'ârîler büyük günah sahibinin Allah'ın dilemesiyle günahları bağışlanıp ceza görmeden cennete gidebileceği gibi, cezasını çektikten sonra da cennete gidebileceğini dile getirmektedirler. Af ve rahmet konusunda görüşleri süren Eş'ârîler affın, cezayı hak eden kimse için geçerli olacağını dile getirmektedirler. Eş'ârîler, affın gerçekleşebilmesi için Allah'ın büyük günah sahibinin ya azabına azap katmaması ya tevbe edenin tevbesini kabul etmesi veyahut da tevbe etmeyen büyük veya küçük günah sahibi kimselerin günahlarını bağışlaması şeklinde olacağını ifade etmektedirler. Azaba azap katmamanın ve tevbe edenin tevbesinin kabul etmenin vacip olduğunu, aksi bir durumun batıl olduğunu dile getirmektedirler. Geriye tevbe etmeyen büyük günah sahibi kimselerin günahını affetmek kalır ki, affın bunlar hakkında olduğu kesinleşmektedir. Zira af ve rahmetin gerçekleşmesi bir borcun veya cezanın tamamen kaldırılmasıyla mümkün olmaktadır.

Büyük günah konusunda sayı veren müellifler olsa da günahları belli bir sayıyla sınırlandırmanın isabetli olmayacağı görülmektedir. Mu'tezilî ve Eş'ârî delilleriyle birlikte izah edilmeye çalışılan şirk, haksız yere adam öldürme, namaz kılmama, zekat vermeme, faiz, yetim malı yeme, kazf, hırsızlık gibi büyük günahlarla birlikte bu günahlara denk veya yakın zararı bulunan ve dinin çok çirkin olarak niteleyip şiddetle sakınmamızı istediği yasaklamalar büyük günah kapsamında değerlendirilmelidir. Kur'an'ın büyük günah işleyen hakkında dünyada had cezası öngörmesi, uhrevî yönden cezayla tehdit etmesi, gūnahta ısrar edilmesi ve sahibinin fāsık olarak nitelendiği her günah, büyük gūnahtır. Kamusal hakların çiğnenmesinin büyük günah kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Adaleti ayakta tutamamak ve işleri ehline vermemek büyük günahlardandır. Dînî hayatın yapı taşları olan inanç meselelerini zedeleyici her fiil büyük gūnahtır.

Dikkat edilirse her bir günahın insanı daha da büyük bir günaha sürükleyeceği görülmektedir. Günahın büyük ve küçüklüğüne aldırış etmemek veya küçümsemek küfre kapı aralamak demek olacağından bu da büyük gūnahtır.

Araştırmamız büyük günahları fıkıhçı ve kelâmcı bakış açılarıyla değerlendirdirirken, araştırma boyunca vurgulamaya çalıştığımız hikmet meselesi bağlamında insanların umumî maslahatını zedeleyici toplum düzenini yıpratıcı her suçun büyük günah olduğunu söyleyebiliriz. Mürtekibü'l-kebire/büyük günah işleyen ise imanı zayıf ve tasdik seviyesinde bir inanca sahip olan kimsedir, diyebiliriz. Ahiretteki durumu ise yine umumî rahmet ifade eden ayetlere dayanılarak büyük günah işleyenin cezasını çektikten sonra veya Allah'ın lütfuyla affa mazhar olacağının ümit edilmesi gerektiği şeklinde ortaya konabilir. “Eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah Teâlâ hazretleri sizi helak eder ve yerinize, günah işleyecek (fakat tevbeleri sebebiyle) mağfiret edeceği kimseler yaratırdı.” hadisi de günahın insan fitratının bir gerçeği olduğuna ve mümin insanın günah işleyip Allah'a yönelmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Burada asıl olan, bilerek ya da bilmeyerek işlenen günahlar karşısında, hatalarda ve masiyetlerde ısrar etmeyip, bireylere ve topluma zarar vermeden düzgün bir toplum halinde yaşamaya ehemmiyet vermektir.

KAYNAKÇA

ABDULCEBBAR, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed, *Tefsiru'l-Kebiru'l-Muhit*, Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971

_____ *Mu'tezile'de Hukuk Felsefesi*, Çev: Yüksel Macit, İstanbul: İnsan Yay., 2003

ABRAMOV, Binyamin, "Akılcılığın Temelleri", Çev: Fethi Kerim Kazanç, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2003, 1: 2, ss, 137-154,

AHATLI, Erdinç, "Mu'tezile ve Hadis Üzerine", *Adapazarı, UAD*, 2006, ss, 163-184

AKOĞLU, Muharrem, "Kebîre ve İman Bağlamında Haricîlik-Mu'tezile İlişkisi", *EÜSBED*, 2007/2, Sayı: 23, ss, 317-339,

APAYDIN, H Yunus, "İçtihat", *DİA*, c. 21, İstanbul: TDV Yay., 2000, ss, 432-445
_____ "Kıyas", *DİA*, c. 25, Ankara: TDV Yay., 2007, ss, 529-539

ATAY, Hüseyin, "Dinde Reformun Yöntemi ve Bir Örnek: Hırsızlık", *AÜİFD*, Ankara: 2002, c. 43 s, 1-26

AYDIN, Ali Arslan *İslam İnançları, (Tevhid Ve İlm-i Kelam)*, Ankara: Gonca Yay., 1964

_____ *İslam'da İman ve Esasları*, İstanbul: Çağrı Yay., 1979

AYENGİN, Tevhid, *Hukuk Köken Problemi Açısından Sosyal Realite*, Dok. Tezi, Erzurum: 1999

BAĞCI, Mehmet, *İslam Mezheplerinde İman ve Büyük Günah Problemi*, İstanbul: (MÜSBE Basılmamış Y. L. Tezi), 2008

BAYINDIR, Servet, *İslâm Hukuku Penceresinden, Faizsiz Bankacılık*, İstanbul: Rağbet Yay., 2005

Batuk, Cengiz, *Mitoloji ve Tarihsellik Hıristiyanlığın Aslı Mitinin Tarihsel Dönüşümü*, İstanbul: İz Yay., 2006

BEBEK, Adil, *Maturidi 'de Günah Problemi*, İstanbul: 1989

BEDİR, Murteza, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004

BEŞER, Faruk, *Ebu Hanife 'nin Kur'an Anlayışı*, İSAV, Usul, I, İstanbul: İSAV Yay., 2004

Buhari Tercümesi, Çev: Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: Ötüken Yay., 2004

CANAN, İbrahim, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Ankara: Akçağ Yay., 2005

ÇALIŞKAN, İbrahim, “İslam'da Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası”, C, 33, Ankara: AÜİF Yay., 1992

ÇELEBİ, İlyas, *İslam inanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar*, 1. Baskı, İstanbul: Rağbet Yay., 2002

_____ “Klasik Bir Kelâm problemi: Hüsün Kubuh”, *MÜİFD*, S. 16-17, İstanbul: 1999, s, 55-121

_____ “Menzile Beyne'l- Menzileteyn”, *DİA*, c. 29, İstanbul: TDV Yay., ss, 161-162

_____ “Eş'ariye”, *DİA*, 11, İstanbul: TDV Yay., 1995, ss. 447-455

ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, “Mu'tezile ve Akıl meselesi”, *AÜİFD*, c. 12, Ankara: AÜİF Yay., 1964, s, 51-61

DALGIN, Nihat, “Zekat Hükümleri”, *OMÜİFD*, S, 16, Samsun: 2003, ss, 43-72

_____ *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular-2*, 1. Basım, Samsun: 2010

DOĞAN, İsa, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Samsun: Kardeş Matbaası, 1996
_____ *İmam Zeyd b. Ali*, 1. Baskı, Ankara: TDV Yay., 2009

DOĞAN, Lütfi, *Ehl-i Sünnet Kelamında Eş'ari Mektebi*, Ankara: Rüzgarlı Matbaası, 1961

DÖNMEZ, İbrahim Kafi, *İslamî İlimlerde Metodoloji (Usul) Meselesi I, Fıkıh Usulünün İşlevi ve İctihad Yöntemleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme*, İstanbul: İslâmî Araştırmalar Vakfı, 2005

_____ "Maslahat", *DİA*, c. 28, Ankara: TDV Yay., 2008, ss, 79-84

EBU HANİFE, Nu'mân b. Sabit b. Zûtâ b. Mâh, *Fıkıh-ı Ekber ve İzahı*, Çev: Sabit Ünal, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1957

_____ *el-Alim ve'l-Müteallim*, İmam-ı A'zam'ın 5 Eseri, Çev: Mustafa Öz, İstanbul: MÜİFV Yay., 1981

EBU ZEHRA, Muhammed, *Ebu Hanife*, Çev: Osman Keskioglu, 5. baskı, Ankara: TDV, Yay., 2005

_____ *İslam Ceza Hukukunda Merhamet ve Adalet*, Çev: Yrd. Doç. Dr. Hasan Güleç, c. 3, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., 1996, ss, 245-280

EL-CABİRÎ, Muhammed Âbid, *Arap Aklının Oluşumu*, Çev: İbrahim Akbaba, İstanbul: İz Yay., 1997

EL-CÜVEYNÎ, İmamü'l-Harameyn Abdülmelik, *Kitâbü'l-İrşad*, Çev: Prof. Dr. Adnan Bülent Baloğlu, Yrd. Dr. Sabri Yılmaz, Dr. Mehmet İlhan, Dr. Faruk Sancar, 1. baskı, Ankara: TDV, Yay., 2010

EL-HİN, Said Mustafa, *İslam hukukunda Yöntem Tartışmaları Usulündeki Farklılığın Fakihlerin İhtilafındaki Rolü*, Çev: Ünal, Halit, Kayseri: Rey Yay., 1993

EL-HUDARÎ, Muhammed, *İslam Hukuku Tarihi*, İstanbul: Kahraman Yay., 1974

EL-MAVSLÎ, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *El-İhtiyar Li-Ta'lîl'l-Muhtar*, çev: Mehmet Keskin, İstanbul: Ümit Yay., 1998

EL-EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, İstanbul: Kabalcı Yay., 2005
_____ *el-İbane an Usulü'd-Diyane*, Çev: Mehmet Kubat, İstanbul: İşrak Yay., 2008

ERDOĞAN, Mehmet, *Akıl- Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul: İFAV Yay., 1995

ERTURHAN, Sabri, "İslam Hukukunda Suçla Mücadele Yöntemleri", *İHAD*, S, 9, Konya: 2007, ss, 101-142

ET-TERTÛRÎ, Hüseyin Mutavî, "Fıkıh Usûlcülerinin Sünnet'le İlgili Bazı Meselelere Yaklaşımları", Çev: Ramazan Özmen, S, 8, *İHAD*, Konya: 2006, ss, 303-340,

GAZZALÎ, Mecdüddîn Ebü'l-Fütûh Ahmed b. Muhammed, *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, Çev: Yunus Apaydın, İstanbul: Rey Yay., 1993

GÖLCÜK, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, 5. baskı, Konya: Tekin Dağıtım, 2001
_____ *Kelam Tarihi*, 4. baskı, İstanbul: Kitap Dünyası Yay., 2000

GÜNDOĞAR, Hamdi, "Mu'tezile ve İnsan Fiilleri Problemi", *CÜİFD*, c. VIII/2, 2004
HAÇKALI, Abdurrahman, "Ehl-i Hadis- Ehl-i Re'y Ayrışması Fıkhî mi, İ'tikâdî mi", *İHAD*, S, 2 Adapazarı: 2003, ss, 59-68

HARPUTÎ, Abdullatif, *Kelam Tarihi*, sadeleştiren ve notlandıran Yard. Doç. Dr. Muammer Esen, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2005

HASAN, Ahmed, *İslam Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, Çev: Ali Hakan Çavuşoğlu, Hüseyin Esen, İstanbul: İz Yay., 1999

HEYTEMİ, İbnü'l-Hacer, el-Mekkî, *Ez-Zevacir An İktirafî'l-Kebair*, Kahire: Hicaz Matbaası, h. 1356/m. 1937

HUSSAİN, Mohammed Yusoff, “Eş’arinin İnsan Fiilleri Doktrini”, Çev: Hamdi Gündoğar, *ŞÜİFD*, S, 1-2, Şırnak: 2010

IŞIK, Kemal, “Mutezilenin İlk Kurucusu Vasıl b. Atâ ve Büyük Günah Meselesi”, *AÜİFD*, c, 24, Ankara: 1981, ss, 337-357

İBN RÜŞD, Kadı Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd El-Hafîd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, İstanbul: Beyan Yay., 1994

İZUTSU, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Çev: Selahaddin Ayaz, 3. Basım, İstanbul: Pınar Yay., 2005

KAHRAMAN, Ferruh, “İslam inancında günah ve günaha sevk eden faktörler”, *Usûl: İslam Araştırmaları*, S: 8 Sakarya: 2007, ss, 139-168

KARABULUT, Şükran, *Ebu Hanîfe'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri*, (UÜSBE, Basılmamış Y.L. Tezi), Bursa: 2008

KARADAŞ, Cağfer, “Mu'tezile kelim okulunun oluşumu ve gelişim süreci”, *Ma'rife Dergisi* S, 3, Konya: 2003, ss, 7-26

KARAMAN, Hayreddin, “Fıkıh”, *DİA*, c. 13, Ankara: TDV Yay., 2002, ss, 1-14

_____ Karaman, Hayreddin, Çağrıcı Mustafa, Dönmez İbrahim, Sadreddin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1. Baskı, Ankara: TDV Yay., 2006

KESKİOĞLU, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1964

KILIÇ, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya: Hibaş Yay., 1984

KOCA, Ferhat, *İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem Hanbeli Mezhebi* Ankara: Ankara Okulu Yay., 2002

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadisçiler ve Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, AÜİF Yay, Ankara: 1960

_____ “Kasten İnsan Öldürmenin Dindeki Yeri”, *AÜİFD*, Ankara: 1993

KÖSE, Saffet, “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış”, S, 7, *İHAD*, Konya: ss. 13-50

KURT, Erkan, “Kelâm Usulü Açısından Kur’an’ı Anlamanın Yöntemi”, *KAD*, S, 1:2 2003, ss, 89-96

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr b. Ferh el-, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, Çev: M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruç Yay., 1998

KUTLU, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara: Avrasya Yay., 2002

MERGİNÂNÎ, Burhanüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir *el-Hidaye*, Ahmet Meylani, Kahraman Yay.,

NADİR, Nasi Elbir, *Medhalü firaki'l-İslamiyyeti's-Siyasiyyeti ve'l-Kelamiyye*, Beyrut, Lübnan: Daru'l-Meşriki's-Şam, 1986

NAMLI, Tuncer, “Kıyası Yeniden Düşünmek”, *AIÜİAD*, S, 3, 2010

NESEFÎ, Ebu'l-Muin, *Tevhidin Esasları*, Çev: Hülya Alper, İstanbul: İz Yay., 2007

O'SHAUHNESSY, Thomas, J. “Allah’a Yabancılaşma: Şirk”, Çev: Ömer Kara, S, 2, Van: *YÜİFD*, 1998, s, 361-374

ÖĞÜT, Salim, *Dinî Hükümlerin Temellendirilmesinde Hikmet*, Hititkitap Yay., Ankara: 2009

ÖZEL, Ahmet, “Malik b. Enes”, *DİA*, c. 27, TDV Yay., Ankara: 2007, 495-502

ÖZLER, Mevlüt, “Müstakil Bir Fırka Olarak Ortaya Çıkışı ve Dini Tefekkür Açısından Mu'tezile”, *AÜİFD*, S: 13, Erzurum: 1997, s, 55-89

ÖZVARLI, M. Sait, “Hikmet”, *DİA*, c. 17, TDV Yay., İstanbul: 1998, ss, 513-518

PEKCAN, Ali, *İslam Hukukunda Gaye Problemi, Zaruriyyat-Haciyyat-Tahsiniyyat*, İstanbul: Rağbet Yay., 2003

RAZİ, İmam Muhammed Fahrüddin Allame Ziyaüddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, c. 7, Daru'l-Fikr, Beyrut: Akçağ Yay., 1981

SYAMSUDDİN, Sahiron, “Ebu Hanifenin Ahad Hadisi İslam Hukukunun Bir Kaynağı Olarak kullanması”, Çev: Abdullah Kahraman, *CÜİFD*, C, 7/2, Sivas: 2003, s, 319-332

ŞA'BAN, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Çev: İbrahim Kafi Dönmez, Ankara: TDV, Yay., 1990

ŞAFAK, Ali, “Fısk”, *DİA*, c. 13, İstanbul: TDV Yay., 1996, ss, 37-38

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebu'l-Feth, Muhammed b. Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Çev: Muharrem Tan, İzmir: Çağlayan Matbaası, 2006

ŞENTÜRK, Lütfi, *İslam Dininde Haramlar ve Büyük Günahlar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1998

TABERİ, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Taberi Tefsiri*, Çev: Kerim Aytekin, Hasan Karakaya. İstanbul: Hisar Yay., 1996

SADREDDİN, Taftaazani, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, Çev: Süleyman Uludağ, Şanlıurfa: Dergâh Yay., 1990

TOPALOĞLU, Bekir, "Masiyet", *DİA*, c. 28, TDV Yay., Ankara: 2003, ss, 77

TUNÇ, Cihat, "Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi", *AÜİFD*, S, 23, Ankara: 1978, s, 325-342,

ULUDAĞ, Süleyman, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara: TDV, Yay., 2009

UZUNPOSTALCI, Mustafa, "Ebu Hanife", *DİA*, c. 10, İstanbul: TDV Yay., 1994, ss, 131-138

WATT, W. Montgomery, *İslam Felsefesi ve Kelamı*, Çev: Süleyman Ateş, İstanbul: Pınar Yay.,2004

WOLFSON, H, Austryn, *Kelam felsefeleri Müslüman- Hıristiyan-Yahudi kelamı*, Çev: Kasım Turhan, İstanbul: Kitabevi Yay., 2001

YAR, Erkan, "Eş'ari Metodolojisi", *FÜİFD*, 10/2, Elazığ: 2005, ss, 19-47,

YILDIRIM, Mustafa, "İslam Hukuku'nda İçki İçme Suçu ve Cezası", *DEÜİFD*, c, 13, İzmir: 2001, ss, 31-52

YÜCEDOĞRU, Tevfik, "Hadislerden İnanç Esasları Tespiti", *UÜİFD*, c. 15, S, 1, Bursa: 2006, ss, 1-25

YÜKSEL, Macit, *Mu'tezile'nin Fıkıh Usûlü Anlayışı*, Kayseri: 2000

ZEMAŞERİ, İmam Mahmut b. Ömer, *Keşşaf an Hakaiki Avamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Te'vil*, Kahire: Matbaatü'l-İstikame, 1946

ZEYDAN, Abdülkadir *İslam Hukukuna Giriş*, Çev: Ali Şafak, İstanbul: Kayıhan Yay., 1995

ZÜHAYLİ, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, Çev: Ahmet Efe ve diğerleri, İstanbul: Risale Yay., 1994